

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Onderzoek naar een ijkpunt voor het sociaal minimum in Caribisch Nederland

- EINDRAPPORT -

Auteur

Jerzy Straatmeijer

Met medewerking van:

Jeanne de Bruijn
Annemieke Mack

Amsterdam, 28 juni 2018

Publicatienr.: 17128

© 2018 RegioPlan, in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van RegioPlan. RegioPlan aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	1
1.1 Aanleiding onderzoek ijkpunt sociaal minimum Caribisch Nederland	1
1.2 Onderzoeksdoelstelling	1
1.3 Hoofdvragen en deelvragen bij het onderzoek	2
1.4 Organisatie en opzet van het onderzoek	2
1.5 Leeswijzer	6
2 Achtergrond Caribisch Nederland	8
2.1 Bonaire	8
2.2 Sint Eustatius	11
2.3 Saba	13
2.4 Culturele factoren en voorkomen informele economie in Caribisch Nederland	14
3 Kosten van levensonderhoud	17
3.1 Kosten van levensonderhoud per eiland	18
3.2 Mandje met noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud	18
3.3 Kosten van levensonderhoud Caribisch Nederland	20
3.4 Noodzakelijke uitgaven op Bonaire uitgelicht	24
3.5 Noodzakelijke uitgaven op Sint Eustatius uitgelicht	34
3.6 Noodzakelijke uitgaven op Saba uitgelicht	39
3.7 Winkelinfrastructuur en koopgedrag Caribisch Nederlanders met laag inkomen	46
3.8 Noodzaak van situationeel gebonden uitgavenposten uitgelicht	48
4 Inkomens en strategieën om rond te komen	53
4.1 inleiding	53
4.2 Inkomens	53
4.3 Strategieën om rond te komen	55
4.4 Belang strategieën om rond te komen	61
5 Samenvatting en conclusies	64
5.1 Inleiding	64
5.2 Opzet van het onderzoek	64
5.3 Kosten van levensonderhoud	66
5.4 Inkomens en strategieën om rond te komen	67
5.5 Slotwoord	70
6 Geraadpleegde bronnen	73

Inleiding

1

1 Inleiding

1.1 Aanleiding onderzoek ijkpunt sociaal minimum Caribisch Nederland

Het sociaal minimum is het bedrag dat minimaal nodig is om van te leven. In Europees Nederland wordt dit vastgesteld door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW). Om te waarborgen dat mensen niet onder het sociaal minimum terechtkomen, kent het Europese socialezekerheidsstelsel verschillende instrumenten, zoals de bijstand, het wettelijke minimum loon en inkomensafhankelijke toeslagen.¹ Caribisch Nederland, bestaande uit de eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba, kent geen vastgesteld sociaal minimum. Wel kennen de eilanden, die ook wel bekend staan als de BES-eilanden², een wettelijk minimumloon (WML). De hoogte van het WML verschilt per eiland en is afgeleid van het consumentenprijsindexcijfer en de inkomensstatistiek Caribisch Nederland. De hoogte van de uitkeringen in Caribisch Nederland (onderstand, AOV en AWW) staat in een beleidsmatig vaste verhouding tot het WML (uiteenlopend van 40% tot ruim 70% van het WML).

In lijn met de wens van de drie eilanden en de Staten-Generaal is ten behoeve van het garanderen van bestaanszekerheid en armoedebestrijding in Caribisch Nederland besloten om, op basis van objectieve gegevens verkregen via empirisch onderzoek, tot een ijkpunt voor een sociaal minimum te komen. Regioplan heeft hiertoe in opdracht van het ministerie van SZW onderzoek gedaan naar de kosten van levensonderhoud op de drie BES-eilanden en de verhouding tussen inkomens van armere huishoudens en de voor levensonderhoud noodzakelijke uitgaven. Het onderzoek is uitgevoerd in samenwerking met onderzoekspartners Cebeon en prof. dr. Jeanne de Bruijn.

1.2 Onderzoeksdoelstelling

Het onderzoek is erop gericht om de kosten van levensonderhoud in kaart te brengen voor de inwoners van Bonaire, Sint Eustatius en Saba, aan de hand van een 'mandje'³ met voor alle inwoners van de drie eilanden noodzakelijke en onvermijdbare uitgaven om van te kunnen leven. Hiertoe hebben we de voor levensonderhoud maandelijks benodigde budgetten voor verschillende typen huishoudens in bandbreedtes vastgesteld (zie ook 1.4). Het doel van het onderzoek is het opleveren van objectieve gegevens die gebruikt kunnen worden om per eiland een afzonderlijk sociaal minimum te bepalen.

Het vermoeden bestaat dat veel huishoudens lastig rond kunnen komen van hun primaire inkomen⁴ en dat door velen 'strategieën' worden toegepast om maandelijks de eindjes aan elkaar te kunnen knopen. Hierbij kan, onder meer, worden gedacht aan het hebben van meerdere banen, besparen op bepaalde boodschappen en andere noodzakelijke uitgaven, (financiële) afhankelijkheid van anderen, of met (te) veel mensen onder één dak wonen. Mogelijk speelt bij deze strategieën om rond te komen ook de informele economie een prominente rol.

Om hier meer zicht op te krijgen, heeft het onderzoek tevens als doel om in kaart te brengen hoe de inkomens van armere huishoudens op Caribisch Nederland zich verhouden tot de noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud, zodat de omvang kan worden becijferd van het aantal huishoudens dat niet voldoende inkomen heeft om in hun levensonderhoud te voorzien. Onderdeel hierbij vormt het in kaart brengen van de door Bonairianen, Statianen en Sabanen toegepaste strategieën om rond te komen en de rol van de informele economie (ook wel verborgen economie, zie 1.4) hierbij.

¹ Het sociaal minimum is niet voor ieder type huishouden hetzelfde en is onder meer afhankelijk van de samenstelling van het huishouden. Zie voor meer info: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ww-uitkering/vraag-en-antwoord/wat-is-het-sociaal-minimum-en-wat-als-mijn-uitkering-lager-is-dan-dat-minimum>

² De afkorting BES verwijst naar de eerste letter van de namen van de eilanden.

³ De term mandje verwijst naar een boodschappenmandje dat consumenten kunnen vullen met consumptieve bestedingen.

⁴ Dat kunnen inkomsten betreffen uit arbeid bij één of meerdere werkgevers, inkomsten van een uitkering, inkomsten als zelfstandige en/of overige inkomsten.

1.3 Hoofdvragen en deelvragen bij het onderzoek

De doelstelling van het onderzoek hebben wij vertaald in de volgende hoofdvragen:

1. Wat is het sociaal minimum op Bonaire, Sint Eustatius en Saba?
2. Hoe verhouden de inkomens op de drie eilanden zich tot het vast te stellen sociaal minimum?

Deze hoofdvragen zijn vervolgens in een aantal deelvragen uiteengelegd:

1. Wat zijn de noodzakelijke uitgavenposten voor levensonderhoud op de drie eilanden?
2. Welke reële kosten zijn aan deze uitgavenposten verbonden?
3. Wat is het inkomen van verschillende huishoudenssamenstellingen? Uit welke inkomensbestanddelen bestaat het inkomen van verschillende huishoudenssamenstellingen?
4. Welke rol speelt de informele economie bij het genereren van voldoende inkomen om in het levensonderhoud te kunnen voorzien?
5. Welke strategieën passen burgers toe, gegeven de verhouding tussen het inkomen en noodzakelijke uitgaven, om rond te komen?

1.4 Organisatie en opzet van het onderzoek

Organisatie onderzoek

Het ministerie van SZW heeft als opdrachtgever een klankbordgroep samengesteld met daarin vertegenwoordigers van de drie Openbaar Lichamen en de ministeries van SZW en BZK. Alle onderzoeksactiviteiten, de daarbij gebruikte instrumenten en de onderzoeksresultaten zijn eerst besproken met de klankbordgroep en de opdrachtgever. Belangrijke beslissingen gedurende het onderzoek zijn genomen in overleg met de opdrachtgever, waarbij rekening is gehouden met de adviezen van de klankbordgroep.

Opzet in onderzoeksactiviteiten

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen zijn de volgende onderzoeksactiviteiten uitgevoerd:

- samenstellen van een mandje met te toetsen noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud;
- een schriftelijke enquête onder en face-to-facegesprekken met Bonairianen, Statianen en Sabanen;
- een expertbijeenkomst op Bonaire, Sint Eustatius en Saba (drie bijeenkomsten in totaal);
- een boveilandelijke expertbijeenkomst, gericht op Caribisch Nederland als geheel;
- interviews met experts van alle drie de eilanden;
- observaties op locatie;
- samenvoegen input inwoners Bonaire, Sint Eustatius en Saba, input experts en observaties tot op de eilanden afgestemde mandjes en prijsniveaus;
- analyse inkomensstatistieken van het CBS en koppeling van deze statistieken met onderzoeksresultaten.

In de volgende passages volgt in hoofdlijnen een beschrijving van de onderzoeksactiviteiten. De resultaten van deze onderzoeksactiviteiten worden in hoofdstukken 3 en 4 besproken. Waar relevant wordt in deze hoofdstukken inhoudelijk diepgaander ingegaan op hoe de onderzoeksactiviteiten zijn vormgegeven en de motivatie hiervoor. Het verzamelen van gegevens voor het onderzoek vond grotendeels plaats in het begin van 2018. De aan respondenten gestelde vragen tijdens de gegevensverzameling hadden voornamelijk betrekking op hun ervaringen/beeld van het afgelopen jaar.

Samenstellen mandje te toetsen noodzakelijke uitgaven levensonderhoud

Om de kosten van levensonderhoud in Caribisch Nederland te bepalen, is een conceptmandje samengesteld, waarin de belangrijkste uitgavenposten zijn opgenomen die in principe voor alle inwoners van Caribisch Nederland noodzakelijk en onvermijdbaar zijn. We zijn in beginsel uitgegaan van hetzelfde mandje met noodzakelijke uitgaven voor alle drie de eilanden. Dit mandje is ingedeeld naar vaste lasten (o.a. huur, elektriciteit), uitgaven die niet iedere maand terugkomen en waarvoor moet worden gespaard, zogenoemde reserveringsuitgaven (o.a. kleding, aanschaf huishoudelijke apparaten), en huishoudelijke uitgaven, zoals uitgaven aan boodschappen en verzorgings- en schoonmaakartikelen. Tijdens het veldwerk op Bonaire, Sint Eustatius en Saba is getoetst in hoeverre dit conceptmandje overeenkomt

met de realiteit op de eilanden, aan de hand van input van inwoners van Caribisch Nederland met een laag inkomen, experts en observaties.

Schriftelijke enquête en face-to-facegesprekken met inwoners van Bonaire, Sint Eustatius en Saba

Onder 200 Bonairianen, 56 Statianen en 50 Sabanen is een schriftelijke enquête afgenomen, in het Nederlands, Engels of Papiaments. Met de enquête konden we een breder beeld schetsen van wat inwoners van de eilanden met een laag inkomen aan producten en diensten kopen, hoeveel zij daaraan uitgeven, of hun inkomen hiervoor toereikend is en welke strategieën zij toepassen om financieel de eindjes aan elkaar te knopen. Hiermee werd tevens getoetst in hoeverre het hierboven beschreven concept-*mandje* overeenkomt met de uitgaven die Caribisch Nederlanders daadwerkelijk hebben.

Benaderen van een gevarieerde groep respondenten met een laag inkomen

Bij het benaderen van respondenten voor de enquête en face-to-facegesprekken is er zoveel mogelijk op gelet om Caribisch Nederlanders met een relatief laag inkomen aan te spreken (lager dan of rond het WML, op onderstandsniveau of bijvoorbeeld met enkel een Algemene Ouderdomsverzekering (AOV); zie ook hoofdstuk 2). Verder hebben we erop gelet om een gevarieerde groep respondenten (met een laag inkomen) samen te stellen. Zo bestaat de groep respondenten onder meer uit mannen en vrouwen van uiteenlopende leeftijden (20-82 jaar), alleenstaanden, gezinnen, alleenstaande moeders, werkenden, niet-werkenden en arbeidsongeschikten. Verder geeft een deel van de werkende respondenten aan over een baan te beschikken bij één werkgever, terwijl anderen meerdere banen bij verschillende werkgevers hebben. Een deel werkt tevens (al dan niet zwart) in de informele economie.⁵ In hoofdstuk 4 gaan we verder in op de voor de informele economie (ook wel verborgen economie genoemd) gehanteerde begrippen.

Tijdens de face-to-facegesprekken met inwoners gingen we dieper in op onderwerpen, zoals de 'toereikendheid van het inkomen', of er sprake is van verschillende inkomstenbronnen, eventuele maandelijkse tekorten en de toegepaste strategieën om met deze tekorten om te gaan. Op Bonaire zijn gesprekken gevoerd met tien inwoners en op Sint Eustatius en Saba met vijf inwoners per eiland (20 gesprekken in totaal). De Caribisch Nederlanders met wie wij gesprekken hebben gevoerd, hadden allemaal een relatief laag inkomen.

De volgende onderwerpen zijn zowel bij de enquête als bij de face-to-facegesprekken aan bod gekomen:

- het wekelijkse, maandelijks en jaarlijkse uitgavenpatroon (o.a. huur, boodschappen, verzorgingsproducten, huur, gas, water, onderhoud aan het huis, kosten van kinderen);
- de hoogte van het inkomen en de samenstelling hiervan (inkomen uit werk en overige (eventueel informele) activiteiten);
- de mate waarin het inkomen in de ogen van respondenten toereikend is om rond te komen en de rol die aanvullende inkomsten hierbij spelen;
- de door respondenten toegepaste strategieën om maandelijks de eindjes aan elkaar te knopen en of de informele economie hierin een rol speelt;
- boodschappen en uitgaven waarvoor men maandelijks tekorten heeft;
- de rol van de 'ruileconomie'.

Expertbijeenkomsten

Op Bonaire, Sint Eustatius en Saba is een expertbijeenkomst georganiseerd (drie bijeenkomsten in totaal), gericht op de specifieke situatie van het betreffende eiland. De expertbijeenkomsten hadden onder meer als doel om het te toetsen *mandje* met noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud verder af te stemmen op het betreffende eiland, zowel wat betreft samenstelling van uitgavenposten als de hoogte van uitgaven. Tevens zijn de expertbijeenkomsten benut om de eerste input van inwoners van de eilanden met een laag inkomen te duiden, aan te vullen en te nuanceren.

De volgende onderwerpen zijn bij drie expertbijeenkomsten aan bod gekomen:

- samenstelling van het te toetsen *mandje* met noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud;
- het prijsniveau van de noodzakelijke uitgaven op de drie eilanden en de ontwikkeling daarvan;

⁵ Onder informele economie verstaan we, onder meer, economische activiteiten die niet in officiële statistieken tot uiting komen doordat ze niet worden waargenomen door instellingen als de Belastingdienst en het CBS en/of activiteiten die buiten overheidsregels vallen of zich hieraan onttrekken.

- de toereikendheid van het inkomen van Caribisch Nederlanders met een laag inkomen en de samenstelling hiervan (inkomen uit legaal werk, uitkering, en overige eventueel informele activiteiten);
- de rol van de informele economie (het voorkomen van informele activiteiten op het eiland, de toegepaste strategieën om rond te komen en het belang van aanvullende inkomsten op het reguliere inkomen van inwoners).

De expertise van deelnemers liep uiteen van kennis van en ervaring met de bestuurlijke context van de eilanden, de lokale economie en prijzen, de rol van de informele economie tot sociale voorzieningen. Bij alle drie de expertbijeenkomsten waren in ieder geval experts aanwezig van het betreffende Openbaar Lichaam, de Rijksdienst Caribisch Nederland (RCN), sociaal-maatschappelijke hulpverleningsorganisaties, jeugdzorg en vertegenwoordigers van werknemers-, werkgevers- en consumentenorganisaties.

Boveneilandelijke expertbijeenkomst

Tijdens een boveilandelijke expertbijeenkomst zijn we ingegaan op Caribisch Nederland als geheel. Het programma van deze bijeenkomst kwam overeen met dat van de expertbijeenkomsten op Bonaire, Sint Eustatius en Saba, maar had een meer eiland-overstijgende invalshoek. Aan de bijeenkomst namen experts deel van het CBS Caribisch Nederland, het Zorgverzekeringskantoor BES, Autoriteit Consument en Markt (ACM) en de Belastingdienst Caribisch Nederland.

Interviews met experts

Ter aanvulling op de expertbijeenkomsten zijn diepte-interviews met experts op Bonaire, Sint Eustatius en Saba afgenomen. Voor een zo volledig mogelijk beeld zijn experts met zeer verschillende achtergronden benaderd, uiteenlopend van vertegenwoordigers van de drie Openbaar Lichamen, de Rijksdienst Caribisch Nederland (RCN), woningcorporaties, leveranciers van elektriciteit en water, kerkgemeenschappen, de voedselbank, jeugdzorg en andere sociaal-maatschappelijke hulpverleningsorganisaties, vertegenwoordigers van werknemers-, werkgevers- en consumentenorganisaties tot managers van supermarkten. Tijdens deze interviews kwamen in ieder geval de programmaonderdelen van de expertbijeenkomsten aan bod (zie hierboven). Daarnaast zijn aanvullende vragen gesteld, afgestemd op de specifieke expertise van de gesprekspartner.

Observaties op locatie

Naar aanleiding van de eerste input van Caribisch Nederlanders met een laag inkomen en experts hebben we de prijzen van enkele uitgavenposten in het mandje onder de loep genomen bij supermarkten en winkels waarvan werd aangegeven dat mensen met een laag inkomen daar inkopen doen. Zodoende konden we ons tevens een beeld vormen van de lokale winkelinfrastructuur.

Samenvoegen input Caribisch Nederlanders met een laag inkomen, experts en observaties

Tot slot hebben we per eiland de input van inwoners van de eilanden, experts en observaties verzameld en gecombineerd, om zo tot op de afzonderlijke eilanden afgestemde mandjes en prijsniveaus van uitgavenposten te komen. Waar nodig, is de input van inwoners van de eilanden aangevuld of genuanceerd met het beeld dat experts schetsten. Per eiland zijn voor alle noodzakelijke uitgavenposten (o.a. voor huur, elektriciteit, kleding, boodschappen) de maandelijks gemiddeld benodigde bedragen vastgesteld voor verschillende huishoudenssamenstellingen (alleenstaand, paar/gehuwd, huishoudens met kinderen et cetera). De totaalstelling van deze bedragen voor een specifieke huishoudenssamenstelling geeft de totale kosten van alle uitgavenposten in het mandje weer en is dus een goede indicatie voor de gemiddelde kosten van levensonderhoud voor dat type huishouden. Omdat de daadwerkelijke uitgaven per huishoudenssamenstelling sterk uiteen kunnen lopen, hebben we een bandbreedte vastgesteld, waarbinnen de minimale kosten van levensonderhoud voor de meeste huishoudenssamenstellingen vallen. De ondergrens van deze bandbreedte hebben we vastgesteld op 75 procent van de door ons vastgestelde gemiddelde kosten van levensonderhoud per huishoudenssamenstelling (zie hoofdstuk 3).

Analyse inkomensstatistieken van het CBS

Om de omvang van het aantal huishoudens in kaart te brengen met onvoldoende inkomen om in levensonderhoud te voorzien, zijn de vastgestelde noodzakelijke uitgaven per huishoudenssamenstelling per eiland gekoppeld met de inkomensstatistieken van het CBS. We hebben daarbij gekeken naar het gemiddeld benodigde budget per huishouden om rond te komen en naar de ondergrens van de bovengenoemde bandbreedte. Zodoende is een beeld geschetst van de aantallen huishoudens die onder, op, of net boven het door ons vastgestelde gemiddeld benodigde inkomen uitkomen. Tevens is het aantal huishoudens in kaart gebracht met een inkomen dat niet uitkomt boven de vastgestelde ondergrens van de bandbreedte van de kosten voor levensonderhoud. De inkomensstatistieken van het CBS betreffen alleen door de Belastingdienst Caribisch Nederland geregistreerde inkomens. Niet geregistreerde inkomens, bijvoorbeeld verkregen in het informele circuit, zijn hier niet in meegenomen. Tevens hebben we een algeheel beeld geschetst van de hoogte van geregistreerde inkomens in Caribisch Nederland en de verschillende bestanddelen van deze inkomens (inkomen uit werk, uitkering, verhuur, overige inkomsten).

Relatie tot andere onderzoeken

Voor het onderzoek is tevens geput uit eerdere onderzoeken in Caribisch Nederland, onder meer ter verificatie van bevindingen tijdens het veldwerk en voor aanvullingen hierop. Belangrijke gebruikte bronnen waren onder meer de armoedeverkenning in Caribisch Nederland uit 2012⁶, het onderzoek naar minimumvoorbeeldbegrotingen voor Bonaire, uitgevoerd door het Nibud in 2014⁷, het in 2017 door Ecorys uitgevoerde onderzoek naar prijzen in Caribisch Nederland⁸ en een onderzoek van het CBS uit 2015, naar het verschil in prijzen tussen Sint Eustatius, Saba en Bonaire.⁹ Waar relevant, wordt in het rapport naar deze bronnen verwezen.

⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2012/06/22/armoede-in-caribisch-nederland-een-verkenning>

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/03/14/nibud-rapport-minimum-voorbeeldbegrotingen-voor-bonaire>

⁸ <https://www.ecorys.nl/news/ecorys-doet-onderzoek-naar-de-prijzen-van-levensmiddelen-op-caribisch-nederland>

⁹ <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2015/44/consumer-prices-on-saba-and-st-eustatius-10-and-7-percent-higher-than-on-bonaire>

Per deelvraag geven we hieronder schematisch weer welke onderzoeksactiviteiten we hebben toegepast om deze te beantwoorden. De resultaten van deze activiteiten worden in hoofdstukken 3 en 4 toegelicht.

Deelvraag	Onderzoeksactiviteit
1 Wat zijn de noodzakelijke uitgavenposten voor levensonderhoud op de drie eilanden?	<ul style="list-style-type: none"> • samenstellen mandje te toetsen noodzakelijke uitgaven • interviews en enquête onder Caribisch Nederlanders met een laag inkomen • raadpleging (boveneilandelijke) expertgroep
2 Welke reële kosten zijn aan deze uitgavenposten verbonden?	<ul style="list-style-type: none"> • interviews en enquête onder Caribisch Nederlanders met een laag inkomen • raadpleging expertgroep • interviews experts • observaties • samenvoegen input inwoners, experts en observaties
3 Wat is het totale inkomen van verschillende huishoudenssamenstellingen? Hoe verhoudt zich dit tot de kosten van levensonderhoud? Hoeveel huishoudens hebben volgens de door het CBS geregistreerde statistieken onvoldoende inkomen om in levensonderhoud te voorzien?	<ul style="list-style-type: none"> • interviews en enquête onder Caribisch Nederlanders met een laag inkomen • raadpleging (boveneilandelijke) expertgroep • interviews experts • raadpleging inkomensstatistieken CBS
4 Welke rol speelt de informele economie bij het genereren van voldoende inkomen om in het levensonderhoud te kunnen voorzien?	<ul style="list-style-type: none"> • interviews en enquête onder Caribisch Nederlanders met een laag inkomen • raadpleging (boveneilandelijke) expertgroep • interviews experts
5 Welke strategieën passen burgers toe, gegeven de verhouding tussen het inkomen en noodzakelijke uitgaven, om rond te komen?	<ul style="list-style-type: none"> • interviews en enquête onder Caribisch Nederlanders met een laag inkomen • raadpleging (boveneilandelijke) expertgroep • interviews experts

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 schetsen we achtergrondinformatie ten aanzien van de afzonderlijke eilanden en Caribisch Nederland als geheel. Hoofdstuk 3 gaat, aan de hand van input van Caribisch Nederlanders met een laag inkomen en experts, in op de samenstelling en hoogte van noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud. Hierbij worden ook uitgavenposten benoemd, waarvan de noodzaak en de hoogte van uitgaven sterk situationeel gebonden zijn. In hoofdstuk 4 worden de hoogte en samenstelling van inkomens van (arme) inwoners besproken, alsmede de door mensen met een laag inkomen toegepaste strategieën om rond te komen. Daarnaast wordt een beeld geschetst van het aantal huishoudens per eiland met onvoldoende, of net voldoende, inkomen om de maandelijks noodzakelijke uitgaven te kunnen doen. Ook voor hoofdstuk 4 is de input van Caribisch Nederlanders met een laag inkomen en experts benut. De inkomensanalyses zijn mede berust op statistieken van het CBS. Het rapport wordt afgesloten met een conclusiehoofdstuk.

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Achtergrond Caribisch Nederland

2

2 Achtergrond Caribisch Nederland

Sinds 10 oktober 2010 maken de eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba als Openbaar Lichamen onderdeel uit van Nederland. Vanaf die datum is Caribisch Nederland de door de Rijksoverheid gehanteerde naam voor de drie eilanden tezamen en worden zij ook wel de BES-eilanden genoemd. Voor die tijd maakten de eilanden samen met Curaçao en Sint Maarten deel uit van de Nederlandse Antillen, een voormalig land in het Nederlandse Koninkrijk. De BES-eilanden worden als bijzondere gemeenten¹⁰ van Nederland bestuurd. De sociaal-economische verschillen met Europees-Nederlandse gemeenten zijn echter groot.

Dit hoofdstuk schetst een achtergrond bij de drie eilanden, waarbij wordt ingegaan op de voor het onderzoek meest relevante factoren. Per eiland beschrijven we achtereenvolgend de kenmerkende demografische en sociaal-economische factoren. We besluiten met een passage over culturele factoren en de aard van de informele economie in Caribisch Nederland als geheel.

2.1 Bonaire

Demografie

Bonaire is gelegen in het zuidelijke deel van de Caribische Zee, op 70 kilometer afstand van de kust van Venezuela. Met 19.179 inwoners in 2017 en een oppervlakte van 281 km² is Bonaire het grootste eiland¹¹ van Caribisch Nederland. Volgens het CBS is het inwoneraantal sinds 2011 gegroeid met ongeveer 3.500 mensen. Bonaire kent een multi-etnische bevolkingssamenstelling. In 2017 was 39 procent van de bevolking van Bonairiaanse afkomst, terwijl 18 procent van de inwoners was geboren op Curaçao. 20 procent van de bevolking komt oorspronkelijk uit Zuid- of Centraal-Amerika en drie procent is van Arubaanse afkomst. Een aanzienlijk deel van de bevolking (16%) komt oorspronkelijk uit Europees Nederland. Het resterende bevolkingsaandeel is ofwel in Noord-Amerika, dan wel elders geboren. In 2016 emigreerden 1.300 mensen naar Bonaire, waarvan het grootste aandeel afkomstig was uit Europees Nederland (36%), gevolgd door Curaçao en Aruba (30%) en Zuid- en Centraal-Amerika (23%).¹²

Sociaal-economische factoren

Bonaire heeft als gevolg van de kleine omvang een eveneens kleinschalige sociaal-economische infrastructuur. Niettemin heeft Bonaire relatief enorme (overheids)taken door het in stand moeten houden van een internationale luchthaven, een scheepshaven, een ecologische infrastructuur (kwetsbaar koraal, kusten, water) en een veiligheidsstructuur (o.a. door de kwetsbaarheid voor de Caribische drugseconomie). Op het eiland wordt weinig geproduceerd; veel van de producten voor Caribisch Nederland worden geïmporteerd vanuit de Verenigde Staten (Miami) en Europa (Europees Nederland en Frankrijk) of uit productie- en handelslanden in de regio (o.a. Brazilië, Venezuela, Haïti, Panama, Dominicaanse Republiek en Colombia). Hierbij dient Curaçao als centrale hub, waarvandaan (een relatief kostbare) overslag van producten en goederen plaatsvindt naar kleinere containerschepen die deze importeren naar de havens van Bonaire.

Arbeidsparticipatie

De werkloosheid onder Bonairianen is vergelijkbaar met Europees Nederland. Met een werkloosheidspercentage van 6,7 procent in 2016 (zie tabel 2.1) lag het aandeel werklozen op Bonaire iets boven dat van Europees Nederland in dat jaar (6,0%). Wel is het aandeel werklozen de afgelopen jaren toegenomen en kent Caribisch Nederland een hoog werkloosheidspercentage onder jongeren. 20,2 procent van de 15- tot 25-jarige beroepsbevolking was werkloos in 2016. Bijna 20 procent van de (voornamelijk mannelijke) beroepsbevolking heeft een technisch beroep, in de bouw- of staalsector. Vrouwen zijn vaker werkzaam in het bedrijfsleven, administratieve beroepen, dienstverlening en/of schoonmaak. De arbeidsparticipatiegraad neemt sterk toe naarmate het opleidingsniveau hoger is. Stabiele werkgelegenheid en inkomsten zijn problematisch onder laagopgeleiden. Bij werkloosheid vertrekken mensen vaak naar andere eilanden of naar het continent (Zuid- of Noord-Amerika). Als de werkgelegenheid opeens

¹⁰ De term bijzondere gemeente wordt ook wel gehanteerd omdat de drie eilanden geen deel uitmaken van een provincie, zoals dit bij gemeenten in Europees Nederland wel het geval is.

¹¹ De oppervlakte van Bonaire is ongeveer anderhalf keer zo groot als dat van het Waddeneiland Texel.

¹² Voor de statistieken in dit hoofdstuk is onder meer gebruik gemaakt van het rapport *Trends in the Caribbean Netherlands 2017* van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2017/50/trends-in-the-caribbean-netherlands-2017>

toeneemt (seizoensarbeid, nieuw bedrijf) is direct immigratie uit de regio nodig (o.a. Colombia, Haïti, Venezuela). Door deze fluctuaties is aansluiting van beroepsonderwijs op de arbeidsmarkt op Bonaire uiterst lastig.

Tabel 2.1 Werkgelegenheid op Bonaire, 2012-2016

	2012	2014	2016
Beroepsbevolking	9.360	10.640	11.480
Werkzame beroepsbevolking	8.810	9.960	10.700
Netto-arbeidsparticipatie	68,5	68,9	69,9
Werkloosheidspercentage	5,8	6,4	6,7

Bron: CBS Statline

Inkomen

Het gemiddeld besteedbare inkomen van Bonairiaanse huishoudens kwam in 2015 neer op 31.100 dollar. Het besteedbaar middeninkomen (mediaan¹³) lag met 23.600 dollar in 2015 lager (zie de onderstaande tabel). Het verschil tussen het gemiddelde en het middeninkomen wordt veroorzaakt door inkomensongelijkheid. De hogere inkomens krikken het gemiddelde inkomen op.

Het inkomen van Bonairiaanse huishoudens met een hoofdkostwinner van middelbare leeftijd is het hoogst, meestal omdat mensen van middelbare leeftijd meer ervaring hebben dan jongere collega's en daardoor beter betaalde banen hebben. Wanneer de hoofdkostwinner de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, neemt het huishoudinkomen doorgaans sterk af. Dat geldt eveneens voor Stataiaanse en Saabaanse huishoudens. Wel neemt het inkomen weer toe indien iemand anders in het huishouden ook de pensioengerechtigde leeftijd bereikt.

Tabel 2.2 Inkomens particuliere Bonairiaanse huishoudens, 2013-2015, in dollars (x 1.000)

	2013	2014	2015
Aantal huishoudens	6.650	6.850	7.000
Besteedbaar inkomen (gemiddelde)	30,4	31,4	31,1
Besteedbaar inkomen (mediaan)	23,1	23,7	23,6

Bron: CBS Statline

Voor 2018 is het wettelijk minimumloon (WML) vastgesteld op 4,76 dollar per uur, voor personen ouder dan 21 jaar. Op voltijdsbasis bedraagt het WML 825 dollar per maand en op jaarbasis 9.901 dollar. Op Bonaire is een belastingvrije som vastgesteld van 11.920 dollar per jaar. Bonairianen die het minimumloon verdienen en fulltime werken betalen dus geen belasting of premies. Hetzelfde geldt voor uitkeringsgerechtigden (zie sociale voorzieningen). Ouderen met een uitkering vanuit de Algemene Ouderdomsverzekering (AOV¹⁴), betalen echter wel belasting indien zij in totaal hogere inkomsten hebben dan de belastingvrije som, bijvoorbeeld door een aanvullend pensioen.

De armoedeverkenning in Caribisch Nederland uit 2012 wees, op basis van kwalitatief onderzoek, uit dat mensen met een minimuminkomen lastig rond kunnen komen en veelal te weinig verdienen om zelfstandig alle kosten te betalen. Het inkomen van ongeveer een kwart van de werkende bevolking op Bonaire lag volgens deze verkenning rond of onder het niveau van het Wettelijk Minimumloon (WML). Vooral ouderen, alleenstaande ouders (vaak moeders) en arbeidsongeschikten lopen een verhoogde kans op armoede.¹⁵

¹³ Het gemiddelde inkomen is het gemiddelde van alle geregistreerde inkomens van Bonairiaanse huishoudens. Het middeninkomen (mediaan) is het middelste inkomen, wanneer alle inkomens worden gesorteerd van laag naar hoog. Bij een gelijkere verdeling van inkomens zouden het gemiddelde en middeninkomen dichter bij elkaar liggen.

¹⁴ Het recht op AOV is afhankelijk van de opbouw van verzekerde tijdvakken (waarin men in het verleden in Caribisch Nederland heeft gewoond). De AOV-gerechtigde leeftijd is per 1 januari 2018 naar 64 jaar gegaan (voor die tijd was het 63 jaar). Per 1 januari 2020 wordt de leeftijdsgrens verder verhoogd naar 65 jaar.

¹⁵ Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2012/06/22/armoede-in-caribisch-nederland-eeen-verkenning>

Ontwikkeling prijzen

Na de bestuurlijke transitie in 2010 is jaarlijks sprake geweest van inflatie, tot in 2015 het prijsniveau met 0,9 procent afnam. In 2016 en 2017 bedroeg de inflatie ongeveer 0,5 procent. In 2018 is een tariefverhoging van elektriciteit van 24 procent doorgevoerd. Per april 2018 wordt een nieuw tarievenstelsel voor elektriciteit en water ingevoerd door het Water en Energiebedrijf Bonaire (WEB). De uiteindelijke maandfactuur zal verschillen per aansluiting en zal afhangen van het gebruik en van subsidies van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat en van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.

Tabel 2.3 Consumentenprijsindex (CPI) Bonaire, 2011-2017, in procenten

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
CPI (2010=100%)	105,3	108,5	110,3	111,9	110,8	111,4	112,0
Jaarmutatie (%)	5,3	2,9	1,7	1,5	-0,9	0,5	0,5

Bron: CBS Statline

Sociale voorzieningen

Voor inwoners met een gering inkomen fungeert in Caribisch Nederland de onderstand als vangnet, een sociale voorziening vergelijkbaar met de Europees-Nederlandse bijstand. Aan onderstand-gerechtigden worden in beginsel arbeidsverplichtingen opgelegd. Alleen personen die ten minste vijf jaar rechtmatig in Caribisch Nederland verblijven, kunnen een beroep doen op de onderstand.

Naast de onderstand zijn er in Caribisch Nederland voorzieningen voor ouderen (AOV¹⁶, zie hierboven), is er een uitkering voor weduwen en weduwnaars (AWW¹⁷), een ziekte- en ongevalverzekering BES¹⁸ en kinderbijslag (40 dollar per maand per kind op Bonaire). Tot slot is er de Cessantiawet BES, op basis waarvan de werkgever werknemers een eenmalige uitkering toekent, indien de dienstbetrekking anders dan door de schuld van de werknemer eindigt.

Onderstand

De onderstand op Bonaire wordt uitbetaald per twee weken en bestaat uit een basisbedrag voor alleenstaanden, toeslagen voor zelfstandig wonen en een gezamenlijke huishouding, kindertoeslag(en) en een toeslag voor arbeidsongeschiktheid. 538 Bonairianen maken gebruik van de onderstand per 31 december 2017. De uitkeringsbedragen zijn als volgt samengesteld:¹⁹

Tabel 2.4 Uitkeringsbedragen onderstand, 2018

	Dollars per 2 weken	Dollars per maand
Basisbedrag onderstand	152	329
Toeslag zelfstandig wonen	22	48
Toeslag gezamenlijke huishouding	54	117
Kindertoeslag eerste kind	27	59
Kindertoeslag tweede en derde kind	14	30
Toeslag arbeidsongeschiktheid	101	219

Bron: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Daarnaast bestaat de bijzondere onderstand, die onder meer kan worden verleend voor ondersteuning bij uitgaven aan verbruik van water (tijdelijk in geval van betalingsachterstand), schooluniformen en -benodigdheden, babyuitzet, een ventilator (beperkt tot een gezin met een oudere of een kind), koel-

¹⁶ De hoogte van de AOV is geïndividualiseerd; het maakt niet uit of men alleenstaand of gehuwd is (in Europees Nederland ontvangen gehuwden per persoon een lager bedrag dan alleenstaanden). Bij volledig AOV wordt in 2018 op Bonaire maandelijks 593 dollar uitgekeerd. Indien men een partner heeft die niet de pensioengerechtigde leeftijd heeft bereikt, kan aanspraak worden gemaakt op een partnertoeslag van maandelijks 406 dollar. Het gezamenlijke inkomen mag dan niet hoger zijn dan 12.999 dollar per jaar.

¹⁷ De AWW wordt uitgekeerd tot de gerechtigde de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. De uitkering voor wezen en halfwezen loopt tot 15 jaar, of tot 25 jaar in geval het kind schoolgaand of arbeidsongeschikt is. Respectievelijk komt de leeftijdsafhankelijke maandelijkse uitkering voor weduwen, halfwezen en wezen neer op 274-593 dollar, 199-237 dollar en 217-274 dollar.

¹⁸ Bij ziekte is er recht op ziekengeld: 80 procent van het dagloon. Bij een bedrijfsongeval is er recht op ongevallengeld: de eerste 52 weken 100 procent van het dagloon, daarna 80 procent van het dagloon.

¹⁹ In het geval van inkomsten die samen met de onderstand het niveau van het wettelijk minimumloon overschrijden, wordt het meerdere (het bedrag dat boven het wettelijk minimumloon uitstijgt) in mindering gebracht op de onderstand. Inkomsten boven de onderstand worden dus tot aan het niveau van het wettelijk minimumloon vrijgelaten. Bovendien is er een vermogenstoets.

kast, gasfornuis, wasmachine, bed, matras of slaapbank, dubbele huur of een eigen bijdrage aan een sociale voorziening. De inkomensgrens hiervoor bedraagt 825 dollar per maand per huishouden in 2018 (dat bedrag staat gelijk aan het inkomen van één voltijdsbaan tegen betaling van het WML).

Schulden

Volgens de armoedeverkenning uit 2012 heeft een flinke groep mensen op Bonaire problematische schulden. Dit wordt mede veroorzaakt doordat het voor huishoudens met een laag inkomen lastig is om te budgetteren met beperkte financiële middelen. Tevens speelt mee dat mensen het lastig vinden om goede en verantwoorde financiële keuzes te maken. Volgens woningcorporatie Fundashon Cas Bonairiano is er bij meerdere huishoudens sprake van huurschulden en bij het Water- en Energiebedrijf Bonaire (WEB) zijn veel achterstallige betalingen. Tot slot wordt in de armoedeverkenning benoemd dat mensen met een laag inkomen relatief gemakkelijk aan krediet kunnen komen bij banken (en bij buurtsupermarkten), waardoor de schuldenproblematiek wordt vergroot.

2.2 Sint Eustatius

Demografie

Sint Eustatius is gelegen in het oostelijk deel van de Caribische Zee en behoort, onder meer met Saba en Sint Maarten, tot de bovenwindse eilanden. Sint Eustatius telt 3.250 inwoners in 2017 en de oppervlakte bedraagt 21 km². Het totale inwoneraantal is volgens het CBS afgenomen met meer dan 350 personen sinds 2011.²⁰ Ook Sint Eustatius kent een multi-etnische bevolkingssamenstelling. In 2017 was 34 procent van de bevolking van Stataanse afkomst, terwijl 9 procent van de bevolking van oorsprong uit Curaçao of Aruba komt. 30 procent was afkomstig uit Zuid- en Centraal-Amerika en 12 procent van de inwoners was geboren op Sint Maarten. 9 procent komt van oorsprong uit Noord-Amerika of uit overige werelddelen. Het bevolkingsaandeel dat uit Europees Nederland afkomstig is (6%), is lager dan op Bonaire. Wel was 16 procent van de 170 personen die in 2016 naar Sint Eustatius emigreerden van Europees Nederland afkomstig.

Sociaal-economische factoren

Sint Eustatius kent een nog kleinschaligere sociaaleconomische infrastructuur dan Bonaire. De overheid is een belangrijke werkgever op het eiland. Sint Maarten fungeert als belangrijke hub voor de import van goederen. Daarnaast biedt het Amerikaanse bedrijf NuStar Energy veel werkgelegenheid.

Arbeidsparticipatie

De werkloosheid onder Statianen is hoger dan op Bonaire, maar is wel afgenomen sinds 2014 (zie tabel 2.5). De participatiegraad op de arbeidsmarkt onder jongeren is relatief laag. Meer mensen hebben werk naarmate het opleidingsniveau toeneemt. Volgens het CBS heeft 60 procent van de laagopgeleiden een baan, tegenover 80 procent van de hoogopgeleiden. Meer dan 20 procent van de werkzame (voornamelijk mannelijke) bevolking heeft een technisch beroep, bijvoorbeeld in de bouw of als elektricien. De vrouwelijke beroepsbevolking werkt vaak in het bedrijfsleven, de administratie of de dienstverlening.

Tabel 2.5 Werkgelegenheid op Sint Eustatius, 2012-2016

	2012	2014	2016
Beroepsbevolking	2.160	2.420	1.730
Werkzame beroepsbevolking	2.090	2.200	1.610
Netto arbeidsparticipatie	70,1	67,8	66,2
Werkloosheidspercentage	3,2	8,8	7,1

Bron: CBS Statline

Inkomen

Met een besteedbaar middeninkomen van 27.900 dollar per huishouden op jaarbasis in 2017 zijn de Stataanse middeninkomens hoger dan die van Bonairiaanse huishoudens (23.600 dollar in 2017) en die van

²⁰ In deze periode heeft bij het Openbaar Lichaam een opschoning van de bevolkingsadministratie plaatsgevonden, hetgeen een belangrijke verklaring is voor deze daling.

Sabaanse huishoudens (25.600 dollar in 2017). Op Sint Eustatius, evenals op de andere eilanden, hebben huishoudens met als hoofdkostwinner een persoon met een leeftijd tussen de 40 en 60 jaar de hoogste inkomens.

Tabel 2.6 **Inkomens particuliere Statiaanse huishoudens, 2013-2015, in dollars (x 1.000)**

	2013	2014	2015
Aantal huishoudens	1.100	1.100	1.150
Besteedbaar inkomen (gemiddelde)	34,1	35,4	36,1
Besteedbaar inkomen (mediaan)	26,3	27,2	27,9

Bron: CBS Statline

Voor 2018 is het wettelijk minimumloon (WML) op Sint Eustatius vastgesteld op 6,09 dollar per uur, voor personen ouder dan 21 jaar. Op voltijdsbasis bedraagt het WML 1.056 dollar per maand en 12.667 dollar per jaar. Ook op Sint Eustatius is een belastingvrije som vastgesteld op 11.920 dollar per jaar. Omdat het minimumloon hoger is dan de belastingvrije som, betalen mensen met een inkomen hoger dan dat bedrag, in tegenstelling tot Bonairianen en Sabanen met een minimumloon, over hun inkomen boven deze belastingvrije som ook belasting en premies.

Ontwikkeling prijzen

Na de bestuurlijke transitie in 2010 is jaarlijks sprake geweest van inflatie, tot in 2015 het prijsniveau met 1,0 procent afnam. Vooral in 2011, vlak na de transitie, was de inflatie hoog (bijna 10%). In 2016 bleef het prijspeil nagenoeg stabiel, om in 2017 weer te stijgen (1,9% ten opzichte van 2016).

Tabel 2.7 **Consumentenprijsindex (CPI) Sint Eustatius, 2011-2017, in procenten**

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
CPI (2010=100%)	109,9	115,8	118,5	121,5	120,3	120,2	122,5
Jaarmutatie (%)	9,9	5,3	2,3	2,6	-1,0	-0,1	1,9

Bron: CBS Statline

Sociale voorzieningen

Ook op Sint Eustatius wordt de onderstand uitbetaald per twee weken en kunnen mensen aanspraak maken op de bijzondere onderstand (grensinkomen: 1.056 dollar per huishouden in 2018). Bijzondere onderstand kan worden toegekend aan Statianen voor vergelijkbare uitgaven als voor Bonairianen (zie 2.1). Per 31 december 2017 ontvingen 69 Statianen onderstand (waarbij sprake was van een toename van het beroep op de onderstand ten opzichte van de voorgaande periode, als gevolg van de orkaan Irma). De uitkeringsbedragen zijn als volgt samengesteld:

Tabel 2.8 **Uitkeringsbedragen onderstand, 2018**

	Dollars per 2 weken	Dollars per maand
Basisbedrag onderstand	194	420
Toeslag zelfstandig wonen	28	61
Toeslag gezamenlijke huishouding	69	150
Kindertoeslag eerste kind	34	74
Kindertoeslag tweede en derde kind	18	39
Toeslag arbeidsongeschiktheid	128	277

Bron: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Verder zijn op Sint Eustatius dezelfde sociale voorzieningen aanwezig als op Bonaire (AOV²¹, AWW²², ziekte/ongevallenverzekering en de Cessantiawet BES) en bedraagt de kinderbijslag maandelijks 42 dollar per kind.

²¹ De hoogte van de AOV is geïndividualiseerd; het maakt niet uit of men alleenstaand of gehuwd is. Bij volledig AOV wordt in 2018 op Sint Eustatius maandelijks 759 dollar uitgekeerd. Tevens wordt een duurtoeslag uitgekeerd van maandelijks 42 dollar. Indien men een partner heeft die niet de pensioengerechtigde leeftijd heeft bereikt, kan aanspraak worden gemaakt op een partnertoeslag van maandelijks 520 dollar. Het gezamenlijke inkomen dient dan niet hoger te zijn dan 16.619 dollar per jaar.

²² De AWW wordt uitgekeerd tot de gerechtigde de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. De uitkering voor wezen en halfwezen loopt tot 15 jaar, of tot 25 jaar in geval het kind schoolgaand of arbeidsongeschikt is. Respectievelijk komt de leeftijdsafhankelijke maandelijkse uitkering voor weduwen, halfwezen en wezen neer op 351-759 dollar, 254- 303 dollar en 277-350 dollar.

2.3 Saba

Demografie

Saba is gelegen in het oostelijke deel van de Caribische Zee, op ongeveer 30 kilometer afstand van Sint Eustatius. Met 2.010 inwoners in 2017 en een oppervlakte van 13 km² is Saba het kleinste eiland van Caribisch Nederland. Sinds de bestuurlijke transitie eind 2010 is het inwoneraantal met meer dan 200 personen gegroeid. In 2017 was 27 procent van de Sabaanse bevolking op het eiland zelf geboren, terwijl 14 procent afkomstig was van Sint Maarten en 5 procent van Aruba of Curaçao. 21 procent is afkomstig uit Zuid- en Centraal-Amerika en 15 procent uit de Verenigde Staten en Canada. 6 procent van de Sabaanse inwoners komt uit Europees Nederland en het resterende aandeel is van elders afkomstig. Meer dan de helft (51%) van de Sabaanse huishoudens bestaat uit één persoon en het aandeel tweepersoonshuishoudens zonder kinderen bedraagt 21 procent. De aanwezigheid van studenten aan de Saba University School of Medicine draagt bij aan het grote aandeel eenpersoonshuishoudens.

Sociaal-economische factoren

De kleinschaligheid van Saba is van grote invloed op de sociaaleconomische infrastructuur. Sabanen zijn voor veel voorzieningen (o.a. tandarts, aanschaf kleding en meubels) afhankelijk van omliggende eilanden. Daarnaast heeft Saba geen waterleidingnetwerk, waardoor Sabanen veelal zijn aangewezen op water uit opslag tanks, cisterns, of waterflessen uit de supermarkt.

Arbeidsparticipatie

Het werkloosheidspercentage onder Sabanen in 2016 (3,3%) is lager dan onder Bonairianen (6,7%) en Statianen (7,1%) in hetzelfde jaar. Jongeren hebben een lagere arbeidsparticipatiegraad dan mensen van hogere leeftijd. De arbeidsparticipatie is het laagst onder hoogopgeleiden, maar dat is een direct gevolg van de aanwezigheid van studenten aan de Saba University School of Medicine. Meer dan 14 procent van de (voornamelijk) mannelijke beroepsbevolking werkt in de bouw. Vrouwen werken vaak als lerares, of in het bedrijfsleven, de administratie, de dienstverlening of de gezondheidszorg.

Tabel 2.9 Werkgelegenheid op Saba, 2012-2016

	2012	2014	2016
Beroepsbevolking	1.080	920	1.010
Werkzame beroepsbevolking	1.040	900	970
Netto arbeidsparticipatie	63,1	59,3	61,6
Werkloosheidspercentage	3,9	2,5	3,3

Bron: CBS Statline

Inkomen

Het besteedbaar middeninkomen van Sabanen is hoger dan dat van Bonairianen, maar lager dan dat van Statianen en is met 500 dollar (op jaarbasis) toegenomen in 2015. Het inkomen van huishoudens met een hoofdkostwinner van middelbare leeftijd is het hoogst. Het besteedbare middeninkomen van huishoudens met een hoofdkostwinner van boven de 60 jaar bedroeg 22.700 dollar in 2015. Daarmee was dit middeninkomen van ouderen het hoogst van alle drie de eilanden.

Tabel 2.10 Inkomens particuliere Sabaanse huishoudens, 2013-2015, in dollars (x 1.000)

	2013	2014	2015
Aantal huishoudens	600	650	700
Besteedbaar inkomen (gemiddelde)	30,1	30,6	31,4
Besteedbaar inkomen (mediaan)	23,8	25,1	25,6

Bron: CBS Statline

Het wettelijk minimumloon (WML) voor Sabanen in 2018 is voor personen ouder dan 21 jaar vastgesteld op 5,68 dollar per uur. Op voltijdsbasis komt dit neer op 985 dollar per maand en op 11.814 dollar per jaar. Op Saba geldt dezelfde belastingvrije som van 11.920 dollar per jaar als op Bonaire en Sint Eustatius. Op Saba betalen mensen die het minimumloon verdienen en fulltime werken dus geen belasting of premies. Ouderen die naast hun AOV een aanvullend pensioen hebben waarmee de totale inkomsten de belastingvrije som overschrijden betalen over een deel van hun inkomsten wel belasting.

Ontwikkeling prijzen

Ook op Saba is sinds de bestuurlijke transitie in 2010 sprake geweest van inflatie, totdat de prijsverhogingen zich in 2016 min of meer stabiliseerden. Orkaan Irma in september 2017 maakte een eind aan een prijsdaling die zich sinds het vierde kwartaal van 2016 had ingezet. In het vierde kwartaal van 2017 lagen de consumentenprijzen op Saba 2,5 procent hoger dan een jaar eerder. Desondanks bedroeg de inflatie over het gehele jaar -0,2 procent. Overigens werd niet alles duurder op Saba in 2017. Zo daalde de prijs van eieren in 2017 met ruim 30 procent. Ook de prijs van benzine daalde dat jaar.²³

Tabel 2.11 Consumentenprijsindex (CPI) Saba, 2011-2017, in procenten

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
CPI (2010=100%)	106,4	110,4	111,7	114,0	114,5	114,5	114,3
Jaarmutatie (%)	6,4	3,7	1,2	2,0	0,4	0,1	-0,2

Bron: CBS Statline

Sociale voorzieningen

De Sabaanse samenstelling van de uitkeringsbedragen van de onderstand wordt weergegeven in tabel 2.12. Per 31 december 2017 ontvingen 28 Sabanen onderstand. Hierbij was er eind 2017 sprake van een toename van het beroep op onderstand als gevolg van de orkaan Irma. De inkomensgrens voor bijzondere onderstand, die beschikbaar kan worden gesteld voor vergelijkbare uitgavenposten als voor Bonaire en Statianen (zie 2.1), is per 2018 vastgesteld op 985 dollar per maand per huishouden.

Tabel 2.12 Uitkeringsbedragen onderstand, 2018

	Dollars per 2 weken	Dollars per maand
Basisbedrag onderstand	181	392
Toeslag zelfstandig wonen	26	56
Toeslag gezamenlijke huishouding	65	141
Kindertoeslag eerste kind	32	69
Kindertoeslag tweede en derde kind	17	37
Toeslag arbeidsongeschiktheid	120	260

Bron: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Verder zijn op Saba dezelfde sociale voorzieningen aanwezig als op Bonaire en Sint Eustatius (AOV²⁴, AWW²⁵, ziekte/ongevallenverzekering en de Cessantiawet BES). De kinderbijslag bedraagt op Saba maandelijks 42 dollar per kind.

2.4 Culturele factoren en voorkomen informele economie in Caribisch Nederland

Culturele factoren

Caribisch Nederland kent onder de armere bevolking veel matrifocale meergeneratie familiepatronen, waarbij vaak moeder, dochter(s) en eventueel de grootmoeder een centrale rol vervullen in het gezinsleven en het (financieel) onderhoud daarvan. Dochters krijgen relatief vaak jong kinderen en blijven bij hun moeder (en oma) wonen. Traditionele gezinsvorming (vader, moeder, kinderen) vindt relatief weinig plaats.

In bepaalde gevallen wonen meerdere generaties vrouwen en kinderen bij elkaar, delen zij de huishouding en zorgtaken voor jong en oud en zijn zij economisch voor elkaar verantwoordelijk. Ook jongens blijven soms, nadat ze zelf al weer kinderen hebben elders, bij hun moeder wonen. Dat kan resulteren in

²³ Zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/04/prijzen-stijgen-sterk-op-saba>

²⁴ De hoogte van de AOV is geïndividualiseerd; het maakt niet uit of men alleenstaand of gehuwd is. Bij volledig AOV wordt op Saba in 2018 maandelijks 707 dollar uitgekeerd. Tevens wordt een duurtetoeslag uitgekeerd van maandelijks 59 dollar. Indien men een partner heeft die niet de pensioengerechtigde leeftijd heeft bereikt, kan aanspraak worden gemaakt op een partnertoeslag van maandelijks 485 dollar. Het gezamenlijke inkomen dient dan niet hoger te zijn dan 15.503 dollar per jaar.

²⁵ De AWW wordt uitgekeerd tot de gerechtigde de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. De uitkering voor wezen en halfwezen loopt tot 15 jaar, of tot 25 jaar in geval het kind schoolgaand of arbeidsongeschikt is. Respectievelijk komt de leeftijdsafhankelijke maandelijkse uitkering voor weduwen, halfwezen en wezen neer op 327-707 dollar, 237- 283 dollar en 258-326 dollar.

grote huishoudens. Een op de tien door het CBS geregistreerde Bonairiaanse huishoudens (inclusief kinderen) bestaat uit vijf of meer personen. 11 procent van de Bonairiaanse huishoudens bestaat uit 4 personen. Respectievelijk zeven en vier procent van de Statiaanse en Sabaanse²⁶ huishoudens (inclusief kinderen) bestaat uit vijf of meer personen; respectievelijk 8 en 7 procent van de Statiaanse en Sabaanse huishoudens bestaat uit vier personen.

Ter vergelijking: volgens het CBS bedroeg in Europees Nederland het aandeel huishoudens (inclusief kinderen) van vijf personen of meer ongeveer vijf procent van alle huishoudens (één op twintig huishoudens).

Eenzijds kan een sterke familieband een belangrijk vangnet vormen. Anderzijds is bekend dat de familiale steunstructuur ook vaak ontoereikend is voor kwetsbare gezinnen met veel problemen wat betreft inkomen, opleiding en werk. Op eigen benen staan wordt lang uitgesteld, mede omdat dit economisch vaak niet haalbaar is. Door de kleinschaligheid is ook de opleidingsinfrastructuur beperkt en is dientengevolge het opleidingsniveau beperkt. Het aantal dropouts is hoog, vooral onder jongens. Zo komt naar lokale schatting bijna de helft van de Bonairiaanse jongeren zonder startkwalificatie op de arbeidsmarkt. Dit heeft grote gevolgen voor hun inkomensontwikkeling, gezinsvorming en kansen voor opvolgende generaties.²⁷

Informele economie

Door de kleinschaligheid van de eilanden en de genoemde culturele factoren wordt Caribisch Nederland gekenmerkt door een beperkte sociaal-economische infrastructuur; veel gaat informeel.²⁸ Caribisch Nederland kent vooral kleinbedrijf, waar de cultuur soms nog hiërarchisch en weinig innovatief is.

Het niveau van uitkeringen en ook het minimumloon wordt doorgaans als laag ervaren in verhouding tot de kosten van levensonderhoud (zie ook hoofdstuk 3). In dat kader wordt tevens vaak verwezen naar de mogelijkheid tot bijverdienen en het bestaan van een informele economie, waardoor mensen manieren vinden om toch rond te kunnen komen. Lage inkomens leiden in bepaalde gevallen tot schuldenproblematiek voor armere huishoudens. Mede door deze schuldenproblematiek is er een grote afhankelijkheid van vrienden, familie en/of andere kennissen. In het bijzonder ouderen, alleenstaande moeders, chronisch zieken, jongeren en gehandicapten zijn vaak afhankelijk van familie en vrienden, omdat zij lastig rond kunnen komen van hun inkomsten.

Er wordt vaak geld geleend tussen de mensen onderling; volgens door ons benaderde hulpverleners zijn er weinig huishoudens met een laag inkomen die geen schulden hebben. Dat leidt regelmatig tot problemen als de afbetaling niet (tijdig) nagekomen wordt.

Volgens de door ons benaderde experts zijn het tevens vaak mensen die al een baan hebben die bijverdienen, al dan niet in het informele circuit. Dit betreft niet per definitie de mensen in de onderstand en/of de allerarmsten. In bepaalde gevallen is het voor hen zelfs moeilijk om aan informeel werk te komen, bijvoorbeeld omdat zij over minder werkervaring beschikken of omdat hun netwerk beperkter is. Daarbij moet ook niet worden vergeten dat het informele circuit vaak geen behoorlijke (parttime) banen oplevert. Het betreft hier veelal 'jobs' (klusjes), die incidenteel en zeer onzeker van karakter zijn. Recente en harde/betrouwbare cijfers over de informele economie ontbreken. In hoofdstuk 4 gaan we verder in op hoe groot de rol van de informele economie op dit moment is en welke doelen deze dient voor mensen (o.a. spreiding van risico's).

²⁶ Het grote aantal studenten aan de Saba University School of Medicine is van invloed op de Sabaanse bevolkingssamenstelling.

²⁷ Zie: <https://www.banboneirubek.com/sites/default/files/Eindrapport%20Arbeidsmarkt%20CN%206%20mei%202013.pdf>

²⁸ Overigens werkt deze redenering ook andersom, hetgeen betekent dat de beperkte sociaaleconomische structuur ook van invloed is op de cultuur.

Kosten van levensonderhoud per eiland

3

3 Kosten van levensonderhoud

Belangrijkste bevindingen

De geobserveerde uitgaven van Caribisch Nederlanders met een laag inkomen (lager dan of rond het WML, of op onderstandsniveau) variëren sterk. Daarom moet voor de benodigde maandelijkse budgetten van alle typen huishoudens rekening worden gehouden met een bandbreedte. Bij deze bandbreedte gaan we uit van een ondergrens en van maandelijks gemiddelde uitgaven. De ondergrens schatten we, op basis van de door ons waargenomen spreiding in uitgaven, op circa 75 procent van het voor het betreffende type huishouden berekende gemiddeld maandelijks benodigde budget. We hebben geen bovengrens voor de bandbreedte bepaald. Met de keuze om de onderzoeksresultaten in bandbreedtes te presenteren wordt door ons geen uitspraak over het politiek te hanteren sociaal minimum beoogd.

Sommige van de door ons geënquêteerde alleenstaanden op Bonaire geven maandelijks niet meer uit dan 1.010 dollar aan levensonderhoud, terwijl we de gemiddelde uitgaven door alleenstaanden, mede op basis van expertadviezen, rond 1.350 dollar per maand schatten. Ook bij paren zonder kinderen constateren we een sterke variatie in het uitgavenpatroon en hanteren we voor de uitgaven aan levensonderhoud een bandbreedte die uiteenloopt van maandelijks 1.380 dollar tot gemiddeld 1.840 dollar. Bij Bonaireaanse paren met een kind (4-12 jaar) hanteren we voor de maandelijkse uitgaven een bandbreedte uiteenlopend van 1.660 dollar tot gemiddeld 2.220 dollar. Niet-werkenden hebben doorgaans lagere kosten aan vervoer, kinderopvang en naschoolse opvang. Voor niet-werkende alleenstaanden, paren, en paren met een kind (4-12 jaar) schatten we de maandelijks gemiddelde uitgaven op respectievelijk 1.270 dollar, 1.720 dollar en 2.020 dollar. Dit betreffen gemiddelde uitgaven, die ook lager kunnen uitvallen.

Op Sint Eustatius hebben we de bandbreedtes van uitgavenpatronen voor alleenstaanden geschat op maandelijks 1.070 tot gemiddeld 1.430 dollar, voor paren zonder kind op maandelijks 1.430 tot gemiddeld 1.900 dollar en voor paren met een kind (4-12 jaar) op maandelijks 1.710 tot gemiddeld 2.280 dollar. Voor niet-werkende alleenstaanden, paren, en paren met een kind (4-12 jaar) schatten we de maandelijks gemiddelde uitgaven op respectievelijk 1.310 dollar, 1.770 dollar en 2.090 dollar.

Op Saba constateren we vergelijkbare bandbreedtes bij de maandelijkse uitgaven voor alleenstaanden (1.150 tot gemiddeld 1.540 dollar), voor paren zonder kinderen (1.550 tot gemiddeld 2.060 dollar) en voor paren met een kind van 4 tot 12 jaar (1.870 tot gemiddeld 2.500 dollar). Voor niet-werkende alleenstaanden, paren, en paren met een kind (4-12 jaar) schatten we de maandelijks gemiddelde uitgaven op respectievelijk 1.410 dollar, 1.900 dollar en 2.250 dollar.

De belangrijkste uitgavenposten voor levensonderhoud zijn in onze analyses meegenomen, waaronder uitgaven aan wonen, water, elektriciteit, huishoudelijke uitgaven en vervoer. Ook is rekening gehouden met minimale uitgaven aan kinderopvang, naschoolse opvang en sociale participatie (o.a. recreatie, hobby's, vakantie). De belangrijkste variatie tussen de geschatte kosten van levensonderhoud per eiland wordt veroorzaakt door (grote) verschillen in huurprijzen, noodzakelijke vaste lasten, zoals water en elektriciteit, en het prijspeil van alledaagse boodschappen.

De feitelijke maandelijkse uitgaven lopen, zoals aangegeven, per type huishoudensamenstelling en per situatie sterk uiteen. Zo zijn de woonlasten voor bewoners van een sociale huurwoning relatief laag en hebben niet-werkenden lagere vervoerskosten en uitgaven aan kinderopvang. Door uit te gaan van een bandbreedte houden we ook rekening met verschillen in kosten van levensonderhoud per situatie van het huishouden. De maandelijks gemiddeld benodigde budgetten voor niet-werkenden (met lagere uitgaven aan vervoer en kinderopvang) hebben we apart in beeld gebracht. Budgetten aan de ondergrens van de bandbreedte bieden beperkte ruimte voor uitgaven aan sociale participatie en kinderopvang. In een enkel geval namen we tevens uitgaven waar die buiten de bovengenoemde bandbreedtes vallen.

Tot deze conclusies komen we op basis van een analyse van een enquête onder inwoners van Caribisch Nederland met een laag inkomen met vragen over uitgavenpatronen, face-to-face-interviews met Caribisch Nederlanders en met experts, expertbijeenkomsten en eigen observaties op locatie. Voor alle drie de eilanden hebben we dezelfde analysesystematiek gehanteerd en hebben we gebruikgemaakt van een 'mandje' met noodzakelijke uitgaven.

3.1 Kosten van levensonderhoud per eiland

In dit hoofdstuk wordt een inschatting gemaakt van de kosten van levensonderhoud op Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Deze kosten hebben we per eiland, voor verschillende huishoudenssamenstellingen en binnen een specifieke bandbreedte vastgesteld, op basis van een 'mandje' met voor iedere inwoner van Caribisch Nederland noodzakelijke en onvermijdbare uitgaven. In paragraaf 3.2 lichten we de samenstelling van dit conceptmandje toe. De onderzoeksresultaten per eiland presenteren we in paragraaf 3.3, aan de hand van drie totaaloverzichten (een totaalplaatje per eiland), waarin per type huishouden de gemiddelde hoogte van alle voor levensonderhoud noodzakelijke uitgaven staan weergegeven.²⁹ In deze paragraaf lichten we eveneens de vaststelling van een bandbreedte voor deze gemiddelde uitgaven toe. Aan de hand van deze totaalplaatjes en de in dit hoofdstuk beschreven bandbreedte kan uiteindelijk per eiland een afzonderlijk sociaal minimum worden bepaald.

In de opvolgende paragrafen lichten we toe hoe deze totaalplaatjes tot stand zijn gekomen voor Bonaire (3.4), Sint Eustatius (3.5) en Saba (3.6). In paragraaf 3.7 gaan we in op waar Caribisch Nederlanders met een laag inkomen hun meeste boodschappen doen en welke gevolgen dat voor de uitgaven kan hebben. Tot slot gaat paragraaf 3.8 in op enkele uitgavenposten waarvan de noodzakelijkheid sterk kan afhangen van de situatie waarin men verkeert en die dus niet voor iedereen zonder meer tot de noodzakelijke uitgaven behoren.

Onze analyses zijn vanuit meerdere invalshoeken gedaan. Bij de inschatting van de kosten van levensonderhoud is steeds eerst de input inclusief het uitgavenpatroon van Bonairiaanse, Stataanse en Sabaanse huishoudens geanalyseerd. Vervolgens kwam de input van experts en die van observaties op locatie aan bod, waarbij tevens de input van Caribisch Nederlanders met een laag inkomen is aangevuld en, waar nodig, genuanceerd.³⁰ Daarna is de input van beide partijen en van de observaties samengevoegd, om zo per eiland tot een totaalbeeld van de kosten van levensonderhoud te komen. In de opbouw van paragrafen 3.4 t/m 3.6 houden we grotendeels de hierboven beschreven systematiek aan.

3.2 Mandje met noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud

In beginsel is voor alle drie de eilanden uitgegaan van hetzelfde conceptmandje met noodzakelijke uitgaven. Dit te toetsen conceptmandje had de volgende indeling van hoofduitgavenposten:

- vaste lasten: woonkosten (huur/hypotheek), elektriciteit, water, verzekeringen, telefoon, televisie en internet, overige abonnementen, school- en studiekosten en vervoerskosten;
- reserveringsuitgaven: waaronder onderhoud huis en tuin, niet vergoede ziektekosten (o.a. tandarts, bril) en diverse reserveringsuitgaven (paspoort, speelgoed voor kinderen). Reserveringsuitgaven zijn noodzakelijke uitgaven die in principe niet iedere maand worden gedaan, maar waarvoor maandelijks een bedrag moet worden gereserveerd/gespaard;
- huishoudelijke uitgaven: waaronder eten en drinken, was- en schoonmaakartikelen, persoonlijke verzorging, gas om mee te koken en kinderopvang en naschoolse opvang;
- uitgaven aan sociale participatie: waaronder uitgaven aan recreatie, giften voor verjaardagen en een jaarlijkse reis van het eiland.

Gedurende het onderzoek is gebleken dat dit mandje wat betreft samenstelling van hoofduitgavenposten grotendeels overeenkwam op alle drie de eilanden (op een enkele aanvulling per eiland na), maar dat het prijsniveau per uitgavenpost per eiland wel uiteenloopt. In paragraaf 3.3 geven we de mandjes en bijbehorende uitgavenposten weer, zoals we deze uiteindelijk per eiland hebben

²⁹ Onder bepaalde omstandigheden kan voor bepaalde uitgaven aanspraak worden gemaakt op voorzieningen zoals de bijzondere onderstand (voor aanspraak op de bijzondere onderstand wordt een grensinkomen gehanteerd; zie ook hoofdstuk 2). Dergelijke tegemoetkomingen zijn niet in de uitgaven verdisconteerd.

³⁰ Opgemerkt moet worden dat er in bepaalde gevallen mogelijk sprake is van een opwaartse vertekening in de door inwoners van de eilanden opgegeven (via de enquête en interviews) uitgaven, indien zij vermoeden belangen te hebben bij de uitkomsten (een ijkpunt voor het sociaal minimum) van het onderzoek. Om dit te ondervangen hebben we, onder meer, experts verzocht om het door geënquêteerde Caribisch Nederlanders met een laag inkomen geschetste beeld, waar nodig, kritisch onder de loep te nemen en te nuanceren of aan te vullen.

vastgesteld. Dit levert per eiland en per huishoudenssamenstelling (rekening houdend met een bandbreedte) een totaalplaatje op van de belangrijkste kosten van levensonderhoud.

Uitgavenposten beperkt tot ‘strikt noodzakelijke uitgaven’

We hebben de samenstelling van het te toetsen mandje zoveel mogelijk beperkt tot voor levensonderhoud strikt noodzakelijke uitgaven. Luxe-uitgaven (denk aan uitgaven aan sieraden, designer kleding) zijn niet in het conceptmandje opgenomen en reserveringsuitgaven zijn tot een minimum beperkt. Ook zijn uitgaven aan alcohol en roken niet in het mandje opgenomen (zie paragrafen 3.4 t/m 3.6 voor de argumentatie). Wel gaan we ervan uit dat mensen in staat zijn om zoveel als mogelijk zelfstandig in hun eigen levensonderhoud te voorzien. Dit betekent onder meer dat, gegeven de vastgestelde uitgavenposten, geen spullen/diensten van onvoldoende kwaliteit hoeven te worden aangeschaft (bijvoorbeeld een ongezond of eenzijdig voedingspatroon), noodzakelijke reserveringsuitgaven (bijvoorbeeld voor de tandarts) niet worden geschraapt, het spaarvermogen (indien aanwezig) op jaarbasis niet hoeft af te nemen en dat het betalen van rekeningen niet wordt uitgesteld. Tot slot zijn we bij het vaststellen van maandelijkse budgetten per huishoudenssamenstelling ervan uitgegaan dat mensen zich zoveel als mogelijk zelfstandig in woonruimte kunnen voorzien, hetgeen betekent dat huishoudens niet bij elkaar hoeven in te trekken, of noodgedwongen een te kleine woonruimte met elkaar delen, om op woonlasten te besparen.

Tot slot bevat het mandje enkele uitgavenposten, waarvan de noodzakelijkheid afhankelijk is van de specifieke situatie van het huishouden (bijvoorbeeld wel of niet werkend; zie ook 3.3 en 3.8) en die niet per definitie voor iedereen tot de voor levensonderhoud noodzakelijke uitgaven moeten worden gerekend. Het gaat om de volgende posten:

- gebruik airconditioning;
- internet;
- de hoogte van vervoerskosten en het type vervoer;
- kinderopvang en naschoolse opvang;
- sociale participatie (o.a. recreatie en vakantie).

Bij de benaderde experts bestond gedurende het onderzoek geen gemeenschappelijk beeld over of deze posten wel of niet voor alle Caribisch Nederlanders tot het mandje met noodzakelijke uitgaven behoren. Daarom hebben we in de in paragraaf 3.3 gepresenteerde totaalplaatjes alle uitgavenposten opgenomen, met uitzondering van uitgaven aan airconditioning. Uitgaven aan airconditioning zijn alleen opgenomen in de maandelijkse budgetten van Bonairiaanse huishoudens (zie paragrafen 3.4 t/m 3.8 voor de beredenering).

Budgetten aan de ondergrens van de door ons vastgestelde bandbreedte bieden beperkte ruimte voor deze ‘situationeel gebonden uitgavenposten’. In paragraaf 3.8 gaan we verder in op de discussie over deze uitgavenposten.

Noodzakelijke uitgaven voor verschillende huishoudenssamenstellingen

Om de kosten van levensonderhoud voor verschillende typen huishoudens vast te stellen, hanteren we de volgende ‘bouwstenen’ voor huishoudenssamenstellingen:

- alleenstaande volwassene;
- tweepersoonshuishouden/volwassen paar;
- ieder extra volwassen persoon in het huishouden;
- ieder extra kind.

Door met de bovengenoemde bouwstenen te werken, kan voor iedere denkbare huishoudenssamenstelling de kosten van levensonderhoud worden berekend, waaronder voor grote (meergeneratie)gezinnen die typerend kunnen zijn voor bepaalde delen van de Caribisch Nederlandse bevolking.

3.3 Kosten van levensonderhoud Caribisch Nederland

In deze paragraaf presenteren we per eiland een totaalplaatje van de maandelijkse kosten van levensonderhoud voor verschillende huishoudenssamenstellingen (tabellen 3.1 t/m 3.3). Wanneer kinderen deel uitmaken van het huishouden maken we bij de extra kosten van kinderen onderscheid naar leeftijdscategorieën (0-4 jaar, 4-12 jaar en 12 jaar en ouder). Voor volwassenen maken we geen onderscheid naar leeftijd.³¹ We houden tevens rekening met schaalvoordelen bij uitbreiding van het huishouden. We hebben geen rekening gehouden met mogelijk hogere uitgaven voor personen met bijvoorbeeld een chronische ziekte of een handicap. In dergelijke gevallen is maatwerk benodigd bij het vaststellen van de maandelijkse kosten van levensonderhoud.

Maandelijkse uitgaven vastgesteld in bandbreedtes

De in de totaalplaatjes opgenomen bedragen geven per eiland en per huishoudenssamenstelling de gemiddelde maandelijkse uitgaven aan levensonderhoud weer. De door ons geobserveerde maandelijkse uitgaven per huishoudenssamenstelling kunnen sterk uiteenlopen en zijn afhankelijk van de specifieke situatie van het huishouden. Omdat de maandelijkse lasten per huishouden uiteenlopen, gaan we uit van een bandbreedte rond het door ons vastgestelde gemiddeld benodigde budget per huishoudenssamenstelling. De ondergrens van deze bandbreedte stellen we voor alle typen huishoudens vast op 75 procent van het maandelijks gemiddeld benodigde budget voor levensonderhoud. Zodoende kan rekening worden gehouden met de specifieke situatie van het huishouden en de daarbij behorende maandelijkse uitgaven.

Deze bandbreedte is bepaald door: (1) de spreiding van de uitgaven per huishoudtype en (2) het wel of niet voorkomen van bepaalde uitgaven. In de gehanteerde spreidingsmaat komen deze twee elementen tot uitdrukking. Grosso modo kwam op alle drie de eilanden de spreiding uit rond de 25 procent, waarbij we voor dit onderzoek enkel zijn uitgegaan van de ondergrens (zie hieronder).

Met de keuze om de onderzoeksresultaten in bandbreedtes te presenteren wordt door ons geen uitspraak over het politiek te hanteren sociaal minimum beoogd.

Nadere onderbouwing bandbreedte

Opgemerkt moet worden dat de variatie van bepaalde maandelijkse uitgavenposten sterker uiteenloopt dan die van andere posten en dat dit ook kan verschillen per eiland. Zo is de hoogte van vervoerskosten sterk afhankelijk van of en waar men werkt. Ook bestaan er grote verschillen tussen de maandelijkse woonlasten en kunnen deze relatief laag zijn bij bezit van een (bijna) afbetaald huis, of bij bewoning van een sociale huurwoning, terwijl de maandelijkse woonlasten relatief hoog kunnen zijn in het geval van een particuliere huurwoning (zie ook 3.4 t/m 3.6). Daarnaast kan kinderopvang voor werkenden een grote maandelijkse uitgavenpost vormen, terwijl de geënquêteerde niet-werkenden geen gebruik hiervan maken. Daarentegen is de geobserveerde spreiding in uitgaven aan bijvoorbeeld een halfjaarlijkse controle bij de tandarts relatief laag en komen veel huishoudens niet onder een bepaald uitgavniveau aan eten en drinken uit. We hebben de bandbreedte echter vastgesteld voor de totale maandelijkse lasten en maken geen onderscheid tussen eventuele verschillen in bandbreedtes per uitgavenpost. Dit zou leiden tot schijnnaauwkeurigheid. Tevens gaan we uit van dezelfde bandbreedte per eiland. Dit ter voorkoming van onzekerheden in verschillen per uitgavenposten en per eiland.

Tot slot kunnen de maandelijkse uitgaven in principe ook boven het gemiddelde budget per huishouden uitvallen. Omdat de in dit hoofdstuk opgenomen bedragen een ijkpunt voor het sociaal minimum reflecteren, hebben we geen bovengrens voor de bandbreedte bepaald. Het doel is immers het in kaart brengen van de minimaal noodzakelijke kosten van levensonderhoud. We gaan ervan uit dat huishoudens die van een laag inkomen moeten rondkomen er werk van maken om uitgaven zo laag mogelijk te houden.

In paragrafen 3.4 t/m 3.6 lichten we per eiland meer in detail toe hoe we tot de maandelijks gemiddelde uitgaven per (extra) lid van het huishouden zijn gekomen. Bij enkele uitgavenposten lichten we tevens de door ons waargenomen variatie in uitgaven toe.

³¹ We gaan ervan uit dat de verschillen in kosten van levensonderhoud tussen volwassenen tot 60 jaar en ouderen minimaal zijn.

Ons onderzoek levert het onderstaande totaalplaatje voor Bonaire op. De bedragen betreffen gemiddelde uitgaven per maand, per type huishouden. De ondergrens van de bandbreedte gaat uit van 75 procent van deze bedragen. We maken in tabel 3.1 tevens onderscheid naar de gemiddelde uitgaven door niet-werkenden, die lagere uitgaven hebben aan vervoer, kinderopvang en naschoolse opvang.

Tabel 3.1 Uitgaven per maand op Bonaire, in dollars (2018)

	Alleenstaande	Paar	Extra volwassene	Extra kind (0-4 jaar)	Extra kind (4-12 jaar)	Extra kind (12 jaar en ouder)
Woonuitgaven						
<i>Woonkosten (huur/hypotheek)</i>	550	600	100	50	50	50
Water en vastrecht	30	50	10	15	10	10
Elektriciteit						
<i>Regulier elektriciteitsverbruik</i>	43	68	19	25	19	19
<i>Koeling huis</i>	81	99	6	6	6	6
Verzekeringen	20	40	20			
Abonnementen						
<i>Telefoon, tv en internet</i>	100	110	10			
Vervoerskosten	138	166	20			
Totaal vaste uitgaven	962	1.133	185	96	85	85
Kleding						
<i>Reguliere kleding</i>	25	50	25	25	15	15
<i>Schooluniform</i>					15	15
Onderhoud huis en tuin						
<i>Kleinschalig onderhoud en afschrijving inventaris</i>	38	45	11	6	6	6
<i>Legen/onderhoud beerput</i>	3	3	3		3	3
<i>Tuinafval/puin ophalen</i>	3	3				
Niet vergoede/extra ziektekosten						
<i>Tandarts</i>	10	19	10			
<i>Persoonlijk onvermijdbare kosten (o.a. bril)</i>	16	32	16	4	4	4
School- en studiekosten						
<i>Schriften, pennen, computer</i>					6	20
<i>Diverse reserveringsuitgaven (o.a. paspoort, speelgoed)</i>	2	4	2	17	17	17
Totaal reserveringsuitgaven	97	156	67	52	66	80
Eten en drinken	200	380	180	120	100	120
Huishoudelijke uitgaven						
<i>Was- en schoonmaakartikelen</i>	8	14	8	6	4	4
<i>Toilet- en keukenpapier</i>	5	10	5		3	3
<i>Gas (voedselbereiding)</i>	6	7	1	1	1	1
Persoonlijke verzorging						
<i>Diversen (zeep, tandpasta, maandverband etc.)</i>	8	16	8	4	2	2
<i>Kapper</i>	8	16	8	4	8	8
<i>Niet vergoede medicijnen/drogisterijartikelen</i>	8	16	8	3	3	3
<i>Luiers</i>				60		
Kinderopvang				200	80	
Totaal huishoudelijke uitgaven	243	459	218	398	201	141
Sociale participatie						
<i>Giften voor verjaardagen, feestjes</i>	10	15	5			
<i>Recreatie, uitgaan, hobby's (inclusief sport)</i>	5	8	5			
<i>Jaarlijkse reis van het eiland (bezoek familie)</i>	32	64	32	16	32	32
Totale uitgaven aan sociale participatie	47	87	42	16	32	32
Totale kosten voor levensonderhoud	1.349	1.835	511	561	384	338
Totale kosten voor niet-werkenden*	1.271	1.719	511	361	304	338
Ondergrens totale kosten levensonderhoud	1.012	1.376	384	421	288	253

*Voor niet-werkenden volstaat een lager vervoersbudget en niet werkenden hebben volgens onze waarnemingen doorgaans geen uitgaven aan kinderopvang en/of naschoolse opvang. In het belang van de (sociale) ontwikkeling van het kind zou beargumentteerd kunnen worden dat uitgaven aan kinderopvang ook voor niet werkenden zich als maandelijkse uitgaven voordoen.

De maandelijkse gemiddelde kosten voor levensonderhoud op Sint Eustatius liggen hoger dan op Bonaire. Hogere huurprijzen, hogere uitgaven aan water en een algeheel hoger prijspeil van boodschappen liggen hier mede aan ten grondslag. De ondergrens van de bandbreedte gaat uit van 75 procent van de in de onderstaande tabel opgenomen bedragen. In de tabel zijn tevens de gemiddelde uitgaven van niet-werkenden opgenomen, met lagere uitgaven aan vervoer, kinderopvang en naschoolse opvang.

Tabel 3.2 Uitgaven per maand op Sint Eustatius, in dollars (2018)

	Alleenstaande	Paar	Extra volwassene	Extra kind (0-4 jaar)	Extra kind (4-12 jaar)	Extra kind (12 jaar en ouder)
Woonuitgaven						
<i>Woonkosten (huur/hypotheek)</i>	600	650	100	50	50	50
Water en vastrecht	43	71	14	25	15	15
Elektriciteit	57	85	28	30	20	20
Verzekeringen	20	40	20			
Abonnementen						
<i>Telefoon, tv en internet</i>	130	140	10			
Vervoerskosten	170	170	15			
Totaal vaste uitgaven	1.019	1.156	188	105	85	85
Kleding						
<i>Reguliere kleding</i>	25	50	25	25	15	15
<i>Schooluniform</i>					15	15
Onderhoud huis en tuin						
<i>Kleinschalig onderhoud en afschrijving inventaris</i>	42	49	12	7	7	7
<i>Legen/onderhoud beerput/septic tank</i>	4	4	4		4	4
<i>Tuinafval/puin ophalen</i>	3	3				
Niet vergoede/extra ziektekosten						
<i>Tandarts</i>	10	19	10			
<i>Persoonlijk onvermijdbare kosten (o.a. bril)</i>	16	32	16	4	4	4
School- en studiekosten						
<i>Schriften, pennen, computer</i>					6	20
Diverse reserveringsuitgaven (o.a. paspoort, speelgoed)	2	4	2	17	17	17
Totaal reserveringsuitgaven	102	162	69	53	68	82
Eten en drinken	210	399	189	125	105	125
Huishoudelijke uitgaven						
<i>Was- en schoonmaakartikelen</i>	8	14	8	6	4	4
<i>Toilet- en keukenpapier</i>	5	10	5		3	3
<i>Gas (voedselbereiding)</i>	9	10	9	2	2	2
Persoonlijke verzorging						
<i>Diversen (zeep, tandpasta, maandverband etc.)</i>	8	16	8	4	2	2
<i>Kapper</i>	8	16	8	4	7	7
<i>Niet vergoede medicijnen/drogisterijartikelen</i>	7	14	7	3	3	3
<i>Luiers</i>				60		
Kinderopvang				180	60	
Totaal huishoudelijke uitgaven	255	479	234	384	186	146
Sociale participatie						
<i>Giften voor verjaardagen, feestjes</i>	10	15	5			
<i>Recreatie, uitgaan, hobby's (inclusief sport)</i>	6	9	6			
<i>Jaarlijkse reis van het eiland (bezoek familie)</i>	40	80	40	20	40	40
Totale uitgaven aan sociale participatie	56	104	51	20	40	40
Totale kosten voor levensonderhoud	1.432	1.901	541	562	379	353
Totale kosten voor niet-werkenden*	1.312	1.770	541	382	319	353
Ondergrens totale kosten levensonderhoud	1.074	1.425	406	421	284	265

*Voor niet-werkenden volstaat een lager vervoersbudget en niet werkenden hebben volgens onze waarnemingen doorgaans geen uitgaven aan kinderopvang en/of naschoolse opvang. In het belang van de (sociale) ontwikkeling van het kind zou beargumenteerd kunnen worden dat uitgaven aan kinderopvang ook voor niet werkenden zich als maandelijkse uitgaven voordoen.

De gemiddelde kosten van levensonderhoud zijn het hoogst op Saba. Dat komt mede door hoge huurlasten en het algeheel hogere prijspeil op Saba. Daarnaast hebben we kosten gerekend voor het kopen van drinkwater in supermarkten, aangezien het eiland voorsnog niet beschikt over een gedegen waterleidingnetwerk (zie 3.6). Niet-werkenden hebben lagere uitgaven aan vervoer en kinderopvang. De ondergrens van de bandbreedte gaat uit van 75 procent van de in de onderstaande tabel opgenomen bedragen.

Tabel 3.3 Noodzakelijke uitgaven per maand op Saba, in dollars (2018)

	Alleenstaande	Paar	Extra volwassene	Extra kind (0-4 jaar)	Extra kind (4-12 jaar)	Extra kind (12 jaar en ouder)
Woonuitgaven						
<i>Woonkosten (huur/hypotheek)</i>	650	700	100	50	50	50
Water						
<i>Drinkwater uit de supermarkt</i>	25	50	25	30	20	25
<i>Aanvulling cisterns</i>	18	37	18	9	18	18
Elektriciteit	84	126	25	30	19	19
Verzekeringen	20	40	20			
Bankrekening	10	10	10			
Abonnementen						
<i>Telefoon, tv en internet</i>	120	130	10			
Vervoerskosten	180	200	20			
Totaal vaste uitgaven	1.107	1.293	228	119	107	112
Kleding						
<i>Reguliere kleding</i>	28	56	28	28	18	18
<i>Schooluniform</i>					15	15
Onderhoud huis en tuin						
<i>Kleinschalig onderhoud en afschrijving inventaris</i>	45	52	13	7	7	7
<i>Legen/onderhoud beerput</i>	5	5	5		5	5
<i>Tuinafval/puin ophalen</i>	3	3				
Niet vergoede/extra ziektekosten						
<i>Tandarts</i>	10	19	10			
<i>Persoonlijk onvermijdbare kosten (o.a. bril)</i>	16	32	16	4	4	4
School- en studiekosten						
<i>Schriften, pennen, computer</i>					5	19
Diverse reserveringsuitgaven (o.a. paspoort, speelgoed)	2	4	2	17	17	17
Totaal reserveringsuitgaven	109	171	74	56	71	85
Eten en drinken	220	418	198	130	110	130
Huishoudelijke uitgaven						
<i>Was- en schoonmaakartikelen</i>	8	14	8	6	4	4
<i>Toilet- en keukenpapier</i>	5	10	5		3	3
<i>Gas (voedselbereiding)</i>	12	14	2	2	2	2
Persoonlijke verzorging						
<i>Diversen (zeep, tandpasta, maandverband etc.)</i>	8	16	8	4	2	2
<i>Kapper</i>	8	16	8	4	8	8
<i>Niet vergoede medicijnen/drogisterijartikelen</i>	8	16	8	3	3	3
<i>Luiers</i>				60		
Kinderopvang				150	85	
Totaal huishoudelijke uitgaven	269	504	237	359	217	152
Sociale participatie						
<i>Giften voor verjaardagen, feestjes</i>	10	15	5			
<i>Recreatie, uitgaan, hobby's (inclusief sport)</i>	5	8	5			
<i>Jaarlijkse reis van het eiland (bezoek familie)</i>	37	74	37	19	37	37
Totale uitgaven aan sociale participatie	52	97	47	19	37	37
Totale kosten voor levensonderhoud	1.537	2.065	586	553	432	386
Totale kosten voor niet-werkenden*	1.407	1.905	586	403	347	386
Ondergrens totale kosten levensonderhoud	1.153	1.548	440	414	324	290

*Voor niet-werkenden volstaat een lager vervoersbudget en niet werkenden hebben volgens onze waarnemingen doorgaans geen uitgaven aan kinderopvang en/of naschoolse opvang. In het belang van de (sociale) ontwikkeling van het kind zou beargumentteerd kunnen worden dat uitgaven aan kinderopvang ook voor niet werkenden zich als maandelijkse uitgaven voordoen.

3.4 Noodzakelijke uitgaven op Bonaire uitgelicht

Deze paragraaf licht de vastgestelde gemiddelde kosten van levensonderhoud op Bonaire per huishoudenssamenstelling toe (de in tabel 3.1 opgenomen bedragen). We lopen daarbij de maandelijkse uitgavenposten van het voor Bonaire vastgestelde mandje structureel af.³²

De totaalstelling van alle uitgavenposten per huishoudenssamenstelling in tabel 3.1 is een weergave van de kosten van levensonderhoud wanneer we ervan uitgaan dat alle in de tabel opgenomen uitgavenposten noodzakelijk zijn. Zoals gezegd is de noodzaak van bepaalde uitgavenposten sterk afhankelijk van de specifieke situatie van het huishouden (zie ook 3.2). De bij deze ‘situatieveel gebonden uitgavenposten’ behorende kosten beschrijven we in deze paragraaf en in paragraaf 3.8 gaan we verder in op de vraag of deze uitgavenposten voor iedereen tot de noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud moeten worden gerekend.

We gaan achtereenvolgend in op vaste noodzakelijke uitgaven, reserverings- en huishoudelijke uitgaven. We stellen van alle uitgavenposten de gemiddelde maandelijkse uitgaven per huishoudenssamenstelling vast. Voor iedere uitgavenpost geldt in principe een bandbreedte. Voor de totale uitgaven per maand hanteren we een ondergrens van 75 procent van de gemiddelde totale uitgaven (zie 3.3). Bij vervoerskosten en uitgaven aan kinderopvang en naschoolse opvang maken we tevens onderscheid naar de situatie voor niet-werkenden.

Vaste uitgaven voor Bonairianen

Woonuitgaven

Voor Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen bestaan sociale huurwoningen, ook wel volkswoningen genoemd. Daarnaast kunnen woningen in de vrije huursector worden gehuurd en beschikt een deel van de bevolking over een eigen woning.

Sociale huurwoningen

Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen kunnen een volkswoning huren bij de woningcorporatie Fundashon Cas Bonairiano (FCB) of het Openbaar Lichaam. De huurprijs van deze woningen is relatief laag en is inkomensafhankelijk. Zo hanteert de FCB een huur-op-maatsysteem, waarbij de gevraagde huurprijs uiteenloopt van 10 tot 30 procent van de kostprijsuur³³ (het tarief om de woning kostendekkend te verhuren). Het kan hierbij voorkomen dat de maandelijkse huur minder dan 23 dollar bedraagt, bij een bruto huishoudinkomen van jaarlijks minder dan 2.793 dollar (233 dollar per maand). Indien een huishouden beschikt over het inkomen van één voltijdsbaan, tegen betaling van het wettelijk minimumloon (WML; 9.901 dollar per jaar; 825 dollar per maand), dan bedraagt de maandelijkse huur in 2018 tussen 105 en 168 dollar. Indien twee personen in het huishouden voltijds werken tegen betaling van het WML, dan bedraagt de maandelijkse huur tussen 440 en 559 dollar. Bij een bruto-huishoudinkomen boven 22.346 dollar per jaar (1.862 dollar per maand) wordt de volledige kostprijsuur gevraagd, die hoger ligt dan 560 dollar per maand.

Met een aanbod van ruim 500 sociale huurwoningen vanuit de FCB en 47 vanuit het Openbaar Lichaam is het aanbod van volkswoningen vooralsnog echter beperkt en er bestaan wachtlijsten om voor dergelijke woningen in aanmerking te komen.³⁴

Vrije huursector

Volgens experts van de Bonairiaanse woningmarkt zijn Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen (zonder eigen woning) grotendeels aangewezen op huurwoningen op de vrije huurmarkt, als gevolg van het beperkte aanbod van volkswoningen. De maandelijkse huur van particuliere huurwoningen kan

³² Omdat bepaalde uitgaven niet iedere maand terugkomen, zoals bijvoorbeeld uitgaven aan kleding, of onderhoud aan het huis, rekenen we met gemiddeld benodigde bedragen per maand.

³³ De FCB ontvangt een verhuurderssubsidie vanuit een woonlastenfonds, die de corporatie in staat stelt om woningen tegen verlaagd tarief te verhuren.

³⁴ Volgens het CBS telt Bonaire ruim 8.100 huishoudens in 2017, hetgeen onderstreept dat slechts een klein aandeel van de bevolking in een sociale huurwoning kan wonen. Zoals blijkt uit hoofdstuk 4 heeft een deel van de bevolking voldoende inkomen om zich buiten de sociale sector van woonruimte te voorzien.

sterk uiteenlopen en bedraagt volgens een inschatting van de FCB voor een huis met één slaapkamer ten minste 550 dollar per maand en respectievelijk 650 dollar en 750-850 dollar voor woningen met twee of drie slaapkamers. Het betreft hier woningen in het laagsegment van de vrije huurmarkt, maar wel van voldoende kwaliteit. Huurders kunnen geen aanspraak maken op huursubsidie in Caribisch Nederland.

Eigen woningen

Tot slot beschikt een deel van de huishoudens met een laag inkomen over een (reeds afbetaalde) eigen woning. Vaak is de eigen woning dan al meerdere generaties in de familie en in bepaalde gevallen hebben de bewoners het huis zelf gebouwd. Wel benadrukken experts hierbij echter de slechte staat waarin veel van deze woningen verkeren, als gevolg van veroudering en achterstallig onderhoud. Volgens betrokkenen bij een door het Openbaar Lichaam uitgevoerde inventarisatie onder de Bonairiaanse woningvoorraad is bij ongeveer de helft van alle woningen op Bonaire onderhoud noodzakelijk en verkeert een aanzienlijk aantal woningen feitelijk in een onbewoonbare staat.

De maandelijkse woonlasten onder de geënquêteerde Bonairiaanse huishoudens lopen uiteen van 0 tot 900 dollar. De middelste waarneming (de mediaan) van alle door de respondenten opgegeven maandelijkse woonlasten komt neer op 550 dollar. Dat betekent dat de helft van de opgegeven woonlasten onder deze waarde valt en dat de andere helft hierboven uitkomt. De geënquêteerde huishoudens bestonden uit gemiddeld drie personen. Een kwart van de opgegeven maandelijkse woonlasten is gelijk aan of lager dan 275 dollar. Binnen deze groep is sprake van woningbezitters (met geen of relatief lage woonlasten) en van huurders van een sociale huurwoning.³⁵

Hiermee bevestigt de enquête het door experts geschetste beeld dat de maandelijkse woonlasten, afhankelijk van de situatie van het huishouden, sterk uiteen kunnen lopen. Bij woningbezit, of in het geval van een sociale huurwoning, kunnen de maandelijkse woonlasten relatief laag (of zelfs nihil) zijn, terwijl deze lasten in het geval van een particuliere huurwoning fors op kunnen lopen.

Maandelijks gemiddelde woonuitgaven

Omdat Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen volgens de door ons benaderde experts veelal zijn aangewezen op particuliere huurwoningen, gaan we voor de maandelijkse gemiddelde woonkosten uit van de huurprijzen van de vrije huursector in het laagsegment. Dit betekent dat we de kosten van sociale huurwoningen buiten beschouwing hebben gelaten. Bij alleenstaanden en tweepersonshuishoudens (paren) gaan we uit van een woning met één slaapkamer en rekenen we, mede op basis van expertadviezen, maandelijkse woonlasten van tenminste 550 dollar.³⁶ Bij uitbreiding van een tweepersonshuishouden met een extra volwassene, hanteren we als aanname dat een extra slaapkamer benodigd is en dat de maandelijkse woonlasten met 100 dollar worden verhoogd. Ook voor kinderen gaan we uit van een kleine extra slaapkamer (of babykamer) en een bijbehorende verhoging van woonlasten (zie tabel 3.1).³⁷

We realiseren ons dat de bovengenoemde woonlasten voor mensen met een laag inkomen in bepaalde gevallen lastig zijn op te brengen. In de praktijk zien we dat armere huishoudens vaak bij elkaar intrekken en dus dezelfde (te kleine) woonruimte, inclusief slaapkamers, met meerdere personen delen om gezamenlijk de woonlasten per persoon te verlagen. In onze berekeningen gaan we er echter vanuit dat mensen zichzelf in grote mate van zelfstandigheid kunnen onderhouden en dat dergelijke strategieën niet noodzakelijk zijn. In hoofdstuk 4 lichten we de door huishoudens toegepaste strategieën om zichzelf van woonruimte te voorzien verder toe.

Zoals eerder aangegeven kunnen de maandelijkse woonlasten echter ook aanmerkelijk lager uitvallen, bijvoorbeeld in het geval van woningbezit of een sociale huurwoning. Wel benadrukken experts dat

³⁵ Een relatief groot aandeel van deze inwoners werkt niet en/of komt rond van enkel de onderstand. De geënquêteerde huishoudens bestonden uit gemiddeld drie personen. Het aantal personen per huishouden liep uiteen van één tot zeven personen (inclusief kinderen).

³⁶ Huisbezitters betalen grondbelasting en erfpacht. Omdat we uitgaan van huurders rekenen we hier geen maandelijkse uitgaven voor. Lokale heffingen zijn verrekend in de huurprijs. Omdat momenteel gewerkt wordt aan uitbreiding van het rioolstelsel wordt in de toekomst wellicht een afvalstoffenheffing geïntroduceerd.

³⁷ We nemen aan dat voor kinderen een (kleine) extra kamer benodigd is, maar als zij een broertje of zusje hebben van vergelijkbare leeftijd (0-4 jaar, 4-12 jaar of 12 jaar of ouder), dan gaan we ervan uit dat zij een slaapkamer delen.

arme huishoudens die een woning bezitten deze woning in veel gevallen eigenlijk zouden moeten opknappen, waarbij de kosten hoog kunnen oplopen.

Water en vastrecht

Uit de enquête blijkt dat Bonairiaanse huishoudens maandelijks gemiddeld 60 dollar uitgeven aan water en vastrecht. Voor eenpersoonshuishoudens liggen deze maandelijkse uitgaven lager (tussen 20-30 dollar) en naarmate het aantal huishoudleden toeneemt, nemen de uitgaven aan water ook toe (op basis van de enquête lopen de uitgaven voor twee- of meerpersoonshuishoudens op van 35 dollar tot 200 dollar). Een expert bij het Water- en Energiebedrijf Bonaire (WEB) schat de maandelijkse uitgaven aan water en vastrecht voor alleenstaanden op minimaal 30 dollar en voor een paar op 50 dollar. De meerkosten van een extra volwassene in het huishouden bedragen naar schatting 10 dollar omdat er dan sprake is van schaalvoordelen (bijvoorbeeld gezamenlijk de was draaien). De extra kosten van een kind jonger dan vier liggen daarentegen aanmerkelijk hoger (zie tabel 3.1), onder meer omdat voor kleine kinderen meer wassen moeten worden gedraaid (kinderkleertjes, beddengoed).

Omdat de door de expert van WEB geschatte maandelijkse uitgaven aan water en vastrecht redelijk overeenkomen met de resultaten van de enquête, hanteren we deze bedragen in tabel 3.1. Bij de uitgaven voor extra huishoudleden treden schaalvoordelen op.³⁸

Elektriciteit en verkoeling huis

Naast de gebruikelijke huishoudelijke apparatuur (koelkast, tv, lampen etc.) waarvoor stroom benodigd is, gebruiken veel Bonairianen een airco of een ventilator om verkoeling in het huis aan te brengen.

Voor het gebruik van airconditioning is van invloed op de maandelijkse elektriciteitskosten. Om dit inzichtelijk te maken brengen we, naast de gebruikelijke elektriciteitskosten, de verbruikskosten van een airco apart in beeld. Dat doen we ook omdat we in paragraaf 3.8 de noodzakelijkheid van airconditioning aan de orde stellen.

Gemiddeld geven de geënquêteerde Bonairiaanse huishoudens ongeveer 160 dollar per maand uit aan elektriciteit. De maandelijkse elektriciteitskosten lopen uiteen van 30 dollar tot 250 dollar (en in een aantal gevallen boven 300 dollar). Bij de lagere elektriciteitsrekeningen is vermoedelijk geen sprake van airco-gebruik, terwijl dat bij de hogere rekeningen (hoger dan 100 dollar) waarschijnlijk wel zo is.

Regulier elektriciteitsverbruik

Een expert van WEB schat de minimale maandelijkse uitgaven voor een alleenstaande, zonder gebruikmaking van een airco en bij bewust elektriciteitsgebruik, op ruim 40 dollar per maand en op 70 dollar voor een paar. De elektriciteitskosten voor een paar met een kind worden op ongeveer 90 dollar geschat en de verbruikskosten van een extra volwassene op 19 dollar. Verbruikskosten van vooral kleine kinderen tot vier jaar zijn weer relatief hoog (naar schatting 25 dollar per maand), omdat voor kleine kinderen vaker wassen moeten worden gedraaid. Bij extra huishoudleden treden schaalvoordelen op.

Verkoeling huis

De maandelijkse verbruikskosten van een airco schat de expert van WEB, bij zuinig gebruik, in op ongeveer 100-150 dollar, afhankelijk van het aantal uren per week dat de airco aan staat. Op basis van de enquête kunnen we concluderen dat een deel van de Bonairianen gebruikmaakt van airconditioning.

Bij de maandelijkse elektriciteitskosten in tabel 3.1 hebben we de inzichten van Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen en de expert van WEB gecombineerd. We houden hierbij rekening met zuinig gebruik van airconditioning. We hebben tevens rekening gehouden met de in januari 2018 ingevoerde tariefverhoging voor elektriciteit van 24 procent. Zoals gezegd in hoofdstuk 2 wordt per april 2018 een nieuw tarievenstelsel doorgevoerd door het Water en Energiebedrijf Bonaire (WEB) en zal de uiteindelijke maandfactuur per aansluiting onder meer afhangen van nog vast te stellen subsidies van

³⁸ De schaalvoordelen van bijvoorbeeld een tweede, derde of vierde extra volwassene en/of kind zijn niet in de in paragraaf 3.3 opgenomen tabellen weergegeven. Wel hebben we hiermee rekening gehouden in de analyses van hoofdstuk 4.

het ministerie van Economische Zaken en Klimaat en van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat.³⁹

Verzekeringen

Bonairianen met een laag inkomen sluiten vaak geen verzekeringen af. Wel beschikt iedereen met sedula (identiteitsbewijs Caribisch Nederland) over de collectieve zorgverzekering BES. Bezoeken aan de huisarts of medische specialist worden vergoed vanuit deze verzekering, evenals medische hulpmiddelen, zoals krukken of een rolstoel. Aanvullend verzekeren op deze zorgverzekering is voornamelijk niet mogelijk (zie ook de passage verderop over niet-vergoede ziektekosten).

Volgens de benaderde expert met kennis van verzekeringen, zou kunnen worden overwogen om de kosten van een wettelijke aansprakelijkheidsverzekering en een uitvaartverzekering als noodzakelijke kosten van levensonderhoud aan te merken, om financiële risico's (bijvoorbeeld bij (verkeers)ongelukken) te verlagen en om nabestaanden niet met de kosten van een uitvaart te confronteren. Op basis van de enquêteresultaten en de input van experts stellen we de maandelijkse uitgaven voor verzekeringen vast op 20 dollar per volwassene.

Abonnementen

Televisie, internet en telefoon wordt vaak als een totaalpakket afgesloten. Gemiddeld geven de geënquêteerde Bonairiaanse huishoudens hier bijna 130 dollar per maand aan uit. Deze uitgaven lopen uiteen van 20 dollar voor eenpersoonshuishoudens (waarbij vermoedelijk alleen sprake is van (prepaid) telefoonkosten) tot 180 dollar bij een huishouden van vijf personen. Experts geven aan dat kosten voor een totaalpakket minimaal neerkomen op 100 dollar. In tabel 3.1 gaan we uit van een totaalpakket met extra (prepaid) telefoonuitgaven van 10 dollar per extra volwassen lid van het huishouden. Voor kinderen rekenen we geen extra uitgaven.

Vrijwel alle experts zijn het er wat betreft de noodzakelijkheid van televisie en telefoon over eens dat dit noodzakelijke uitgaven zijn. Over de noodzaak van internet is niet iedere expert het eens. Paragraaf 3.8 gaat verder in op dit vraagstuk.

Voor ongeveer een dollar per maand kun je op Bonaire een bankrekening afsluiten. We hebben hier geen aparte post voor opgenomen. Het totaalbudget voor abonnementen zou hierin moeten voorzien.

Vervoerskosten

Voor Europees Nederland rekent het SCP in het basisbehoeftebudget⁴⁰ met een klein maandelijks bedrag voor vervoer, bijvoorbeeld voor een fiets of openbaar vervoer. Een auto is hier niet in meegenomen. Op Bonaire is echter geen openbaar vervoer aanwezig. Er zijn wel particuliere bussen, maar deze rijden niet op vastgestelde (en betrouwbare) tijdstippen en komen niet op alle plaatsen van het eiland. Een enkele rit met een particuliere bus kost doorgaans ca. 3-4 dollar, afhankelijk van de afgelegde afstand. Fietsen of rijden met een scooter op Bonaire wordt door de benaderde inwoners en experts als gevaarlijk gezien. Er zijn vrijwel geen fietspaden en autowegen zijn vaak slecht onderhouden en zitten vol kuilen. Daarnaast zijn automobilisten niet gewend aan fietsers of scootrijders in het verkeer, waardoor gevaarlijke situaties ontstaan. Veel inwoners met een laag inkomen wonen bijvoorbeeld in Rincon en werken in Kralendijk (de af te leggen afstand tussen beide plaatsen is ongeveer 15 kilometer), waardoor de loopafstanden aanzienlijk kunnen zijn. Al met al worden fietsen, met de scooter rijden en lopen niet als voor iedereen geschikte vervoersopties gezien door zowel de benaderde Caribisch Nederlanders met een laag inkomen als experts.

Bonairiaanse huishoudens met vervoerskosten geven hier gemiddeld 170 dollar per maand aan uit, inclusief eventuele wegenbelasting en autoverzekering. Deze kosten lopen uiteen van 40 tot 300 dollar. Ruim een op de tien geënquêteerden heeft geen vervoerskosten. Vermoedelijk hebben deze respondenten geen auto en mogelijk gebruiken zij liften als strategie om zich te verplaatsen (zie hoofdstuk 4).

³⁹ Voor de voorlopige elektriciteitsstarieven per 1 januari 2018, zie: https://www.webbonaire.com/wp-content/uploads/rates/WEB_Bonaire_Tarieven_Elektriciteit_1_januari_2018.pdf

⁴⁰ Het basisbehoeftebudget omvat de minimale uitgaven van een zelfstandig huishouden aan onvermijdbare, basale zaken zoals voedsel, kleding en wonen. Ook zijn moeilijk te vermijden posten (bijvoorbeeld verzekeringen, niet-vergoede ziektekosten en persoonlijke verzorging) meegeteld. Zie: https://digitaal.scp.nl/armoedein kaart2016/waar_ligt_de_armoedegrens/

In tabel 3.1 zijn we voor alleenstaanden uitgegaan van gemiddelde vervoerskosten voor personen die voltijds werken en vijf keer per week een retourkaartje van zes dollar voor een busrit aanschaffen om op hun werk en terug te kunnen komen. Daarnaast rekenen we maandelijkse uitgaven voor drie extra reourtjes, bijvoorbeeld om in het weekend boodschappen te doen of om familie of vrienden te bezoeken. Omdat het voor een paar goedkoper is om auto te rijden, gaan we bij huishoudens vanaf twee personen uit van een auto, waarvan we de maandelijkse kosten op 166 dollar hebben vastgesteld.⁴¹ Daarnaast rekenen we een bedrag van 20 dollar voor benzine voor het vervoer van een extra volwassene. We hebben geen rekening gehouden met de eventuele behoefte aan een extra auto wanneer het huishouden uitbreidt. Voor kinderen rekenen we geen extra kosten omdat er voor kinderen een schoolbus is. Omdat niet werkenden niet dagelijks vervoer naar het werk nodig hebben, volstaat een lager vervoersbudget voor deze groep. Mede op basis van de enquêteresultaten hebben we voor alleenstaanden een maandelijks vervoersbudget van 60 dollar vastgesteld. Bij extra volwassenen in het huishouden gaan we uit van schaalvoordelen (bijvoorbeeld door een auto te delen). In de totaaltelling in tabel 3.1 hebben we onderscheid gemaakt naar niet-werkenden, waarbij onder meer rekening is gehouden met lagere vervoersuitgaven.

Tot slot valt er iets voor te zeggen dat alleenstaanden, en in bepaalde gevallen ook meerpersoonshuishoudens, gezamenlijk een auto zouden kunnen aanschaffen om zo de maandelijkse lasten over meer personen te verdelen. De in deze passage opgenomen gemiddelde vervoersbudgetten gaan uit van huishoudens die zichzelf onafhankelijk van anderen kunnen vervoeren. Door uit te gaan van lagere budgetten, binnen de door ons vastgestelde bandbreedte, kan rekening worden gehouden met lagere uitgaven aan vervoer, bijvoorbeeld voor huishoudens die een auto met elkaar delen. In paragraaf 3.8 gaan we verder in op de noodzaak en de hoogte van uitgaven aan vervoer.

Reserveringsuitgaven voor Bonairianen

Kleding

Reguliere kleding

Op jaarbasis geven Bonairiaanse huishoudens gemiddeld zo'n 340 dollar uit aan kleding. Deze uitgaven lopen sterk uiteen van 40 tot 800 dollar op jaarbasis. Volgens experts beschikken laagverdieners meestal over weinig kleding, waardoor zij vaker voor langere tijd dezelfde kleding dragen.

Voedselbank Adra Food Pantry beschikt over een kringloopwinkel waar kleding tegen een gereduceerd tarief kan worden gekocht. Wanneer kinderen uit hun kleding zijn gegroeid geven zij volgens experts van Jeugdzorg hun kleren in bepaalde gevallen door aan een jonger broertje of zusje (indien de kleding nog niet versleten is). Daarnaast kopen Bonairianen vaak goedkopere kleding wanneer zij op vakantie/familiebezoek zijn in Curaçao. Wel schaffen zij dan vaak kleding van lage kwaliteit aan.

De maandelijks gemiddelde uitgaven aan kleding stellen we vast op 25 dollar voor volwassenen en kinderen tot vier jaar. Voor kinderen ouder dan vier rekenen we 15 dollar (zie tabel 3.1). Daarmee hebben we per persoon, op basis van expertadviezen, een iets ruimer budget vastgesteld dan de door Bonairiaanse huishoudens opgegeven gemiddelde jaarlijkse uitgaven, zodat voldoende en kwalitatief goede kleding (ook voor kinderen) kan worden gekocht.

Uniform schoolkleding

Scholieren op Bonaire zijn verplicht een schooluniform te dragen, bestaande uit een poloshirt in de kleur en met het logo van de school, een lange broek en dichte schoenen. T-shirts met logo kosten doorgaans 15 dollar per stuk. Huishoudens met 1 of 2 schoolgaande kinderen (leeftijd tussen 4 en 18 jaar) geven gemiddeld 145 dollar per jaar uit aan schooluniformen. Bonairianen, evenals Statianen en Sabanen kunnen vanuit het Openbaar Lichaam (voor primair onderwijs) of de bijzondere onderstand (voor voortgezet onderwijs) een vergoeding krijgen voor schooluniformen en -benodigdheden. Wel geldt hiervoor per

⁴¹ Het Nibud stelde de maandelijkse lasten van een tweedehands auto in 2013 vast op 163 dollar per maand, rekening houdend met kosten aan de aanschaf en afschrijving, verzekering, wegenbelasting, onderhoud en benzine. Wij hebben dit bedrag gecorrigeerd voor inflatie.

huishouden een inkomensgrens. Huishoudens met een inkomen (net) boven deze grens vallen in principe dus buiten deze regeling.⁴²

Omdat inwoners vaak aangeven slechts over één setje schoolkleding per kind te beschikken en kinderen dus vaak meerdere dagen hetzelfde shirt aan hebben, rekenen we 15 dollar per maand per kind tussen de 4 en 18 jaar.

Onderhoud huis

Tot deze post rekenen we (kleinschalig) onderhoud aan het huis, de afschrijving van inventaris (inclusief keuken en het verven van binnenmuren) en het onderhouden van de beerput of septic tank en tuin.

(kleinschalig) onderhoud

Het tropisch klimaat van Bonaire zorgt ervoor dat voor huizen meer onderhoud benodigd is dan bijvoorbeeld in Europees Nederland het geval is. De vele zonuren en de vaak krachtige zeewind tasten de buitenmuren aan en vormen een belasting voor daken. Uit de enquête blijkt dat wanneer Bonairiaanse huishoudens uitgaven hebben aan onderhoud en reparaties aan het huis, dat deze uitgaven gemiddeld neerkomen op 280 dollar op jaarbasis. Volgens experts dienen buitenmuren iedere 3-5 jaar opnieuw geverfd te worden, waarvan de kosten op minimaal 750 dollar worden geschat. De kosten van reparaties aan het dak kunnen veel hoger oplopen.

Omdat we uitgaan van huurwoningen waarbij onderhoudskosten in principe grotendeels voor rekening komen van de eigenaars van de verhuurde woningen (onderhoudskosten zijn verrekend in de huurprijs), rekenen we met een kleinere post van maandelijks 10 dollar aan onderhoudskosten voor alleenstaanden en paren (bijvoorbeeld voor muurverf, of kleine reparaties buitens- of binnenshuis). Bij uitbreiding van het huishouden met een extra volwassene en/of kind rekenen we met een kleine toeslag per extra huishoudlid (zie tabel 3.1). Voor grootschalig onderhoud zal dit budget niet volstaan.

Afschrijving inventaris

De meeste Bonairianen met uitgaven aan meubilair en huishoudelijke benodigdheden geven hier op jaarbasis ruim 400 dollar aan uit. Benoemde uitgaven zijn gordijnen, beddengoed, servies, magnetron, pannen en een tweedehands gasfornuis en bankstel. Experts geven aan dat er kringloopwinkels zijn op Bonaire, waar inwoners tegen gereduceerd tarief inventarisartikelen kunnen kopen. Overigens heeft een ruime meerderheid (75%) van de geënquêteerde Bonairianen het afgelopen jaar geen uitgaven gehad aan meubilair en had bijna de helft van de respondenten geen huishoudelijke apparatuur aangeschaft. Het is goed mogelijk dat zij dit mede vanuit besparingsoogpunt niet hebben gedaan. Ook uit interviews met inwoners van de eilanden en met experts blijkt dat op deze uitgaven vaak wordt bespaard. De maandelijks gemiddelde uitgaven voor de inventaris hebben we vastgesteld op 28 dollar voor alleenstaanden en 35 dollar voor een paar en bij extra huishoudleden gaan we uit van schaalvoordelen (zie tabel 3.1). Zodoende kan minimaal gespaard worden voor nieuwe inventarisartikelen, waarbij grotendeels wordt uitgegaan van de aanschaf van tweedehands artikelen bij kringloopwinkels.

Onderhoud beerput/septic tank

Riolering is vooralsnog beperkt aanwezig op Bonaire. Het merendeel van de bevolking beschikt over een beerput of een septic tank. We gaan ervan uit dat de beerput eens tot tweemaal per jaar onderhouden of gereinigd moet worden.⁴³ Er zijn reinigingsbedrijven die dit voor ongeveer 35 dollar per onderhoudsbeurt doen. Voor alleenstaanden en paren gaan we uit van één onderhoudsbeurt per jaar bij een extra huishoudlid rekenen we met een extra onderhoudsbeurt (zie tabel 3.1).

Onderhoud tuin

Door het tropische klimaat en de regenseizoenen is er sprake van wildgroei in tuinen. In huurcontracten wordt vaak met bewoners overeengekomen dat zij zelf verantwoordelijk zijn voor het tuinonderhoud.

⁴² De inkomensgrens voor de bijzondere onderstand per huishouden is op Bonaire, Sint Eustatius en Saba respectievelijk vastgesteld op een totaal huishoudinkomen van maandelijks 825, 1.056 en 985 dollar (de bedragen staan gelijk aan het inkomen van één voltijdsbaan tegen betaling van het WML). In zeer dringende gevallen kan een uitzondering worden gemaakt op deze inkomensgrens. Er is bovendien een vermogenstoets. In het geval van een vergoeding voor schooluniformen wordt op Bonaire een hogere inkomensgrens gehanteerd.

⁴³ Experts geven aan dat een goede beerput in principe niet hoeft te worden geleegd. In de enquêteresultaten zien we echter bij respondenten meermaals terug dat zij onderhoudskosten hebben aan hun beerput.

Experts geven aan dat inwoners met een minimuminkomen zelf de tuin grotendeels kunnen onderhouden, maar dat voor het afvoeren van tuinafval toch een pick-up of een container moet worden geregeld. In tabel 3.1 gaan we daarom uit van een kleine maandelijkse reservering per huishouden.

Niet vergoede/extra ziektekosten

Tandartskosten

Aanvullende verzekeringen op de zorgverzekering BES zijn niet mogelijk (zie verzekeringen). Niet verzekerde ziektekosten, zoals gebitssanering voor volwassenen, worden nu direct in rekening gebracht. Voor kinderen worden tandartskosten wel volledig vergoed vanuit de zorgverzekering BES. Wanneer we op jaarbasis uitgaan van twee halfjaarlijkse controles van ongeveer 30 dollar en een extra behandeling bij de mondhygiënist van 50-60 dollar, komen we uit op een maandelijkse reservering van ongeveer 10 dollar per volwassene. Opgemerkt moet worden dat ingrijpendere behandelingen voor volwassenen (vullen gaatje, wortelkanaalbehandeling) hier niet van kunnen worden betaald. Bonairiaanse huishoudens met grotere tandartsuitgaven hadden het afgelopen jaar ongeveer 250 dollar aan tandartskosten. De post onvermijdbare persoonlijke kosten (zie hieronder) dient deels in dergelijke eenmalige grotere uitgaven te voorzien. Opgemerkt moet worden dat bepaalde tandartskosten nu al vanuit de bijzondere onderstand worden vergoed voor huishoudens met een laag inkomen en dat een uitbreiding van vergoedingen wordt voorzien.

Persoonlijk onvermijdbare kosten

Het merendeel van de Bonairianen dat te maken had met niet-vergoede ziektekosten gaf aan dat zij aanvullende uitgaven hadden aan een bril (niet-vergoede kosten bedroegen gemiddeld 200 dollar in 2017). Bonairianen maken aanspraak op een vergoeding van 170 dollar per twee jaar voor de aanschaf van een bril via de collectieve zorgverzekering. Daarnaast kan het zo zijn dat mensen extra kosten hebben als gevolg van een chronische ziekte of aan thuiszorg. Op Bonaire is geen Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) van kracht. Ook voorziet de zorgverzekering BES niet in medische (preventieve) zorg zoals fysiotherapie. Op basis van input van experts is een maandelijks reserveringsbedrag van 16 dollar voor volwassenen vastgesteld. Met dit bedrag kan gespaard worden voor bijvoorbeeld enkele fysiotherapiebehandelingen, meerkosten van een bril en/of eventueel voor een aanvullende behandeling bij de tandarts. Wij realiseren ons dat dit in bepaalde gevallen niet zal volstaan en dat eventueel maatwerk nodig is. Hierbij is het bijvoorbeeld mogelijk om een chronische ziekte erkend te krijgen bij het Openbaar Lichaam en om individuele ondersteuning aan te vragen. Eventueel kan de bijzondere onderstand hier een uitkomst bieden (zie hoofdstuk 2).

School- en studiekosten

Schoolboeken zijn gratis op Bonaire en een jaarlijkse schoolbijdrage is facultatief. In het primair onderwijs worden leerlingen in sommige gevallen voorzien van schriften en pennen en voor het middelbaar onderwijs dienen (de ouders/verzorgers van) scholieren hier in alle gevallen zelf voor te zorgen. Op scholen is vaak een computerlokaal aanwezig, maar voor het maken van huiswerk is volgens de experts met wie gesproken is eigenlijk een computer/laptop of een tablet wenselijk. De geënquêteerde huishoudens hebben ongeveer 20 dollar aan schoolkosten per maand. Voor kinderen van 4 tot 12 jaar rekenen we 6 dollar per maand, zodat schriften en pennen kunnen worden gekocht. Bij scholieren van 12 jaar en ouder gaan we uit van 20 dollar per maand, zodat ook gespaard kan worden voor een computer of een tablet.

Diverse reserveringsuitgaven: officiële documenten en speelgoed voor kinderen

Een paspoort voor volwassenen is tien jaar geldig en voor minderjarigen is een paspoort vijf jaar geldig. De kosten van een paspoort komen neer op ten minste 90 dollar. Hiermee rekening houdend en ook met eventuele andere kosten, stellen we een maandelijkse reserveringspost van 2 dollar op voor volwassenen.

Bonairiaanse huishoudens geven gemiddeld 190 dollar per jaar uit aan speelgoed. Experts geven aan dat het voor de ontwikkeling van een kind noodzakelijk is om hen af en toe een cadeau te kunnen geven. Op basis van input van inwoners en experts hebben we per kind een maandelijkse reservering van 17 dollar

vastgesteld. We nemen daarbij aan dat oudere kinderen hun speelgoed aan een jonger broertje/zusje kunnen doorgeven.

Huishoudelijke uitgaven voor Bonairianen

Eten en drinken

De geënquêteerde Bonairianen geven ruim 50 dollar per week per persoon uit aan boodschappen. Dat bedrag omvat ook uitgaven aan huishoudelijke artikelen (was- en schoonmaakmiddel, toiletpapier) en persoonlijke verzorgingsproducten (shampoo, zeep, tandpasta, eventueel luiers etc.), waarvoor we in het mandje aparte uitgavenposten hebben opgenomen (zie tabel 3.1). Overigens geven sommige Bonairianen ook aan wekelijks uitgaven te hebben aan alcohol (o.a. bier en wijn) en/of sigaretten. Een breed gedragen mening onder experts is dat uitgaven aan alcohol en sigaretten niet als noodzakelijk moeten worden aangemerkt. Over beide producten zijn de experts van mening dat dit niet producten van eerste levensbehoefte zijn en dat deze niet bijdragen aan een gezonde en verantwoorde levensstijl.

Driekwart van de Bonairianen geeft aan dat de prijzen van boodschappen het afgelopen half jaar zijn gestegen. De overige respondenten gaven aan dat het prijsniveau min of meer gelijk was gebleven in deze periode. Kijken we naar de ontwikkeling van consumentenprijzen volgens het CBS, dan zijn deze in 2017 met een half procent gestegen, waarbij de prijsstijging in het laatste kwartaal 1,2 procent bedroeg ten opzichte van hetzelfde kwartaal een jaar eerder. Daarmee komt het door Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen en het CBS geschetste beeld overeen. De boycot van Venezuela op lucht- en zeeverbindingen met Caribisch Nederland heeft hier een rol in gespeeld (zie hieronder).

Volgens een expert van de voedselbank ADRA zou een alleenstaande met een budget van ongeveer 40 dollar per week alle benodigde boodschappen kunnen doen (inclusief huishoudelijke artikelen en verzorgingsproducten). Deze expert had ook kennis van uitgaven aan boodschappen (inclusief uitgaven aan eten en drinken) in het algemeen. Voor een paar wordt het benodigde wekelijkse boodschappenbudget op 60-70 dollar geschat en voor een paar met kind op ongeveer 100 dollar. Vooral de kosten voor baby's liggen hoog, aangezien producten als babyvoeding, -melk en luiers (zie persoonlijke verzorging) forse prijzen kennen op Bonaire. De expert van ADRA geeft aan dat de genoemde budgetten krap zijn en grotendeels uitgaan van een zeer geringe vleesconsumptie, maar wel in beperkte mate ruimte bieden voor de aanschaf van verse groente en fruit. Gedurende het jaar kan het voorkomen dat prijzen van verse groente en fruit tijdelijk hoger liggen. De boycot door Venezuela op lucht- en zeeverbindingen heeft ervoor gezorgd dat vooral verse groente en fruit schaars en fors duurder zijn geworden. Bij dergelijke forse prijsstijgingen zijn de genoemde budgetten niet toereikend.

Op basis van de door Bonairianen opgegeven uitgaven aan boodschappen, de input van experts en eigen observaties stellen we een maandelijks budget voor eten en drinken vast van 200 dollar voor alleenstaanden. Uitgaand van een klein schaalvoordeel voor meer personen rekenen we met een maandelijks budget van 380 dollar voor een paar en 180 dollar voor iedere extra opvolgende volwassene. Ook voor kinderen rekenen we bij het inkopen van eten en drinken met schaalvoordelen, waarbij we bij kleine kinderen rekening houden met het hoge prijsniveau van babyvoeding en -melk (zie tabel 3.1). De uitgaven voor kinderen van 12 jaar en ouder liggen hoger dan die voor kinderen tussen 4 en 12 jaar, omdat we op basis van expertadviezen rekening houden met een vergrote eetlust door een groeispurt. Deze budgetten zouden toereikend moeten zijn voor kwalitatief goede producten en een gezond voedingspatroon, waarbij ook verse groenten en fruit wordt gegeten.⁴⁴ Wel gaan we ervan uit dat mensen bij het doen van boodschappen letten op de prijs en dat er in principe geen artikelen van A-merken worden gekocht.⁴⁵ Gezien het feit dat de door ons vastgestelde minimumbudgetten ruimte toelaten voor

⁴⁴ We gaan bij deze budgetten ervan uit dat het productaanbod van groente en fruit geen duidelijke schaarste kent.

⁴⁵ In 2014 heeft een twintigtal supermarkten vrijwillig Bonkompra-producten aangeboden. Dit betrof 36 producten van eerste levensbehoefte waarvoor een maximumprijs werd afgesproken. In de praktijk lukte het niet iedere supermarkt om deze producten permanent aan te bieden en inmiddels is de Bonkompra-overeenkomst niet meer van kracht. Wel blijkt uit observaties dat een groot deel van deze producten in grote supermarkten in Kralendijk nog steeds voor de Bonkompra-prijzen wordt aangeboden.

vervoer, kunnen mensen reizen om goedkoper boodschappen te doen in bijvoorbeeld de grote supermarkten aan de Kaya Industria in Kralendijk, waar volgens de consumentenbond Unkobon de prijzen 20 procent lager liggen dan in buurtsupermarkten (zie 3.8).⁴⁶

Huishoudelijke uitgaven: was- en schoonmaakartikelen, toiletpapier

Was- en schoonmaakartikelen en toilet- en keukenpapier

Maandelijks uitgaven voor was-, schoonmaakartikelen en toiletpapier stellen we vast op 13 dollar voor volwassenen. Bij extra volwassenen treden schaalvoordelen op en voor kinderen ouder dan vier jaar rekenen we alleen kosten voor toiletpapier. Bij baby's gaan we uit van luiers (zie persoonlijke verzorging).

Gas voor voedselbereiding

Bonairianen maken gebruik van gasflessen om mee te koken; gasleidingen zijn er niet. Het meest voordelig is om te koken op een grote gasfles (100 lbs) van ongeveer 40 dollar. Uit gesprekken met inwoners blijkt dat zij een grote gasfles vaak als een forse uitgave ervaren en dat zij daarom vaak kleinere, per stuk goedkopere, gasflessen (20 lbs) van ongeveer 10 dollar aanschaffen. Uiteindelijk is dat duurder. Daarnaast geven experts aan dat sommige oudere huizen geen goede aansluiting hebben voor grote gasflessen, waardoor noodgedwongen met kleine gasflessen wordt gewerkt. Gemiddeld geven Bonairiaanse huishoudens jaarlijks 75 dollar uit aan gasflessen. Het totaalverbruik van gas tussen alleenstaanden en paren verschilt weinig en we rekenen daarom respectievelijk zes en zeven dollar voor beide huishoudenssamenstellingen. Voor extra volwassenen en kinderen rekenen we een dollar extra per maand.

Persoonlijke verzorging

Op basis van uitvraag naar de aanschaf van persoonlijke verzorgingsproducten/diensten hebben we artikelen voor wassen/douchen (shampoo, zeep, scheerartikelen etc.), niet-vergoede medicijnen/drogisterijartikelen, een knipbeurt bij de kapper en voor mensen met kleine kinderen luiers in het mandje met noodzakelijke uitgaven opgenomen. Bonairianen geven zo'n 25 dollar per maand per persoon uit aan de genoemde producten. Voor kinderen ouder dan vier rekenen we met een kleiner budget. Wel liggen de kosten van luiers voor kinderen tot vier jaar hoger. Op basis van navraag bij Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen, experts en eigen observaties in supermarkten stellen we de maandelijks gemiddelde uitgaven aan luiers vast op 60 dollar voor kinderen tot vier jaar.⁴⁷

Kinderopvang en naschoolse opvang

Bonairianen die gebruikmaken van kinderopvang geven daar gemiddeld 150 dollar per maand per kind aan uit. Overigens geeft een klein aandeel van de geënquêteerde Bonairianen met kinderen (18%) aan gebruik te maken van kinderopvang. Respondenten zonder werk gaven aan geen gebruik te maken van kinderopvang of van naschoolse opvang.

Kosten van kinderopvang van hoge kwaliteit met voldoende basisveiligheid voor kinderen variëren volgens experts van 200 tot 300 dollar per maand per kind, voor 5 dagdelen per week. Ouders kunnen subsidie aanvragen voor kinderopvang via het Openbaar Lichaam. Een voorwaarde om daarvoor in aanmerking te komen is dat het totale inkomen van het huishouden lager is dan 1.460 dollar per maand. Deze subsidie dekt in bepaalde gevallen alle kosten en in andere gevallen blijft de eigen bijdrage tussen 50 en 100 dollar. Overigens zijn veel huishoudens volgens de experts met wie gesproken is niet op de hoogte van dit traject.

Naschoolse opvang, specifiek gericht op huishoudens met een laag inkomen, voor ongeveer 30 dollar per kind per maand, kan een oplossing bieden voor kinderen vanaf vier jaar. De capaciteit is hier echter beperkt; er is sprake van wachtlijsten en de kwaliteit van de opvang wordt, mede door de grootschaligheid, vaak als lager ervaren dan die van duurdere alternatieven. Vaker wordt daarom (ook door armere huishoudens) gebruikgemaakt van reguliere naschoolse opvang, waar de wachtlijsten geringer zijn en waar een lunch wordt aangeboden. De maandelijks kosten hiervan per kind bedragen ten minste 80 dollar per maand (en kunnen oplopen tot maandelijks 240 dollar). Voor naschoolse opvang kunnen ouders geen persoonlijke subsidie aanvragen.

⁴⁶ Zie: <http://www.consumentenbonaire.com/>

⁴⁷ Bij dit gemiddelde bedrag houden we rekening met het feit dat kleine kinderen per dag minder luiers nodig hebben naarmate ze ouder worden.

Voor kinderen tot 4 jaar nemen we een maandelijkse uitgavenpost van 200 dollar op voor kinderopvang en voor kinderen tussen 4 en 12 jaar nemen we een maandelijkse post van 80 dollar op voor naschoolse opvang. We maken in tabel 3.1 tevens onderscheid naar niet-werkenden, voor wie we geen uitgaven aan kinderopvang en naschoolse opvang hebben opgenomen. In paragraaf 3.8 gaan we verder in op de noodzaak van kinderopvang en naschoolse opvang, voor zowel werkende als niet-werkende ouders.

Uitgaven aan sociale participatie op Bonaire

Als aparte uitgavenpost hebben we minimale uitgaven voor ontspanning en sociale participatie opgenomen. We houden hierbij rekening met uitgaven aan giften voor verjaardagen, recreatie (inclusief sport) en een jaarlijkse reis van het eiland. Het merendeel van de door ons benaderde experts beschouwt dergelijke uitgaven als zeer wenselijk en noodzakelijk. Hierbij moet benadrukt worden dat de door ons opgenomen budgetten voor sociale participatie zeer beperkt zijn. De budgetten zijn bijvoorbeeld toereikend om iemand een klein cadeau te geven bij een verjaardag, of voor een vliegticket van het eiland, maar niet voor dure cadeaus of een lange (en luxe) vakantie.

Giften voor verjaardagen, recreatie/uitgaan en hobby's

Voor giften voor verjaardagen en recreatie/hobby's hebben we voor volwassenen een maandelijks budget van 15 dollar vastgesteld. Bij een paar hanteren we een schaalvoordeel, bijvoorbeeld door gedeelde vriendengroepen en hobby's. Voor kinderen gaan we ervan uit dat deze kosten zijn verdisconteerd in de uitgaven aan speelgoed (zie reserveringsuitgaven). De in tabel 3.1 vastgestelde bedragen komen redelijk overeen met de gemiddelde uitgaven door Bonairiaanse huishoudens aan giften en hobby's (ongeveer 140 dollar per jaar per huishouden) en met door experts voorgestelde budgetten.

Jaarlijkse reis van het eiland

Veel Bonairianen hebben familie op Curaçao of in Nederland en voor hen is het belangrijk om ten minste eens per jaar op familiebezoek te gaan. Een retourvliegticket naar Curaçao kost ongeveer 140 dollar. Hoe eerder men boekt, hoe lager de vluchtkosten. Uit gesprekken met Bonairianen met een laag inkomen blijkt dat zij aldaar in bepaalde gevallen bij familie overnachten en dan geen hotelkosten hebben. Wanneer zij naar Nederland gaan, wordt soms het ticket vergoed door hun in Nederland wonende familie.

Mede op basis van advies van experts hebben we voor volwassenen en kinderen een maandelijkse post van 32 dollar vastgesteld om eenmaal per jaar van het eiland te kunnen reizen voor familiebezoek.

Naast het vliegticket voorziet deze post tevens in kleine aanvullende uitgaven in het buitenland, bijvoorbeeld aan verblijfskosten en eten en drinken. Voor kleine kinderen rekenen we met een kleinere post omdat kinderen tot 2 jaar gratis kunnen meereizen indien zij op schoot bij hun ouders in het vliegtuig zitten. Deze bezoeken dienen tevens om goedkoper boodschappen te doen (o.a. kleding, schoeisel, kleine huishoudelijke apparaten). Verdere vakanties dienen volgens de experts op Bonaire zelf te worden gehouden, om kosten te besparen.

De noodzaak van een jaarlijkse reis van het eiland bespreken we uitvoeriger in paragraaf 3.8.

3.5 Noodzakelijke uitgaven op Sint Eustatius uitgelicht

De gemiddelde kosten van levensonderhoud voor Statianen zijn hoger dan voor Bonairianen. Hogere uitgaven aan huur, water en internet zijn hier belangrijke oorzaken van. Daarnaast ligt ook het prijsniveau van onderhoud aan het huis, gas, eten en drinken hoger dan op Bonaire en Sint Eustatius.⁴⁸ Daarentegen waren volgens het CBS diensten (bijvoorbeeld de kapper) in 2015 doorgaans goedkoper.⁴⁹ In deze paragraaf stellen we per huishoudensamenstelling van alle uitgavenposten van het in paragraaf 3.2 beschreven mandje de gemiddelde maandelijkse uitgaven vast. Evenals voor de Bonairiaanse huishoudens geldt ook voor de Stataanse huishoudens bij iedere uitgavenpost een situationeel gebonden bandbreedte, waardoor we voor de totale uitgaven per maand een ondergrens van 75 procent van de totale gemiddelde uitgaven hanteren.

Vaste uitgaven voor Statianen

Woonuitgaven

Evenals op Bonaire zijn er op Sint Eustatius sociale huurwoningen, is er een vrije huursector en beschikt een deel van de huishoudens over een eigen woning.

Aan sociale huurwoningen is volgens de door ons benaderde experts een tekort. De Statia Housing Foundation (SHF) beheert ongeveer 100 sociale huurwoningen.⁵⁰ De maandelijkse inkomensafhankelijke huurprijzen van deze sociale huurwoningen lopen volgens een expert van SHF uiteen van 56 dollar (bij een bruto huishoudinkomen tot 9.218 dollar per jaar) tot 391 dollar (jaarlijks bruto-huishoudinkomen tussen 22.068 en 22.626 dollar).

Experts geven aan dat een grote groep Statianen met een laag inkomen noodgedwongen een huis huurt in de vrije huursector, waar de maandelijkse lasten aanmerkelijk hoger liggen dan in de sociale huursector. Tevens beschikken sommige huishoudens over een eigen huis. Volgens experts neemt de groep met een eigen woning in aandeel toe, maar blijft het voor mensen met een laag inkomen (en geen vaste baan) moeilijk om aan een hypotheek te komen. Tot de groep woningbezitters behoren volgens de benaderde experts vaak ouderen, die of hun huis zelf hebben gebouwd, of hun hypotheek al hebben afbetaald.

Kijken we naar de enquêteresultaten, dan komt de mediaan (de middelste waarneming van alle opgegeven maandelijkse woonlasten) neer op 590 dollar per maand. De maandelijkse woonlasten van een kwart van de geënquêteerde huishoudens lopen uiteen van 0 tot 306 dollar.⁵¹ Evenals op Bonaire, gaat het bij deze lagere woonlasten hoofdzakelijk om woningbezitters of huurders van een sociale huurwoning.

Omdat er een tekort is aan sociale huurwoningen hebben we bij het vaststellen van de noodzakelijke woonuitgaven, op basis van adviezen van experts van de Stataanse woningmarkt, de maandelijkse lasten van particuliere huurwoningen gehanteerd. Dit betekent dat we de kosten van sociale huurwoningen buiten beschouwing hebben gelaten. De uitgaven aan een particuliere huurwoning liggen op Sint Eustatius wat hoger dan op Bonaire en kunnen uiteenlopen van maandelijks 600 dollar voor alleenstaanden tot 700 dollar voor een paar met een kind (zie tabel 3.2). Hoewel het volgens de experts met wie gesproken is onderdeel van de Stataanse cultuur is om thuis te blijven wonen tot het huwelijk (of om

⁴⁸ Zie: <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2015/44/consumer-prices-on-saba-and-st-eustatius-10-and-7-percent-higher-than-on-bonaire>

⁴⁹ Overigens is ook alcohol en tabak goedkoper op Sint Eustatius en op Saba omdat hier, in tegenstelling tot op Bonaire, geen accijnzen op worden geheven. Ook zijn op Sint Eustatius hotel- en restaurantkosten lager dan op Bonaire. Uitgaven aan alcohol, roken, hotelovernachtingen en restaurants zijn niet in het mandje met noodzakelijke uitgaven opgenomen.

⁵⁰ Volgens het CBS telt Sint Eustatius in 2017 meer dan 1.500 huishoudens, hetgeen onderstreept dat het aanbod sociale huurwoningen voor de gehele bevolking beperkt is. Er moet worden opgemerkt dat niet ieder huishouden als gevolg van een laag inkomen behoefte heeft aan een sociale huurwoning (zie ook hoofdstuk 4).

⁵¹ Een relatief groot aandeel van deze inwoners werkt niet en/of komt rond van enkel de onderstand. De geënquêteerde huishoudens bestonden uit gemiddeld drie personen. Het aantal personen per huishouden liep uiteen van één tot zes personen (inclusief kinderen).

weer bij ouders in te trekken na een verbroken relatie) en om ook onderdak te bieden aan grootouders, waardoor vaak grote meergeneratie huishoudens in (te) kleine huizen wonen, gaan wij bij uitbreiding van het huishouden eveneens uit van uitbreiding van het aantal slaapkamers en dus een verhoging van de woonlasten. Volgens de in tabel 3.2 weergegeven woonlasten hoeven niet meer dan twee volwassen personen een slaapkamer te delen.⁵²

In de praktijk zijn de genoemde woonlasten lastig op te brengen voor bepaalde Stataiaanse huishoudens met een laag inkomen, vooral voor alleenstaanden (eventueel met kinderen). In hoofdstuk 4 gaan we in op de strategieën die Statianen toepassen om zichzelf van woonruimte te voorzien. Evenals op Bonaire kunnen de feitelijke maandelijkse woonlasten sterk uiteenlopen en zijn deze voor huurders van een sociale huurwoning en doorgaans van woningbezitters lager dan de hierboven benoemde bedragen.

Water

Statia Utility Company N.V. (STUCO) is de energie- en waterleverancier van Sint Eustatius. De afgelopen jaren is door STUCO gewerkt aan uitbreiding van het waterleidingennetwerk en inmiddels is een aanzienlijk aandeel van de Stataiaanse huishoudens aangesloten op een waterleiding (meer dan 600 aansluitingen in 2017). De tarieven voor leidingwater liggen op Sint Eustatius aanzienlijk hoger dan op Bonaire (ruim 40% hoger in 2015 volgens het CBS). Naast leidingwater maken veel huishoudens gebruik van opslagtanks voor regenwater, zogeheten cisterns. Dit regenwater wordt gebruikt om bijvoorbeeld de was te draaien of om te douchen, maar wordt ook door mensen met een laag inkomen gebruikt als drinkwater (bij voorkeur na filtering). In tijden van droogte is de capaciteit van STUCO beperkt en kunnen consumenten alleen gedurende enkele uren per dag water uit de kraan krijgen. Bij aanhoudende droogte kunnen ook de cisterns uitdrogen en zijn Statianen in bepaalde gevallen aangewezen op water uit de supermarkt.

Stataiaanse huishoudens hadden maandelijks gemiddeld ruim 70 dollar aan waterkosten het afgelopen jaar. Dit bedrag is onder meer opgebouwd uit water- en vastrechtkosten bij STUCO en eventuele uitgaven aan waterflessen van de supermarkt. Daarnaast kunnen Statianen in geval van uitdroging van de cisterns, deze opslagtanks laten aanvullen voor een bedrag van zo'n 80 dollar voor 1.000 gallon water (ca. 3.800 liter). Water uit cisterns (en het eventueel aanvullen daarvan) speelt een nog prominentere rol voor Sabanen en in paragraaf 3.6 gaan we hier uitgebreider op in.

Rekening houdend met de door Stataiaanse huishoudens met een laag inkomen opgegeven wateruitgaven en de adviezen van experts hebben we de maandelijkse uitgaven aan water vastgesteld op 43 dollar voor alleenstaanden en op 71 dollar voor een paar. Een paar met een klein kind (jonger dan 4 jaar) en een kind van vier tot 12 jaar betaalt dan maandelijks ruim 110 dollar (zie tabel 3.2).⁵³

Elektriciteit

De elektriciteitstarieven op Sint Eustatius zijn hoger dan op Bonaire.⁵⁴ Wel is het op Sint Eustatius doorgaans iets koeler dan op Bonaire en is volgens de door ons benaderde experts airconditioning geen noodzaak. De gemiddelde maandelijkse uitgaven aan elektriciteit door Stataiaanse huishoudens liggen met 130 dollar dan ook lager dan die van Bonairiaanse huishoudens (gemiddeld 160 dollar; zie paragraaf 3.4). Rekening houdend met de gemiddelde elektriciteitsuitgaven door Stataiaanse huishoudens, rekenen we met een maandelijkse uitgavenpost voor alleenstaanden van 57 dollar en 85 dollar voor een paar. De maandelijkse uitgaven voor een paar met een klein kind jonger dan vier jaar stellen we vast op 115 dollar, rekening houdend met het relatief hoge verbruik voor jonge kinderen (o.a. draaien extra wassen; zie paragraaf 3.4). De uitgaven voor een paar met twee kinderen ouder dan 12 jaar stellen we vast op 119 dollar (zie tabel 3.2). Voor de verkoeling van het huis gaan we uit van ventilatorgebruik.

Verzekeringen

Evenals op Bonaire, rekenen we 20 dollar per maand voor verzekeringen.

⁵² We nemen aan dat voor kinderen een (kleine) extra kamer benodigd is, maar als zij een broertje of zusje hebben van vergelijkbare leeftijd (0-4 jaar, 4-12 jaar of 12 jaar of ouder), dan gaan we ervan uit dat zij een slaapkamer delen.

⁵³ Bij kleine kinderen rekenen we op basis van expertadviezen met een ruimer budget, zodat zij geen water uit cisterns hoeven te drinken, aangezien dit schadelijk voor hun gezondheid kan zijn.

⁵⁴ Zie: <https://www.acm.nl/sites/default/files/documents/2018-02/tariffs-stuco-electricity-2018.pdf>

Abonnementen

De geënquêteerde inwoners geven maandelijks ongeveer 140 dollar uit aan internet en telefonie. Tv kijken kan sinds orkaan Irma alleen nog via internet. De meeste experts zijn van mening dat internet een eerste levensbehoefte is, mede door het beperkte aanbod van voorzieningen op het eiland. Zo zijn er weinig grote winkels en importeren veel Caribisch Nederlanders met een laag inkomen hun spullen online (bijvoorbeeld kleding, meubels, huishoudelijke apparatuur). De kosten van een totaalpakket (internet en telefoon) liggen doorgaans hoger dan op Bonaire en zijn ook hoger dan op Sint Eustatius. Maandelijks gaan we uit van in totaal 130 dollar per huishouden en voor extra volwassenen rekenen we 10 dollar per maand aan (prepaid)telefoonkosten.

Vervoerskosten

Openbaar vervoer is op Sint Eustatius afwezig, evenals particuliere bussen. Verdere is de situatie op Sint Eustatius vergelijkbaar met die van Bonaire. Taxi's zijn gericht op toerisme en rekenen hoge prijzen, wegen zijn niet goed onderhouden en men is niet gewend aan fietsers in het verkeer, waardoor fietsen gevaarlijk is. Zolang er geen goede openbaarvervoersmogelijkheden zijn, is de auto volgens de benaderde inwoners met een laag inkomen en experts het beste vervoersmiddel.

Rekening houdend met een auto als vervoersmiddel, stellen we de maandelijkse vervoersuitgaven voor alleenstaanden vast op 170 dollar per maand per huishouden (zie tabel 3.2). Dat bedrag ligt iets hoger dan het voor Bonairianen vastgestelde budget, omdat we rekening houden met hogere onderhoudskosten op Sint Eustatius, onder meer vanwege het heuvelachtige landschap (zie ook paragraaf 3.6).

Voor niet-werkenden gaan we, evenals bij Bonaire, uit van onder meer een lager vervoersbudget. In de totaalstelling in tabel 3.2 is onderscheid gemaakt naar niet-werkenden. Tot slot valt te beargumenteren dat alleenstaanden of sommige huishoudens met meer personen een auto zouden kunnen delen om gezamenlijk de lasten te dragen. In paragraaf 3.8 gaan we verder in op deze argumentatie.

Reserveringsuitgaven voor Statianen

Reguliere kleding en schooluniform

Voor kleding gelden volgens het CBS op Sint Eustatius ongeveer dezelfde prijzen als op Bonaire. We rekenen, evenals voor Bonairianen, maandelijks 25 dollar voor kledinguitgaven per volwassene en kinderen tot vier jaar. Voor kinderen tussen vier en 18 jaar rekenen we maandelijks 15 dollar.

Schooluniform

Schooluniformen zijn op Sint Eustatius verplicht. We rekenen maandelijks 15 dollar per kind van schoolgaande leeftijd, zodat meerdere setjes per kind kunnen worden gekocht.

We realiseren ons dat huishoudens schooluniformen vanuit ofwel het eilandelijk armoedebeleid, ofwel de bijzondere onderstand vergoed kunnen krijgen, wanneer het totale bruto-huishoudinkomen maandelijks niet boven 1.056 dollar uitstijgt (het salaris van één voltijdsbaan tegen betaling van het WML in 2018). Huishoudens met een inkomen net boven dat niveau hebben hier echter in beginsel geen recht op. Tevens gaan we uit van meerdere setjes schooluniformen per kind.

Onderhoud huis

(Kleinschalig) onderhoud

Uit de enquête blijkt dat Stataanse huishoudens het afgelopen jaar veelal meer dan 500 dollar uitgaven aan onderhoud en reparaties aan het huis. Daarmee gaven zij aanmerkelijk meer uit op dit vlak dan Bonairianen. De door orkaan Irma aangerichte schade in september 2017 heeft hier vermoedelijk een rol gespeeld, waardoor de door de geënquêteerde huishoudens opgegeven uitgaven aan onderhoud en reparaties mogelijk een vertekend beeld geven.

Omdat we uitgaan van huurwoningen zijn onderhoudskosten grotendeels verdisconteerd in de huur. Wel is het redelijk te veronderstellen dat mensen in bepaalde gevallen kleinere onderhoudskosten voor eigen rekening nemen. We gaan uit van een iets een ruimer budget voor onderhoud dan voor Bonairianen, omdat het prijsniveau van onderhoud op Sint Eustatius volgens het CBS aanmerkelijk hoger ligt

dan op Bonaire (ruim 40% hoger⁵⁵) en omdat Statianen grotere kans hebben op schade als gevolg van orkanen. We rekenen daarom met maandelijks 14 dollar aan onderhoudskosten voor alleenstaanden en paren (bijvoorbeeld voor kleine reparaties buitens- of binnenshuis of muurverf). Bij uitbreiding van het huishouden rekenen we met schaalvoordelen (zie tabel 3.2). Deze maandelijkse post zal niet volstaan bij schade als gevolg van een orkaan.

Afschrijving inventaris

Volgens het CBS zijn de prijzen voor inventarisartikelen Op Sint Eustatius vergelijkbaar met het Bonairiaanse prijspeil. We gaan daarom van vergelijkbare maandelijkse uitgaven uit (zie tabel 3.2). Daarmee kunnen Statiaanse huishoudens met een laag inkomen hun huidige uitgavenpatroon (ongeveer 340 dollar per jaar aan meubels en huishoudelijke artikelen) in stand houden.

Onderhoud beerput/septic tank

Op Sint Eustatius is een rioolstelsel geheel afwezig. Onderhoudskosten voor de beerput of een septic tank liggen iets hoger dan op Bonaire (zie tabel 3.2).

Onderhoud tuin

Statianen met een laag inkomen kunnen zelf hun tuin onderhouden, maar maken wel kosten voor de afvoer van tuinafval, waarvoor we dezelfde reserveringskosten als op Bonaire rekenen.

Niet vergoede/extra ziektekosten

Tandartskosten

Voor een tandartsbezoek reizen Statianen, ondanks de aanwezigheid van een tandarts op het eiland, vaak af naar Sint Maarten en soms naar Saint Kitts. Op Sint Maarten zijn tandartskosten ongeveer even hoog als op Bonaire. We rekenen daarom met dezelfde uitgavenposten als voor Bonairianen (zie tabel 3.2). Ook hier geldt dat de post persoonlijke onvermijdbare kosten deels dient te voorzien in aanvullende kosten (bijvoorbeeld vullen gaatje). Door Statianen opgegeven tandartsuitgaven lopen uiteen van 80 dollar tot 250 dollar per jaar. Kosten van een vliegticket worden besproken bij de post sociale participatie.

Persoonlijk onvermijdbare kosten

Niet vergoede ziektekosten betreffen doorgaans uitgaven aan een bril, waarbij de door Statiaanse huishoudens opgegeven jaarlijkse uitgaven uiteenlopen van 55 dollar tot 600 dollar. Statianen kunnen vanuit de zorgverzekering BES een vergoeding krijgen voor een bril. Deze vergoeding dekt doorgaans niet alle kosten. Op basis van input van experts is een maandelijks reserveringsbedrag van 16 dollar voor volwassenen vastgesteld. Wanneer dit bedrag niet volstaat is individuele ondersteuning nodig. In bepaalde gevallen is de bijzondere onderstand hiervoor geschikt (zie hoofdstuk 2).

School- en studiekosten

Schoolboeken zijn gratis op Sint Eustatius en een jaarlijkse schoolbijdrage is facultatief. De geënquêteerde huishoudens hebben ongeveer 10 dollar aan schoolkosten per maand. We gaan uit van dezelfde maandelijkse budgetten als voor Bonairianen, rekening houdend met een maandelijkse reservering voor een computer of tablet. Voor kinderen van 4 tot 12 jaar rekenen we 6 dollar per maand, zodat schriften en pennen kunnen worden gekocht. Bij scholieren van 12 jaar en ouder gaan we uit van 20 dollar per maand, zodat ook gespaard kan worden voor een computer of een tablet.

Diverse reserveringsuitgaven: officiële documenten en speelgoed voor kinderen

Paspoortkosten zijn vergelijkbaar op alle drie de eilanden. We stellen daarom dezelfde maandelijkse reserveringspost vast van 2 dollar voor volwassenen.

Statianen geven gemiddeld 260 dollar per jaar uit aan speelgoed. We hanteren op alle drie de eilanden dezelfde reservering voor speelgoed van 17 dollar per maand.

⁵⁵ Het CBS heeft het prijsniveau van meerdere producten/diensten (o.a. eten en drinken, elektriciteit, gas, water en kleding) op Sint Eustatius en Saba uitgedrukt in het prijsniveau van Bonaire in 2015. Rekening houdend met de ontwikkeling van consumentenprijzen op de drie eilanden in de jaren daarna hebben we het verschil in prijsniveau zo goed als mogelijk geactualiseerd.

Huishoudelijke uitgaven voor Statianen

Eten en drinken

Boodschappenuitgaven komen bij de geëquëerde huishoudens neer op ruim 70 dollar per week. Het merendeel (80%) geeft aan dat de prijzen hiervan zijn gestegen in vergelijking met een half jaar geleden. Dat beeld komt overeen met de ontwikkeling van de consumentenprijzen volgens het CBS, die in het derde en vierde kwartaal van 2017 met respectievelijk 2,1 en 1,8 procent stegen ten opzichte van dezelfde periode het voorgaande jaar.⁵⁶ Sint Eustatius is voor de import van veel producten afhankelijk van Sint Maarten, waar orkaan Irma in september 2017 grote schade heeft aangericht. De gevolgen daarvan waren merkbaar bij de Stataanse supermarkten.

Rekening houdend met de hierboven beschreven prijsstijgingen⁵⁷, het uitgavenpatroon van Statianen en input van experts met betrekking tot redelijke budgetten, hebben we de noodzakelijke uitgaven aan eten en drinken vastgesteld op 210 dollar voor alleenstaanden en 399 dollar voor tweepersoonshuishoudens (paren). Voor een paar met twee kinderen van 4 tot 12 jaar komt het budget neer op 609 dollar per maand (zie tabel 3.2).

Doordat we een budget incalculeren voor vervoer (zie vervoerskosten), hebben inwoners de ruimte om te reizen naar het voor hun voordeligste aanbod (bijvoorbeeld naar grote supermarkten voor producten die alleen daar zijn te verkrijgen). Het budget biedt in principe geen ruimte voor A-merken of luxeartikelen. Ook is er geen budget gerekend voor alcohol en roken. Over beide producten zijn de door ons benaderde experts van mening dat dit niet producten van eerste levensbehoefte zijn en dat deze niet bijdragen aan een gezonde en verantwoorde levensstijl.

Huishoudelijke uitgaven

Was- en schoonmaakartikelen en toilet- en keukenpapier

Maandelijkse uitgaven voor was- en schoonmaakartikelen en toiletpapier stellen we vast op 13 dollar voor volwassenen en voor een paar op 24 dollar, uitgaand van een schaalvoordeel. Bij kinderen ouder dan 4 jaar rekenen we alleen de maandelijkse kosten aan toiletpapier van 3 dollar.

Gas voor voedselbereiding

Op Sint Eustatius wordt gekookt met gasflessen. Gas is duurder dan op Bonaire (ruim 40% duurder in 2015 volgens het CBS). De gemiddelde uitgaven door huishoudens aan gas (bijna 160 dollar op jaarbasis), bevestigen dit beeld. Rekening houdend met het genoemde prijsverschil, rekenen we respectievelijk 9 en 10 dollar voor alleenstaanden en paren en 2 dollar voor ieder extra huishoudlid (zie tabel 3.2).⁵⁸ We gaan er daarbij van uit dat inwoners zoveel als mogelijk relatief voordelige grote gasflessen kopen.

Persoonlijke verzorging

Statianen geven gemiddeld 27 dollar per maand per persoon uit aan persoonlijke verzorging. Daarmee is het uitgavenpatroon vergelijkbaar met dat van Bonairianen. De prijsverschillen voor verzorgingsproducten met Bonaire zijn volgens het CBS klein. We hanteren daarom vergelijkbare budgetten voor verzorgingsproducten.

Kinderopvang en naschoolse opvang

Gemiddeld geven Statianen met kinderen ruim 160 dollar uit aan kinderopvang, voor één of twee kinderen in totaal. Niet-werkende respondenten hadden geen uitgaven aan kinderopvang of naschoolse opvang. Kinderopvangcentra ontvangen subsidie, zodat zij tegen gereduceerd tarief kinderopvang kunnen aanbieden. Daarnaast wordt een gesubsidieerd after school programma (naschoolse opvang) door verschillende partijen aangeboden, zoals de Mega D Youth Foundation en de Daughters of the King Foundation (alleen bedoeld voor meisjes).

⁵⁶ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/04/prijzen-stijgen-sterk-op-saba>

⁵⁷ Ten tijde van de uitvoering van het veldonderzoek waren de prijseffecten van de orkaan Irma nog merkbaar. Het is mogelijk dat na verloop van tijd kan worden volstaan met een lager budget voor eten en drinken, indien het prijsniveau voor eten en drinken zich normaliseert.

⁵⁸ Volgens experts van het Cooperative Platform St. Eustatius betreft dit een conservatieve inschatting van maandelijkse uitgaven.

De noodzaak van kinderopvang wordt door de meeste van de door ons benaderde experts erkend. Voor kinderen tot vier jaar nemen we, uitgaand van door experts benoemde tarieven voor kinderopvang, een maandelijkse uitgavenpost van 180 dollar op. Dit budget is toereikend voor vijf dagdelen kinderopvang. Voor kinderen van 4 tot 12 jaar nemen we een maandelijkse post van 60 dollar per kind op, hetgeen toereikend is voor vijf middagen naschoolse opvang, bijvoorbeeld bij de Mega D Youth Foundation. In de totaalstelling in tabel 3.2 maken we tevens onderscheid naar niet-werkenden, voor wie geen uitgaven aan kinderopvang en naschoolse opvang zijn opgenomen. In paragraaf 3.8 gaan we verder in op de noodzaak van kinderopvang, voor werkende en niet-werkende ouders.

Uitgaven aan sociale participatie op Sint Eustatius

Giften voor verjaardagen, recreatie/uitgaan en hobby's

We hanteren op dit vlak vergelijkbare budgetten als die voor Bonairianen (tabel 3.2). Voor kinderen gaan we ervan uit dat deze kosten zijn verrekend met de maandelijkse uitgaven aan speelgoed (zie noodzakelijke reserveringsuitgaven).

Jaarlijkse reis van het eiland

De kosten van een retourvlucht naar Sint Maarten komen ongeveer neer op 180 dollar (ruim van tevoren geboekt). Volgens experts is het belangrijk om eens per jaar van het eiland af te reizen voor familiebezoek. Ook voor de ontwikkeling van kinderen is het van belang om hen kennis te laten maken met een andere omgeving (zie ook de argumenten in paragraaf 3.4). Een reis naar Sint Maarten wordt vaak gecombineerd met het doen van (goedkopere) boodschappen. Wanneer we een jaarlijkse reis van het eiland meerekenen als voor levensonderhoud noodzakelijke uitgave, dan komen we uit op een maandelijkse post van 40 dollar voor volwassenen en kinderen ouder dan vier jaar. Deze post voorziet tevens in kleine aanvullende uitgaven in het buitenland, bijvoorbeeld aan verblijfskosten en eten en drinken. De voor Statianen opgenomen maandelijkse post is hoger dan voor Bonairianen en Sabanen, omdat de vluchtkosten voor Statianen het hoogst zijn. We gaan ervan uit dat kinderen tot twee jaar gratis meereizen (zie tabel 3.2). De noodzaak van een jaarlijkse reis van het eiland bespreken we uitvoeriger in paragraaf 3.8.

3.6 Noodzakelijke uitgaven op Saba uitgelicht

De kosten van levensonderhoud zijn het hoogst op Saba. Hoge uitgaven aan huur, water en elektriciteit zijn hier belangrijke oorzaken van. Daarnaast ligt ook het prijsniveau van boodschappen op Saba (eten en drinken, verzorgings- en huishoudelijke producten) hoger dan op Bonaire en Sint Eustatius. Hieronder geven we de maandelijks vastgestelde gemiddeld benodigde bedragen per uitgavenpost weer. Net zoals voor de Bonairiaanse en Statiaanse huishoudens is ook voor de Sabaanse huishoudens bij iedere uitgavenpost een situationeel gebonden bandbreedte van kracht, waarbij een ondergrens van 75 procent van de gemiddelde uitgaven wordt gehanteerd.

Vaste uitgaven voor Sabanen

Woonuitgaven

Net zoals op Bonaire en Sint Eustatius zijn er op Saba sociale huurwoningen, is er een vrije huursector en beschikt een deel van de huishoudens over een eigen woning.

Met een wachtlijst van tenminste 60 families is het huidige aanbod van 50 sociale huurwoningen op Saba volgens experts beperkt⁵⁹ (de wachtperiode kan oplopen tot 12 jaar). Sociale huurwoningen worden aangeboden door woningcorporatie Woonline en woonstichting Own Your Own Home Foundation. Evenals op Bonaire en op Sint Eustatius is bij beide corporaties maatwerk mogelijk en kan een relatief lage inkomensafhankelijke huurprijs overeen worden gekomen.

⁵⁹ Volgens het CBS telt Saba in 2017 meer dan 1.000 huishoudens. Niet ieder huishouden heeft als gevolg van een laag inkomen behoefte aan een sociale huurwoning (zie ook hoofdstuk 4).

Volgens experts woont het merendeel van de Sabaanse huishoudens met een laag inkomen, als gevolg van het tekort aan sociale huurwoningen, in particuliere huurwoningen. Experts geven tevens aan dat een deel van de Sabanen met een laag inkomen een eigen woning heeft. Veelal hebben zij dan zelf het huis gebouwd. De huidige kosten om een huis te bouwen liggen echter hoog, aangezien de materialen veelal uit Florida of Nederland moeten worden geïmporteerd.

De middelste waarneming (de mediaan) van alle door de geënquêteerde Sabaanse huishoudens opgegeven woonlasten komt op 600 dollar per maand neer. De maandelijkse woonlasten lopen bij een kwart van de respondenten uiteen van 0 tot 200 dollar.⁶⁰ Evenals op Bonaire en Sint Eustatius, gaat het bij deze lagere woonlasten hoofdzakelijk om huurders van een sociale huurwoning of om woningbezitters. Omdat een groot deel van de Sabanen met een laag inkomen, mede als gevolg van het tekort aan sociale huurwoningen, volgens experts noodgedwongen is aangewezen op het huren van een particuliere huurwoning, gaan we voor de maandelijks gemiddelde woonkosten uit van huurprijzen van de vrije huursector. Dit betekent dat we de kosten van sociale huurwoningen buiten beschouwing hebben gelaten. We schatten de woonlasten van particuliere woningen op 650 dollar per maand voor een alleenstaande en 700 dollar per maand voor een paar. Bij uitbreiding van een tweepersoonshuishouden met een extra volwassene hanteren we een maandelijkse woonlastenverhoging van 100 dollar voor een huis met een extra slaapkamer (twee slaapkamers in totaal). Ook op Saba gaan we er bij onze budgetten van uit dat mensen zichzelf in grote mate van zelfstandigheid kunnen onderhouden en dat maximaal twee volwassen personen op dezelfde slaapkamer slapen. Voor een extra kind rekenen we eveneens een woonlastenverhoging, uitgaand van een kleine extra slaapkamer.⁶¹

Hiermee gaan we van hogere woonlasten uit dan op Bonaire en op Sint Eustatius. Opgemerkt moet worden dat het hier om conservatieve inschattingen gaat. Volgens experts kunnen de prijzen van particuliere huurwoningen in het laagsegment oplopen tot 800-1.000 dollar per maand. Experts lichten toe dat de Sabaanse huurprijzen ook hoger liggen door de aanwezigheid van studenten aan de Saba University School of Medicine, die ervoor zorgen dat het woningaanbod schaarser is en die, mede met behulp van een eventuele studiebeurs en/of ouderlijke steun, de hogere woonlasten gemakkelijker kunnen opbrengen dan de lokale Sabaanse bevolking. In hoofdstuk 4 gaan we verder in op de door Sabanen toegepaste strategieën om zichzelf van woonruimte te voorzien.

Tot slot kunnen de feitelijke maandelijkse woonlasten, net zoals op Bonaire en Sint Eustatius, sterk uiteenlopen en zijn deze voor huurders van een sociale huurwoning en doorgaans van woningbezitters lager dan de hierboven benoemde bedragen.

Water

Van oudsher heeft Saba geen gedegen waterleidingnetwerk. Het aanleggen hiervan is kostbaar, mede door de rotsachtige omgeving. Doordat huishoudens niet zijn aangesloten op waterleidingen zijn Sabanen aangewezen op het kopen van water in de supermarkt, bij particuliere bedrijven en/of op het gebruik van regenwater (en betalen zij geen vastrecht). Veel armere Sabanen gebruiken regenwater als drinkwater en als water om mee te wassen en douchen. Dit regenwater wordt opgeslagen in speciale tanks, cisterns, waarover de meeste huizen beschikken. Wel wordt het regenwater in bepaalde gevallen gefilterd voordat het wordt gedronken. Volgens experts voldoet de kwaliteit van water uit cisterns niet aan Europese standaarden voor gezond drinkwater en is dit water, zeker voor baby's, niet goed voor de gezondheid.

Sabaanse huishoudens geven aan gemiddeld 65 dollar per maand aan water uit te geven. Omdat dit niveau lager ligt dan de uitgaven door Bonairianen en Statianen aan water, wordt onderstreept dat de geënquêteerde Sabanen in hun waterverbruik grotendeels afhankelijk zijn van water uit cisterns.

⁶⁰ Een relatief groot aandeel van deze inwoners werkt niet en/of komt rond van enkel de onderstand. De geënquêteerde huishoudens bestonden uit gemiddeld twee personen. Het aantal personen per huishouden liep uiteen van één tot vijf personen (inclusief kinderen).

⁶¹ We nemen aan dat voor kinderen een (kleine) extra kamer is benodigd, maar als zij een broertje of zusje hebben van dezelfde leeftijdscategorie (0-4 jaar, 4-12 jaar of 12 jaar of ouder), dan gaan we ervan uit dat zij een slaapkamer delen.

In droge seizoenen kan het voorkomen dat de watervoorraad in de cisterns uitgeput raakt. Dat gebeurt vaker bij oudere huizen, waarvan de inhoud van de cisterns vaak kleiner is. Op het eiland zijn twee bedrijven met een osmosefabriek, waar drinkwater uit zeewater wordt geproduceerd. In tijden van droogte kunnen Sabanen hun cisterns met dit water aanvullen en betalen ze volgens experts dan zo'n 110 dollar voor 1.000 gallon water (ca. 3.800 liter), inclusief transportkosten van de waterfabriek naar het huis. Volgens experts kost water uit de supermarkt ongeveer één dollar per anderhalve liter. Gaan we ervan uit dat cisterns twee keer per jaar moeten worden aangevuld per lid van het huishouden⁶², dan is hiervoor 18 dollar per maand per persoon benodigd. Voor kinderen tot vier jaar gaan we uit van een iets kleinere uitgavenpost (zie hieronder). Overigens is hiervoor voor huishoudens met een totaal inkomen in 2018 dat niet boven 1.056 dollar per maand uitkomt een vergoeding vanuit de bijzondere onderstand beschikbaar. Huishoudens met een inkomen net boven dat niveau komen hier in principe niet voor in aanmerking.

Bij de in tabel 3.3 opgenomen uitgaven aan water gaan we ervan uit dat volwassenen en kinderen ouder dan vier jaar de helft van hun dagelijkse behoefte aan water uit supermarktflessen drinken en voor de overige helft afhankelijk zijn van water uit de cisterns (al dan niet aangevuld met water van de waterfabriek).⁶³ Omdat water uit cisterns zeker voor kleine kinderen wordt afgeraden als drinkwater, rekenen we voor kinderen tot vier jaar met een budget dat volledig voorziet in supermarktwater. Wel is er voor kleinere kinderen dan minder vaak een aanvulling op de cistern nodig, aangezien zij hier niet van drinken.

Samen met de aanvullingen op de cisterns komt het maandelijks benodigde budget voor volwassenen en voor kinderen van 12 jaar en ouder neer op 43 dollar. Voor kinderen tot vier jaar komen de maandelijks uitgaven neer op 39 dollar en voor kinderen van 4-12 jaar op 38 dollar.

Indien Sabanen voor waterconsumptie volledig zouden overgaan op (gezond) drinkwater uit de supermarkt en van de waterfabrieken, dan zouden de kosten aanmerkelijk hoger liggen.

Elektriciteit

Het tropische Sabaanse klimaat wordt gekenmerkt door een verkoelende noordoost-passaatwind. Volgens de door ons benaderde experts is airconditioning daarom niet strikt noodzakelijk, zeker niet op de hoger gelegen plaatsen waar het nog iets koeler is. Wel liggen de prijzen voor elektriciteit op Saba aanmerkelijk hoger dan op Bonaire (70% hoger in 2015 volgens het CBS). De gemiddelde uitgaven door Sabaanse huishoudens aan elektriciteit lagen volgens de enquête echter iets onder het niveau van Bonairaanse huishoudens (ruim 160 dollar per maand). Dat komt vermoedelijk doordat het gebruik van airconditioning onder Sabanen minder wijdverbreid is. Hiermee rekening houdend, en met het feit dat de elektriciteitsprijzen hoger liggen, rekenen we maandelijks 84 dollar aan elektriciteitsuitgaven voor alleenstaanden en 126 dollar voor paren. Bij ieder extra huishoudlid gaan we weer uit van schaalvoordelen, waarbij de kosten voor kleine kinderen relatief hoog zijn (zie tabel 3.3). Op basis van de input van zowel Sabanen met een laag inkomen als experts, rekenen we geen kosten voor het gebruik van airconditioning (zie ook de discussie in paragraaf 3.8). Wel is de temperatuur in de lager gelegen hoofdplaats The Bottom aanmerkelijk hoger en valt er iets voor te zeggen dat airconditioning hier eerder wenselijk is.

Verzekeringen

Evenals op Bonaire en op Sint Eustatius, rekenen we 20 dollar per maand voor verzekeringen.

Bankrekening

Op Saba is maar één bank aanwezig. Veel Sabanen hebben een bankrekening bij een bank op Sint Maarten afgesloten.⁶⁴ De maandelijks lasten daarvoor hebben we op 10 dollar vastgesteld. Om bepaalde

⁶² De noodzaak om de cisterns aan te vullen, verschilt sterk per jaar. Volgens experts regent het in sommige jaren genoeg, zodat de cisterns het gehele jaar niet of nauwelijks hoeven te worden bijgevuld. In jaren met zeer droge seizoenen zijn gedurende de meest droge maanden soms vier aanvullingen per huishouden per anderhalve maand nodig.

⁶³ Uitgaand van een dagelijkse waterconsumptie van 2,5 liter door volwassenen, 1,5 liter door kinderen tot vier jaar, 2 liter door kinderen van 4-12 jaar en 2,5 liter door kinderen van 12 jaar en ouder.

⁶⁴ Veel Sabanen hebben nog steeds hun rekening bij de Winward Island Bank (WIB), die tot eind 2017 op Saba was vertegenwoordigd. Veel Sabanen hebben nog steeds hun rekening bij deze bank (overstappen op een andere bank wordt als lastig en tijdrovend ervaren) waardoor zij voor bepaalde bankzaken naar Sint Maarten moeten afreizen, waar de WIB nog wel aanwezig is.

bankzaken te regelen, moeten Sabanen afreizen naar Sint Maarten. De kosten daarvoor hebben we verdisconteerd in een jaarlijkse reis van het eiland af (zie sociale participatie).

Abonnementen

Sabaanse huishoudens met een laag inkomen geven aan gemiddeld ruim 130 dollar te besteden aan internet en telefonie. Televisie kijken kan sinds orkaan Irma alleen nog via het internet. Volgens experts is internet op Saba een noodzaak, bijvoorbeeld om bankzaken online te kunnen regelen of om online producten te bestellen die niet op het eiland verkrijgbaar zijn. Daarnaast verloopt communicatie met de overheid, bijvoorbeeld over orkaanwaarschuwingen, steeds meer via WhatsApp, waarvoor een smartphone is benodigd. Omdat communicatietechnologie op Saba duurder is dan op Bonaire (volgens het CBS bedroeg het verschil met Bonaire 4 procent in 2015), rekenen we 120 dollar voor een totaalpakket (internet, en telefoon) voor alleenstaanden, 130 dollar voor een paar en 10 dollar per extra volwassene (voor een prepaid beltegoed). Voor kinderen rekenen we geen maandelijks uitgaven.

Vervoerskosten

Net zoals op de andere twee eilanden is er op Saba geen openbaar vervoer. Van particuliere bussen is volgens de benaderde experts geen sprake en taxi's richten zich voornamelijk op toerisme, waardoor het prijsniveau voor inwoners van Saba hoog ligt. Daarnaast wordt Saba gekenmerkt door een heuvelachtig landschap, hetgeen fietsen en lopen, ondanks de relatief korte afstanden, zwaar maakt. Door zowel Sabanen met een laag inkomen als experts wordt breed gedragen dat een auto noodzakelijk is voor vervoer, zolang er geen gedegen openbaar vervoer is.

Onderhoudskosten aan een auto liggen relatief hoog door het heuvellandschap (de heuvelwegen zijn op Saba steiler dan op Sint Eustatius). Hierdoor moeten bijvoorbeeld banden vaker verwisseld worden dan in Europees Nederland (volgens de experts na 13.000 km op Saba versus 130.000 km in Europees Nederland), net als de remmen.⁶⁵ Sabanen geven aan op maandbasis ruim 130 dollar aan vervoerskosten te hebben. Uit gesprekken met Sabanen blijkt overigens wel dat noodzakelijke uitgaven door veel inwoners met een laag inkomen worden uitgesteld (zie ook hoofdstuk 4), waaronder onderhoudsbeurten voor de auto.

Hiermee rekening houdend, stellen we de maandelijks uitgaven aan een auto voor alleenstaande Sabanen vast op 180 dollar per maand, voor een paar op 200 dollar en voor ieder extra volwassen huishoudlid op 20 dollar aan extra benzinekosten. Evenals voor Bonairianen en Statianen, geldt voor Sabanen dat voor niet-werkenden een lager budget volstaat. In de totaaltelling in tabel 3.2 hebben we hiertoe onderscheid gemaakt naar niet-werkenden, waar onder meer gerekend wordt met een lager vervoersbudget. Tot slot valt er iets voor te zeggen dat alleenstaanden of sommige huishoudens van twee of meer personen een auto zouden kunnen delen om gezamenlijk de lasten te dragen.

Reserveringsuitgaven voor Sabanen

Reguliere kleding en schooluniform

Omdat er maar weinig kledingwinkels zijn op Saba, bestellen veel mensen hun kleding online, of kopen zij kleding wanneer zij op vakantie zijn, bijvoorbeeld op Sint Maarten. Eventuele kosten aan vliegtickets hiervoor bespreken we bij de post sociale participatie. Door de kleinschaligheid van het eiland is het niet makkelijk om tweedehands kleding te kopen, bijvoorbeeld bij een kringloopwinkel. De geënquêteerde Sabaanse huishoudens geven op jaarbasis ongeveer 470 dollar uit aan kleding. Volgens het CBS is het prijsniveau van de (in het buitenland) gekochte kleding ongeveer gelijk aan dat van Bonaire. Wel komen hier in het geval van online bestellingen shipping costs bovenop. We rekenen maandelijks 28 dollar voor kledinguitgaven per volwassene en kinderen tot vier jaar. Voor kinderen tussen 4 en 18 jaar rekenen we maandelijks 18 dollar. Reiskosten die worden gemaakt om op Sint Maarten kleding te kopen zijn verdisconteerd in de post sociale participatie.

Schooluniform

Evenals op Bonaire en Sint Eustatius zijn schooluniformen (t-shirt in de kleur en met het logo van de school, een lange broek en dichte schoenen) op Saba verplicht. Omdat ook op Saba veel kinderen over

⁶⁵ Experts schatten de jaarlijkse onderhoudskosten aan de auto op ten minste 900 dollar.

slechts één setje beschikken, rekenen we maandelijks 15 dollar per kind ouder dan 4 jaar. Evenals voor Bonaire en Sint Eustatius geldt hier, onder voorwaarden, de mogelijkheid van vergoeding vanuit ofwel het Openbaar Lichaam ofwel het ministerie van SZW (bijzondere onderstand), afhankelijk van het type onderwijs.

Onderhoud huis

(kleinschalig) onderhoud

Sabaanse huizen hebben het zwaar te verduren door de vele zonuren en de (vaak krachtige) noordoost passaatwind. Daarnaast kunnen op Saba orkanen met verwoestende kracht voorkomen. Uit de enquête blijkt dat wanneer Sabanen uitgaven hadden aan onderhoud en reparaties, dat deze uitgaven het afgelopen jaar neerkwamen op gemiddeld 800 dollar. Deze uitgaven liggen aanmerkelijk hoger dan het niveau op Bonaire. De orkaan Irma in september 2017 heeft hier vermoedelijk een rol gespeeld, waardoor de door de geënquêteerde huishoudens opgegeven uitgaven aan onderhoud en reparaties mogelijk een vertekend beeld geven.

Omdat onderhoudskosten op Saba hoger liggen dan op Bonaire (ruim 70% in 2015 volgens het CBS) en omdat de kans op schade door orkanen voor Sabanen groter is dan die voor Bonairianen rekenen we met maandelijks 17 dollar aan onderhoudskosten voor alleenstaanden en paren (bijvoorbeeld voor een kleine reparatie buitens- of binnenshuis of voor verf). Bij grote schade als gevolg van een orkaan zal dit budget niet volstaan. We gaan ervan uit dat het grootste deel van de onderhoudskosten voor rekening komt van de verhuurder. Bij uitbreiding van het huishouden hanteren we schaalvoordelen (zie tabel 3.3).

Afschrijving inventaris

De geënquêteerde Sabanen geven op jaarbasis ongeveer 340 dollar uit aan meubilair en huishoudelijke apparaten/benodigdheden. De maandelijkse uitgaven hebben we vastgesteld op 28 dollar voor alleenstaanden en 35 dollar voor een paar en bij extra huishoudleden gaan we uit van schaalvoordelen (zie tabel 3.3). Zodoende kan minimaal gespaard worden voor nieuwe inventarisartikelen.

Onderhoud beerput/septic tank

Op Saba is, net zoals op Sint Eustatius, geen riolering aanwezig en beschikken de huizen over een beerput of een septic tank. We gaan ervan uit dat deze beerput moet worden onderhouden en dat deze onderhoudskosten hoger zijn dan op Bonaire (zie tabel 3.3). In bepaalde gevallen is dergelijk onderhoud bij de huurprijs inbegrepen.

Onderhoud tuin

We veronderstellen dat inwoners met een laag inkomen zelf het onderhoud aan de tuin grotendeels kunnen doen, maar dat er wel kosten worden gemaakt voor de afvoer van het tuinafval, waarvoor we per huishouden 3 dollar per maand aan reserveringskosten rekenen.

Niet vergoede/extra ziektekosten

Tandartskosten

Sabanen reizen veelal naar Sint Maarten voor een tandartsbezoek, vanwege de beperkte voorzieningen op dit terrein op Saba. Op Sint Maarten zijn tandartskosten ongeveer even hoog als op Bonaire. We rekenen daarom met een maandelijkse reservering van ongeveer 10 dollar per volwassene, goed voor twee keer per jaar een halfjaarlijkse controle en een behandeling bij de mondhygiënist. Aanvullende behandelingen kunnen hier niet van worden bekostigd. De meeste Sabaanse huishoudens met aanvullende behandelingen hadden hier voor 160 dollar aan kosten aan gedurende het afgelopen jaar. Volgens experts hadden veel inwoners ook (tijdelijk) hogere kosten aan de halfjaarlijkse controle, omdat zij door de schade van de orkaan op Sint Maarten moesten uitwijken naar tandartspraktijken op Saint Kitts, dat verder ligt en dus duurder is om naartoe te vliegen. De post voor persoonlijk onvermijdbare kosten kan deels dienen om aanvullende behandelingen te bekostigen.

Persoonlijk onvermijdbare kosten

Wanneer de geënquêteerde Sabanen niet-vergoede ziektekosten hebben, is dat doorgaans voor een bril (de gemiddelde uitgaven door Sabaanse huishoudens aan niet vergoede ziektekosten bedroegen het afgelopen jaar 290 dollar). Sabanen maken via de zorgverzekering BES aanspraak op een vergoeding voor de aanschaf van een bril. Omdat de medische kosten voor Sabanen volgens het CBS ongeveer gelijk zijn aan die voor Bonairianen en Statianen zijn vergelijkbare bedragen gehanteerd (zie tabel 3.3). Met deze bedragen kan gespaard worden voor bijvoorbeeld enkele fysiotherapiebehandelingen en eventueel voor een aanvullende behandeling bij de tandarts. Voor meer ingrijpende medische behandelingen volstaat dit bedrag niet en is individuele ondersteuning nodig.

School- en studiekosten

Schoolboeken zijn gratis op Saba en een jaarlijkse schoolbijdrage is facultatief. De geënquêteerde Sabaanse huishoudens hebben ongeveer 9 dollar aan schoolkosten per maand. We gaan uit van vergelijkbare maandelijkse budgetten met die voor Bonairianen en Statianen. Voor kinderen van 4 tot 12 jaar rekenen we 5 dollar per maand, zodat schriften en pennen kunnen worden gekocht. Bij scholieren van 12 jaar en ouder gaan we uit van 19 dollar per maand, zodat ook gespaard kan worden voor een computer of een tablet.

Diverse reserveringsuitgaven: officiële documenten en speelgoed voor kinderen

De kosten voor een paspoort zijn vergelijkbaar met die op Bonaire en Sint Eustatius. We stellen daarom dezelfde maandelijkse reserveringspost vast van 2 dollar voor volwassenen. Gemiddeld geven de geënquêteerde Sabaanse huishoudens 240 dollar per jaar uit aan speelgoed. We hanteren per kind dezelfde reservering voor speelgoed als die voor Bonairianen en Statianen van 17 dollar per maand.

Huishoudelijke uitgaven voor Sabanen

Eten en drinken

De geënquêteerde Sabanen geven bijna 70 dollar per week per persoon uit aan boodschappen (inclusief uitgaven aan huishoudelijke en verzorgingsartikelen). Daarbij geeft het merendeel van de Sabanen (80%) tevens aan dat de prijzen van boodschappen zijn gestegen in vergelijking met een halfjaar geleden. De verwoestingen op Sint Maarten als gevolg van de orkaan Irma in september 2017 hebben hier een grote rol in gehad volgens de benaderde inwoners en experts, aangezien veel van het productaanbod van Sabaanse supermarkten uit Sint Maarten wordt geïmporteerd. Daarnaast heeft de orkaan ook verwoestingen aangebracht op Saba zelf en heeft dit een verdere uitwerking gehad op het prijsniveau. Dat het prijsniveau is gestegen komt ook overeen met het beeld dat het CBS over het laatste kwartaal van 2017 schetst, waarin de consumentenprijzen 2,5 procent hoger lagen dan een jaar eerder en 3,4 procent hoger dan in het voorgaande kwartaal.⁶⁶ Volgens het CBS heeft orkaan Irma een eind gemaakt aan een dalende trend van de prijzen die zich sinds het vierde kwartaal van 2016 voordeed.

Rekening houdend met de door Sabanen opgegeven uitgaven aan boodschappen, de input van experts met betrekking tot redelijke budgetten hiervoor en de recente stijging van het prijsniveau, dat overigens ook voor de orkaan in 2017 al boven het niveau van bijvoorbeeld Bonaire lag⁶⁷, hebben we de noodzakelijke maandelijkse uitgaven aan eten en drinken vastgesteld op 220 dollar voor alleenstaanden en 418 dollar voor tweepersoonshuishoudens (paren).⁶⁸ Bij uitbreiding van het huishouden met volwassenen en kinderen rekenen we weer met schaalvoordelen (zie tabel 3.3).

Bij dit alles gaan we ervan uit dat boodschappen prijsbewust worden ingekocht (geen A-merken en luxe producten), maar dat er wel ruimte is voor verantwoorde en gezonde productkeuze, inclusief verse groente en fruit. Het budget biedt in principe geen ruimte voor uitgaven aan alcohol of roken, aangezien de door ons benaderde experts deze producten niet als eerste levensbehoefte aanmerken. Doordat we een budget incalculeren voor vervoer (zie vervoerskosten), hebben Sabanen met een laag inkomen de

⁶⁶ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/04/prijzen-stijgen-sterk-op-saba>

⁶⁷ Volgens het CBS lagen de prijzen in 2015 van eten en drinken op Saba 9 procent hoger dan op Bonaire.

⁶⁸ Het is mogelijk dat na verloop van tijd kan worden volstaan met een lager budget indien het prijsniveau voor eten en drinken, dat als gevolg van orkaan Irma hoger ligt, zich normaliseert.

ruimte om te reizen naar het voor hun voordeligste aanbod (bijvoorbeeld naar supermarkten die op dat moment aanbiedingen hebben of naar boerderijen waar bepaalde producten goedkoper zijn).

Huishoudelijke uitgaven

Was- en schoonmaakartikelen en toilet- en keukenpapier

Maandelijkse uitgaven aan was- en schoonmaakartikelen en toiletpapier stellen we, op basis van de input van inwoners met een laag inkomen en experts, vast op 13 dollar voor volwassenen en voor een paar op 24 dollar, uitgaand van een schaalvoordeel. Bij kinderen ouder dan vier jaar rekenen we alleen de maandelijkse kosten aan toiletpapier van drie dollar.

Gas voor voedselbereiding

Ook op Saba zijn er geen gasleidingen en gebruiken inwoners met een laag inkomen vaker de relatief duurdere kleine gasflessen. Volgens het CBS is gas aanmerkelijk duurder op Saba dan op Bonaire (ruim 70% duurder). Dit beeld wordt deels bevestigd wanneer we kijken naar de gemiddelde uitgaven door Sabanen aan gas, die jaarlijks neerkomen op bijna 100 dollar per huishouden (de uitgaven op Bonaire liggen jaarlijks op ongeveer 75 dollar). Het is hierbij mogelijk dat Sabanen zuinig met hun gas proberen om te gaan, aangezien het verschil in jaarlijkse uitgaven met Bonairianen relatief beperkt is. Rekening houdend met het door het CBS geschetste prijsverschil met Bonaire, rekenen we respectievelijk 12 en 14 dollar voor alleenstaanden en paren, ervan uitgaand dat het totaalverbruik tussen beide huishoudenssamenstellingen weinig verschilt (zie tabel 3.3).

Persoonlijke verzorging

De geënquêteerde Sabanen geven zo'n 26 dollar per maand per persoon uit aan persoonlijke verzorging. Voor kinderen ouder dan 4 jaar hanteren we een kleiner budget. Wel kunnen voor huishoudens met kleine kinderen de uitgaven per persoon oplopen tot bijna 60 dollar per maand. Volgens het CBS liggen de prijzen van verzorgingsproducten voor Sabanen niet hoger dan voor Bonairianen, ook omdat Sabanen voor bepaalde producten vaak uitwijken naar Sint Maarten. We stellen daarom voor Sabanen dezelfde budgetten voor verzorgingsproducten vast als voor Bonairianen. Eventuele reiskosten naar Sint Maarten om verzorgingsproducten te kopen, bespreken we bij de post sociale participatie.

Kinderopvang en naschoolse opvang

De geënquêteerde Sabanen die gebruikmaken van kinderopvang geven daar gemiddeld bijna 190 dollar per maand per kind aan uit. Respondenten zonder werk hadden geen uitgaven aan kinderopvang of naschoolse opvang. Er is op Saba één openbare kinderopvang, die deel uitmaakt van het Openbaar Lichaam, waar in 2017 aan ongeveer 55 kinderen (leeftijd 0-4 jaar) opvang werd geboden. Bij deze kinderopvang is sprake van een wachtlijst (volgens het CBS telde Saba in 2017 89 kinderen van 0-4 jaar). De Sabanen met een laag inkomen met wie we gesproken hebben, geven aan dat zij kinderopvang niet gemakkelijk kunnen betalen en dat zij soms oppas via familie en vrienden proberen te regelen. Voor kinderen ouder dan vier jaar kan gesubsidieerde naschoolse opvang een oplossing bieden, maar hier is de capaciteit beperkt en zijn er eveneens wachtlijsten.

Voor kinderen tot vier jaar rekenen we op basis van adviezen van experts met een maandelijkse uitgavenpost van 150 dollar voor kinderopvang en voor kinderen tot 12 jaar rekenen we maandelijks 85 dollar per kind voor naschoolse opvang. Dit is voldoende voor tenminste vijf dagdelen opvang. In de totaalstelling in tabel 3.3 maken we tevens onderscheid naar niet-werkenden, voor wie we geen uitgaven hebben gerekend voor kinderopvang of naschoolse opvang. In paragraaf 3.8 gaan we verder in op de discussie omtrent de noodzaak van kinderopvang voor werkende en niet-werkende ouders.

Uitgaven aan sociale participatie op Saba

Giften voor verjaardagen, recreatie/uitgaan en hobby's

Voor giften voor verjaardagen, recreatie en hobby's (inclusief sport) hebben we voor alleenstaande volwassenen een maandelijks budget van 15 dollar vastgesteld (tabel 3.3). Voor kinderen gaan we ervan uit dat deze kosten zijn verrekend met de maandelijks uitgaven aan speelgoed (zie noodzakelijke reserveeringsuitgaven).

Jaarlijkse reis van het eiland

Veel Sabanen hebben familie op Sint Maarten of in Nederland en voor hen is het belangrijk om ten minste eens per jaar op familiebezoek te gaan. Daarnaast doen Sabanen een deel van hun boodschappen (o.a. kleding, bepaalde huishoudelijke apparatuur) op Sint Maarten, mede vanwege het beperkte aanbod van winkels op Saba en de lagere prijzen op Sint Maarten. Bovendien is het voor Sabanen belangrijk om van het eiland af te kunnen, om bijvoorbeeld bankzaken op Sint Maarten (of een ander eiland) te regelen, of voor een tandartsbezoek. Een retourvlucht naar Sint Maarten kost ongeveer 170 dollar (ruim van tevoren geboekt). Er is daarnaast een goedkopere ferry. Wel is van deze ferry, in vergelijking met het vliegtuig, het reisschema relatief ongunstig voor inwoners van Saba. Sabanen slapen soms bij familie wanneer zij het eiland verlaten.

Omdat een reis van het eiland af voor Sabanen niet alleen belangrijk is om familie te bezoeken, maar ook om bankzaken te regelen of om bepaalde producten te kopen die moeilijk op het eiland zijn te verkrijgen, hebben we de kosten aan een jaarlijkse vlucht en aanvullende uitgaven in het buitenland (aan overnachtingen, eten en drinken etc.) tot de noodzakelijke uitgaven gerekend, waarbij we veronderstellen dat kinderen tot 2 jaar gratis meereizen (zie tabel 3.3). De noodzaak van maandelijks uitgaven aan een jaarlijkse reis van het eiland bespreken we uitvoeriger in paragraaf 3.8.

3.7 Winkelinfrastructuur en koopgedrag Caribisch Nederlanders met laag inkomen

Aanbod winkels en koopgedrag Bonairianen

Op Bonaire zijn in en om Kralendijk de meeste (grote) supermarkten te vinden. Grote supermarkten in Kralendijk zijn Van den Tweel Supermarkt, Warehouse Bonaire, Famoso Supermarket, Sunshine Market, Lucky Supermarket en Bondigro.⁶⁹ Met de komst van Bondigro beschikt Bonaire nu ook over een grote coöperatieve supermarkt, die zich inzet om kwalitatief hoogwaardige goederen voor een zo laag mogelijke prijs aan te bieden. Bij Bondigro zijn inmiddels ook bruin- en witgoed en meubels te verkrijgen. Andere supermarkten in Kralendijk zijn onder meer Top Supermarket en (prijzvechter) Wing Cheung Supermarket. Verder zijn over het hele eiland kleinere (Chinese) buurtsupermarkten aanwezig, ook wel minimarkets genoemd. Het aanbod van kledingwinkels en overige (huishoudelijke) goederen is beperkt. Sommige grote supermarkten bieden kleding aan en in de kleine (veelal op toeristen gerichte) shopping malls zijn enkele kledingzaken. Veel van deze zaken zijn echter eerder gericht op het hoge segment. Zoals gezegd beschikt voedselbank ADRA ook over een kringloopwinkel waar kleding wordt aangeboden en veel Bonairianen kopen kleding wanneer zij op vakantie zijn in Curaçao.

Uit onze enquête blijkt dat het merendeel van de Bonairianen hun boodschappen doet bij (grote) supermarkten en een kleiner aandeel bij kleinere winkels (tabel 3.4). Als reden om bij grote supermarkten boodschappen te doen, worden vaak het veelzijdige productaanbod ('veel producten onder hetzelfde dak') en de kwaliteit van producten benoemd. Ook geven Bonairianen met een laag inkomen vaker aan dat zij eens per week (of zelfs per maand) groot boodschappen inkopen bij een grote supermarkt, om verder (bijvoorbeeld doordeweeks) kleine aanvullende boodschappen te doen bij kleinere winkels. Zowel bij grote supermarkten als bij kleine winkels wordt benoemd dat de gekochte producten er goedkoper zijn. Klaarblijkelijk zijn bepaalde producten goedkoper bij grote supermarkten en zijn andere producten juist goedkoper bij kleine winkels. Wel overheerst het beeld bij experts dat grote supermarkten in de hoofdstad Kralendijk doorgaans goedkoper zijn dan buurtsupermarkten in dorpen en wijken van

⁶⁹ Zie ook: <http://www.ecorys.nl/news/ecorys-doet-onderzoek-naar-de-prijzen-van-levensmiddelen-op-caribisch-nederland>

Bonaire, zoals Rincon, Antriol, Nikiboko en Tera Cora. Van Bonairiaanse huishoudens met een laag inkomen die daar wonen, kregen wij te horen dat zij vaak bij buurtsupermarkten hun boodschappen doen omdat zij daar op krediet kunnen kopen. Op deze manier zijn deze (duurdere) buurtsupers in staat om aan klantbinding te doen. Tevens geven sommige geïnterviewde inwoners aan dat zij niet beschikken over een auto, waardoor zij niet gemakkelijk zelfstandig kunnen reizen naar een goedkopere supermarkt in Kralendijk.

Een zeer klein aandeel doet tevens boodschappen via de markt of straatverkoop. Ook geven geïnterviewde inwoners aan dat zij soms boodschappen, waaronder eten en drinken, krijgen in ruil voor een klusje (bijvoorbeeld oppassen op kinderen of hulp bij onderhoud tuin) of dat zij bij familie en/of vrienden mee kunnen eten wanneer zij krap bij kas zitten (zie ook hoofdstuk 4).

Tabel 3.4 Waar doen Bonairianen hun boodschappen? In procenten van respondenten (n=189)

(Grote) supermarkten	79
Kleine winkels	32
Markt	3
Straatverkoop	-

* Doordat respondenten hun boodschappen op meerdere plekken kunnen doen, tellen de percentages op tot meer dan 100 procent.

Aanbod winkels en koopgedrag Statianen

Op Sint Eustatius zijn 12 supermarkten van verschillende omvang aanwezig. Duggins is de grootste supermarkt (Ecorys, 2017). Tevens zijn er winkels in loodsen. Er is geen groot warehouse of een shopping mall, waardoor Statianen met een laag inkomen veel van hun goederen (kleding, meubels etc.) importeren. Het merendeel van de Statianen doet hun boodschappen bij relatief grotere supermarkten. Een kleiner aandeel komt ook bij kleinere winkels of op een markt. Hoewel Statianen aangeven soms eten, drinken, of andere boodschappen te krijgen in ruil voor een klusje, komt straatverkoop volgens de geënquêteerde inwoners niet voor. Inwoners van Sint Eustatius met een laag inkomen komen bij grote supermarkten vanwege het grotere productaanbod, of omdat dit de dichtstbijzijnde supermarkt is. Over kleinere supermarkten wordt gezegd dat deze soms goedkoper zijn, of een verser en meer speciaal (bijvoorbeeld de bakker) productaanbod hebben.

Volgens experts kunnen de prijzen in supermarkten sterk schommelen door de afhankelijkheid van import vanuit Sint Maarten, of de Verenigde Staten. Daarnaast is er volgens de experts door het kleine aantal supermarkten onvoldoende sprake van concurrentie om de prijzen laag te houden en hebben supermarkthouders daardoor een zekere mate van vrijheid om zelf prijzen te bepalen. Zo stijgen volgens de experts de supermarktprijzen doorgaans met verhogingen van het WML mee. De experts met wie gesproken is, vermoeden dat dit gebeurt zodat werkgevers de hogere lonen van het supermarktpersoneel uit de verhoogde productmarges kunnen betalen.

Tabel 3.5 Waar doen Statianen hun boodschappen? In procenten van respondenten (n=48)

(Grote) supermarkten	85
Kleine winkels	25
Markt	10
Straatverkoop	0

* Doordat respondenten hun boodschappen op meerdere plekken kunnen doen, tellen de percentages op tot meer dan 100 procent.

Aanbod winkels en koopgedrag Sabanen

Het aanbod aan supermarkten en overige winkels is op Saba aanmerkelijk beperkter dan op Bonaire en Sint Eustatius. Boodschappen worden over het algemeen gedaan bij supermarkten. Overige goederen, zoals kleding of huishoudelijke apparatuur worden vaak buiten het eiland gekocht. Volgens Ecorys (2017) zijn er zes supermarkten op Saba, waarvan drie relatief grote. 85 procent van de Sabanen doet boodschappen bij (grote) supermarkten (tabel 3.6). Sabanen geven hierbij aan dat zij dit vaak doen vanwege het uitgebreidere productaanbod. Daarnaast speelt de afstand tot de supermarkt een rol in de keuze waar de boodschappen worden gedaan. Er zijn wel kleinere winkels, zoals bakkerijen, maar deze worden minder vaak bezocht. Sabanen geven aan dat producten bij deze kleine winkels soms goedkoper

zijn en dat het productaanbod hier vaak verser of meer speciaal (bijvoorbeeld biologisch) kan zijn. Ook over de grote supermarkten wordt echter gezegd dat bepaalde producten hier goedkoper zijn. Er lijkt dus niet duidelijk sprake te zijn van één supermarkt of winkel waar de boodschappen het voordeligst zijn. Hierbij geven experts tevens aan dat het van aanbiedingen kan afhangen welke supermarkt voor welk product het goedkoopst is. Experts geven tot slot aan dat tevens houders van boerderijen of mensen die zelf eten verbouwen/vangen, wekelijks de Sabaanse dorpen bezoeken om daar op een markt hun producten te verkopen (eieren, melk, vlees etc.). Dit productaanbod is beperkter dan dat van supermarkten, maar is doorgaans wel goedkoper en is volgens de benaderde inwoners vaak verser (inclusief een groter aanbod aan biologische producten).

Tabel 3.6 Waar doen Sabanen hun boodschappen? In procenten van respondenten (n=46)

(Grote) supermarkten	85
Kleine winkels	25
Markt	20
Straatverkoop	0

* Doordat respondenten hun boodschappen op meerdere plekken kunnen doen, tellen de percentages op tot meer dan 100 procent.

3.8 Noodzaak van situationeel gebonden uitgavenposten uitgelicht

Deze slotparagraaf gaat in op enkele uitgavenposten waarover bij de benaderde experts geen eenduidig beeld bestaat of deze wel of niet voor iedereen tot de eerste levensbehoeften behoren.⁷⁰ Wel zijn de meeste experts het erover eens dat de noodzaak van deze uitgavenposten sterk afhankelijk is van de specifieke situatie van het huishouden. Achtereenvolgend komen uitgaven aan airconditioning, internet, vervoerskosten en sociale participatie aan bod.

Airconditioning

Waar in Europees Nederland praktisch ieder huishouden over verwarming beschikt, is in Caribisch Nederland koeling van het huis wenselijk (vooral 's nachts omdat de temperatuur dan hoog blijft). Ventilatoren en airconditioning kunnen voor deze verkoeling zorgen. Vooral airconditioning is van invloed op het elektriciteitsverbruik en bijbehorende kosten. Volgens sommige experts moet airconditioning dan ook als luxe worden gezien en volstaat het gebruik van een ventilator als uitgavenpost voor het sociaal minimum, terwijl anderen airconditioning wel als eerste levensbehoefte zien.

De noodzakelijkheid van airconditioning verschilt per eiland en per huishouden. Volgens experts van Bonaire kan het bijvoorbeeld gedurende windstille maanden (mei t/m augustus) zeer heet worden in bepaalde (oude en slecht onderhouden) Bonairiaanse huizen. Een ventilator brengt dan volgens de experts met wie gesproken is onvoldoende verkoeling. Tijdens de windstille maanden is volgens meerdere experts het gebruik van een airco vlak voor het inslapen noodzakelijk om een goede nachtrust te krijgen. Goede nachtrust is ook noodzakelijk om de volgende dag productief te zijn op het werk of op school. Dit laatste is ook een vaak gehoord argument van werkgevers en schoolleraren/docenten. Bovendien hebben sommige mensen om medische redenen airco nodig, zoals nierpatiënten of ouderen met een hoge bloeddruk. Daarnaast hangt de noodzaak van airconditioning ook af van de ligging en staat van het huis. Wanneer een huis in de wind ligt en goed is geïsoleerd, is airco volgens de experts met wie gesproken is minder snel nodig en volstaat een ventilator.⁷¹

Volgens de meeste door ons benaderde experts is airconditioning op Saba en Sint Eustatius daarentegen geen eerste levensbehoefte. Sint Eustatius en Saba profiteren van een verkoelende noordoost passaat wind en veel dorpen zijn hoger gelegen, waardoor het daar koeler is en airconditioning volgens de experts met wie gesproken is geen voor iedereen geldende eerste levensbehoefte is.

⁷⁰ Zowel tijdens expertbijeenkomsten en expertinterviews als tijdens bijeenkomsten met de klankbordgroep van dit onderzoek, hebben wij voor alle in deze paragraaf benoemde uitgavenposten argumenten voor en tegen de noodzaak hiervan gehoord.

⁷¹ Experts merken op dat sommige inwoners de airco het liefst de hele dag aan hebben. Het zou goed zijn om inwoners met een laag inkomen te wijzen op verantwoord gebruik van airconditioning en om meer bewustwording in het algemeen te creëren over onzuinige apparaten. Ook kan het 's nachts aan laten staan van de airco (zonder goede filter) ervoor zorgen dat men eerder ziek wordt.

Het volledig schrappen van het gebruik van airconditioning levert Bonairianen in onze vastgestelde minimumbudgetten een besparing op van maandelijks 81 dollar voor alleenstaanden en 99 dollar voor een tweepersoonshuishouden (zie tabel 3.1). Gebruik van airconditioning door Statianen en Sabanen kan een flinke extra uitgavenpost vormen.

Internet

Hoewel het merendeel van de benaderde experts van alle drie de eilanden van mening is dat internet tot de eerste levensbehoeften behoort, onder meer voor huiswerk, ontspanning, communicatie met familie en/of vrienden en het zoeken naar werk, beschouwen enkele experts van Bonaire en Sint Eustatius internet niet als eerste levensbehoefte en zouden televisie en telefoon moeten volstaan voor ontspanning en communicatie. De benaderde experts op Saba zijn het er doorgaans wel over eens dat internet een eerste levensbehoefte is. Door de kleinschaligheid van Saba is internet namelijk noodzakelijk voor basale zaken, zoals het kopen van kleding of het regelen van bankzaken, aangezien dergelijke voorzieningen niet of nauwelijks op het eiland aanwezig zijn. Volgens sommige experts zijn op Bonaire en Sint Eustatius in principe alle faciliteiten aanwezig om het ook zonder internet te kunnen stellen. Internet is een grote uitgavenpost voor Bonairianen en Statianen en het zou huishoudens ten minste 60 dollar per maand schelen door geen internet af te sluiten.

Vervoerskosten

Geen van de drie eilanden kent openbaar vervoer. Vooralsnog wordt de auto door de meeste benaderde experts van alle drie de eilanden als beste vervoersmiddel gezien voor werkende mensen, zolang er geen openbaar vervoer op de eilanden aanwezig is. Daarnaast is een auto ook nuttig om te reizen naar supermarkten waar de boodschappen het goedkoopst zijn. Slechts een enkeling ziet lopen als realistische optie, maar zeker op Bonaire kunnen de afstanden van huis naar het werk groot zijn, terwijl op Sint Eustatius en op Saba (waar de afstanden korter zijn) sprake is van steile heuvels, waardoor lopen (en ook fietsen) niet als ideale vervoerswijze wordt gezien. Op Bonaire kan het als alleenstaande voordeliger zijn om met de particuliere bus te reizen, maar op alle eilanden geldt dat het relatief goedkoper wordt om een auto aan te schaffen naarmate het huishouden uit meerdere personen bestaat. In de praktijk lossen Caribisch Nederlanders met een laag inkomen vaak het probleem op door met meerdere personen/collega's een auto te delen of door bij andere automobilisten om een lift te vragen. Experts merken hierbij overigens op dat het niet professioneel overkomt om liftend op het werk aan te komen. Indien het praktisch haalbaar is om met enkele personen of collega's, bijvoorbeeld uit dezelfde wijk, gezamenlijk de kosten van een auto te delen, dan kunnen de vervoerskosten per persoon sterk worden verlaagd (de vaste lasten worden al gehalveerd door de auto met een ander persoon te delen). Hierbij rijst natuurlijk wel de vraag of dit wenselijk is voor Caribisch Nederlanders met een laag inkomen en of er een dagelijks schema mogelijk is zodat alle passagiers naar het werk en terug kunnen worden gereden. Voor niet-werkenden volstaat een lager vervoersbudget, al kan een auto wel nuttig zijn om naar goedkopere supermarkten te reizen.

Het merendeel van de benaderde experts acht het wenselijk om te investeren in openbaar vervoer (of vraagafhankelijk openbaar vervoer, zoals een belbus) en volgens de gesprekspartners kan dit op termijn een besparing opleveren voor inwoners met een laag inkomen. Daarnaast zou het volgens de experts met wie gesproken is op Bonaire wenselijk zijn om verder te investeren in fietspaden, zodat fietsers niet meer op dezelfde (in slechte staat verkerende) wegen hoeven te rijden als automobilisten en de fiets een veiliger vervoersmiddel wordt. Volgens de experts van Sint Eustatius en Saba zijn de heuvels waarover de wegen lopen te steil om de fiets te zien als een voor iedereen realistisch vervoersmiddel.

Kinderopvang en naschoolse opvang

Een over het algemeen breed gedragen mening onder experts van alle drie de eilanden is dat kinderopvang essentieel is voor de ontwikkeling en socialisatie van kinderen. Volgens experts krijgen kinderen tijdens de opvang te maken met belangrijke zaken voor de ontwikkeling, die mogelijk niet voor ieder huishouden vanzelfsprekend zijn (denk aan de omgang met andere kinderen, het aanleren van normen, waarden en regels, voorlezen, sport en spel, gezonde voeding etc.). Daarnaast stelt kinderopvang ouders met een baan in staat om naar hun werk te gaan. Bij de in paragraaf 3.3 gepresenteerde totaalplaatjes maken we apart onderscheid naar niet-werkenden, voor wie we (onder meer) geen uitgaven aan kinderopvang en naschoolse opvang rekenen. Volgens een deel van de door ons benaderde experts

is kinderopvang echter ook voor niet-werkende ouders noodzakelijk. Volgens deze experts is kinderopvang niet alleen belangrijk voor de ontwikkeling en socialisatie van kinderen van niet-werkende ouders, maar stelt dit de ouders ook in staat om bijvoorbeeld naar een sollicitatiegesprek te gaan.⁷² Er valt dus iets voor te zeggen om ook voor niet werkenden uit te gaan van uitgaven aan kinderopvang (hoewel geen van de door ons geënquêteerde niet werkenden geld besteedde aan kinderopvang).

In de praktijk regelen mensen met een laag inkomen vaak oppas via grootouders, overige familie of vrienden, of zitten kinderen alleen thuis wanneer de ouders op het werk zijn. Volgens de experts is dit geen wenselijke en structurele oplossing en kan dit tot huiselijke problematiek voor jongeren leiden.⁷³ Zoals gezegd kan gesubsidieerde naschoolse opvang voor kinderen van schoolgaande leeftijd een uitkomst bieden. De capaciteit bij de naschoolse opvang (en overigens ook bij de kinderopvang) is op alle drie de eilanden echter beperkt, met wachtlijsten als gevolg, en hier moet door de grootschaligheid de aandacht van begeleiders over meer kinderen worden verdeeld. Wel kunnen kinderen zowel bij de kinderopvang als bij de naschoolse opvang een maaltijd krijgen (ontbijt en/of lunch).

Volgens de experts is het een mogelijkheid om meer subsidie voor kinderopvang en naschoolse opvang beschikbaar te stellen (zowel voor de instellingen zelf als voor ouders), zodat de capaciteit verbetert en kosten omlaag kunnen. Daarnaast zouden ouders gewezen kunnen worden op subsidiemogelijkheden voor kinderopvang, aangezien niet iedereen met een laag inkomen hiervan op de hoogte is. Vooral nog is kinderopvang voor kinderen tot 4 jaar voor inwoners met een inkomen op of rond het WML een forse uitgavenpost.

Jaarlijkse reis van het eiland af

Experts van alle eilanden zijn het er over het algemeen over eens dat een klein budget beschikbaar zou moeten zijn voor sociale participatie, onder andere voor recreatie, giften voor familie en vrienden, uitgaan en hobby's. De meeste experts maken een scherp onderscheid tussen vakantie en familiebezoek. Vakanties kunnen ook op het eiland zelf plaats vinden. Het eiland hoeft daarvoor niet te worden verlaten.

Bonairianen hebben echter vaak familie op Curaçao en Statianen en Sabanen op Sint Maarten. Tijdens de expertbijeenkomsten op alle drie de eilanden waren vrijwel alle experts het erover eens dat iedere inwoner minimaal eens per jaar zijn/haar familie in het buitenland zou moeten kunnen bezoeken. Volgens de experts kan het voorkomen dat bijvoorbeeld ouders hun in het buitenland studerende kinderen meerdere jaren niet zien. Volgens experts is dat een onwenselijke situatie en is daarom een maandelijkse post voor een jaarlijkse reis van het eiland af een eerste levensbehoefte. Daarnaast benutten de meeste Caribisch Nederlanders met een laag inkomen een bezoek aan het buitenland om daar goedkopere of op de eilanden moeilijk verkrijgbare spullen te kopen. Door de kleinschaligheid van Saba is een reis van het eiland volgens de benaderde experts zelfs vereist om basale zaken te regelen (bankieren, kopen kleding), aangezien het eiland zelf over onvoldoende faciliteiten beschikt.

Het schrappen van de jaarlijkse reis voor Caribisch Nederlanders met een laag inkomen, of om bijvoorbeeld te opteren voor één reis per twee jaar zou een aanzienlijke verlaging van uitgavenposten betekenen. Anderzijds betekent dit wel dat mensen niet meer goedkoper boodschappen kunnen doen in het buitenland en dat die uitgaven dus weer worden verhoogd.

Rekening houden met de situatie per huishouden

Voor de noodzaak van alle in deze paragraaf benoemde uitgavenposten vallen in meer of mindere mate argumenten voor en/of tegen te benoemen. Deze argumenten kunnen tevens per eiland verschillen. Vrijwel alle door ons benaderde experts zijn het erover eens dat de noodzaak van de uitgavenposten sterk afhankelijk is van de specifieke situatie van het huishouden (wel of niet werkend, fysieke conditie, nabij zijnde voorzieningen op het eiland etc.).

Bij de in paragraaf 3.3 weergegeven maandelijks benodigde budgetten voor Bonairiaanse, Statiaanse en Sabaanse huishoudens is rekening gehouden met alle in deze paragraaf benoemde uitgavenposten, met uitzondering van uitgaven aan airconditioning. Uitgaven aan airconditioning zijn alleen opgenomen in de maandelijks budgetten van Bonairiaanse huishoudens.

⁷² Experts noemen kinderopvang ook wel een arbeidsbemiddelingsinstrument.

⁷³ Zie: https://www.regioplan.nl/publicaties/rapporten/verdrag_van_istanbul_en_huiselijk_geweld_in_caribisch_nederland

Alles overziend levert het volledig schrappen van uitgaven aan airconditioning, internet, vervoer, kinderopvang en een jaarlijkse reis van het eiland ieder huishouden een aanzienlijke besparing op, maar de situatie van het huishouden moet dit wel toestaan en voor veel huishoudens zal dit een onwenselijke situatie zijn. De ondergrens van de bandbreedte van de vastgestelde budgetten per huishouden biedt beperkte ruimte voor deze uitgavenposten.

Inkomens en strategieën om rond te komen

4

4 Inkomens en strategieën om rond te komen

Belangrijkste bevindingen

33 procent van de Bonairiaanse, 35 procent van de Stataanse en 36 procent van de Sabaanse huishoudens, waarvan het inkomen bij het CBS is geregistreerd, heeft een besteedbaar inkomen dat op of onder 75 procent ligt van de voor deze huishoudens maandelijks gemiddeld benodigde budgetten voor levensonderhoud (de ondergrens van de bandbreedte).

Tenminste 43, 39 en 43 procent van de respectievelijk Bonairiaanse, Stataanse en Sabaanse huishoudens heeft een (bij het CBS geregistreerd) inkomen dat lager is dan het maandelijks gemiddeld benodigde budget voor deze huishoudens (een inkomen tot 90 procent van het maandelijks gemiddeld benodigde budget). Niet bij het CBS geregistreerde inkomens, bijvoorbeeld verkregen via het informele circuit, zijn niet in deze cijfers meegenomen.

Bij de toegepaste strategieën om rond te komen, maken experts onderscheid tussen enerzijds strategieën gericht op het aanvullen van het primaire (al dan niet bij het CBS geregistreerde) inkomen en anderzijds strategieën gericht op besparing op het uitgavenpatroon.

Volgens experts verdienen mensen met een laag inkomen (op of rond het WML, of lager) vaak naast een primaire baan bij, door middel van een 'side job', bijvoorbeeld in de avonduren of in het weekend. Dit kunnen zowel legale als niet-legale bijverdiensten betreffen. Uit onze face-to-facegesprekken met Caribisch Nederlanders met een laag inkomen bleek dat het merendeel (65%) (informele) bijverdiensten heeft naast het reguliere werk. Deze uitkomst is indicatief.

Vaak benoemde strategieën om te besparen op uitgaven zijn: bij elkaar inwonen om op woonlasten te besparen, het uitstellen van of niet betalen van rekeningen, het aangaan van schulden, onderhouden worden door derden (o.a. familie/vrienden), het aanschaffen van producten van onvoldoende kwaliteit en/of het aanhouden van een eenzijdig voedingspatroon. Daarnaast worden het ruilen van spullen of diensten (ruileconomie), deelnemen aan sociale spaarsystemen en liften als strategieën benoemd om aan spullen te komen, geld te besparen, of om verantwoorde financiële keuzes te maken.

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft een inkomensanalyse van Caribisch Nederlandse huishoudens en de door armere huishoudens toegepaste strategieën om zich in levensonderhoud te voorzien. We maken in paragraaf 4.2 allereerst een inschatting van de omvang van het aantal huishoudens met onvoldoende, of net voldoende, inkomen om maandelijks de eindjes aan elkaar te knopen. Deze inkomensanalyse bevat enkel door het CBS geregistreerde inkomensgegevens. Niet-geregistreerde inkomsten, bijvoorbeeld verkregen via het informele circuit, zijn hierin niet meegenomen. In paragraaf 4.2 beschrijven we vervolgens door Caribisch Nederlanders toegepaste strategieën om zichzelf in levensonderhoud te voorzien. We gaan hierbij tevens in op hoe sommige huishoudens het in paragraaf 4.1 beschreven inkomen aanvullen, zodat zij beter rond kunnen komen, en de rol die de informele economie daarbij kan spelen.

4.2 Inkomens

Het CBS publiceert het besteedbaar inkomen⁷⁴ van Caribisch Nederlanders op het niveau van huishoudens (zie ook hoofdstuk 2). Hiertoe worden inkomensgegevens bij de volgende partijen verzameld:

- Belastingdienst Caribisch Nederland (aangifte registraties, verzamelloonstaten, vastgoedbelasting);
- Rijksdienst Caribisch Nederland (onderstand, AOW, AWW);
- DUO (studiefinanciering).

⁷⁴ Besteedbaar inkomen is het inkomen dat overblijft van het bruto-inkomen na betaling van inkomensoverdrachten, premies voor inkomens- en ziektekostenverzekeringen en belastingen. Het bruto-inkomen bestaat uit primair inkomen (uit arbeid, eigen onderneming en vermogen), eventuele uitkeringen van inkomensverzekeringen en/of sociale voorzieningen (onderstand, AOV, AWW), ontvangen gebonden overdrachten en inkomensoverdrachten.

In principe zijn alle door de genoemde instanties geregistreerde inkomstenbronnen in de inkomensstatistieken van het CBS opgenomen en bieden de statistieken een goed beeld van de formele/legale inkomsten van Caribisch Nederlanders. Wel zijn de statistieken niet geheel compleet.⁷⁵ In 2015 bevatten de statistieken de inkomens van ongeveer 85 procent van alle Bonairiaanse huishoudens. Voor Sint Eustatius en Saba komt dit in dat jaar neer op respectievelijk ongeveer 80 en 65 procent. Opgemerkt moet worden dat de inkomensstatistieken van 2015 geen kinderbijslag bevatten, waarop ouders op Caribisch Nederland sinds 2016 aanspraak kunnen maken. Wel bestond er in 2015 nog een fiscale kinderkorting met ongeveer hetzelfde inkomenseffect, zij het dat dit voordeel bij inkomens beneden de belastingvrij som niet kon worden verzilverd.

Inkomens huishoudens ten opzichte van voor levensonderhoud benodigde budgetten

Door middel van een koppeling van de inkomensstatistieken van het CBS met de door ons per huishoudenssamenstelling vastgestelde budgetten voor levensonderhoud (zie hoofdstuk 3), hebben we in tabel 4.1 per eiland de aantallen huishoudens weergegeven (waarvan gegevens bij het CBS bekend zijn) met een inkomen onder, op of (net) boven deze budgetten. Het 'referentiebudget' in tabel 4.1 stelt het maandelijks gemiddeld benodigde budget per type huishouden voor.

We maken in tabel 4.1, net zoals in hoofdstuk 3, onderscheid tussen de maandelijks gemiddeld benodigde budgetten voor levensonderhoud per type huishouden (het referentiebudget in de tabel) en de ondergrens van de bandbreedte, die we hebben vastgesteld op 75 procent van deze maandelijks gemiddelde uitgaven.⁷⁶

Tabel 4.1 Aantal huishoudens met een besteedbaar inkomen (geregistreerd bij het CBS; afgerond op vijftigtallen) tot het voor de betreffende huishoudens vastgestelde gemiddeld benodigde budget voor levensonderhoud (referentiebudget), als aandeel van het totale aantal huishoudens (tussen haakjes), 2015

	Bonaire	Sint Eustatius	Saba
Totaal aantal huishoudens (aandeel (%) van totaal aantal huishoudens)	7.000* (100%)	1.150* (100%)	700* (100%)
<i>waaronder</i>			
Inkomen tot max. 75% van referentiebudget	2.300 (33%)	400 (35%)	250 (36%)
Inkomen tot max. 90% van referentiebudget	3.000 (43%)	450 (39%)	300 (43%)
Inkomen tot max. 100% van referentiebudget	3.400 (49%)	500 (43%)	350 (50%)
Inkomen tot max. 110% van referentiebudget	3.750 (54%)	550 (48%)	350 (50%)
Inkomen tot max. 125% van referentiebudget	4.300 (61%)	600 (52%)	400 (57%)
Inkomen boven 125% van referentiebudget	2.700 (39%)	550 (48%)	300 (43%)

* De feitelijke aantallen huishoudens op Bonaire, Sint Eustatius en Saba komen in 2017 respectievelijk neer op 8.132, 1.531 en 1.054. De in de tabel opgenomen aantallen zijn lager als gevolg van incompleetheit van de inkomensstatistieken.

Bron: CBS inkomensstatistiek Caribisch Nederland

Uit tabel 4.1 blijkt dat van de Caribisch Nederlandse huishoudens waarvan het inkomen is geregistreerd door het CBS, 33 procent van de Bonairiaanse, 35 procent van de Stataiaanse en 36 procent van de Sabaanse huishoudens een besteedbaar inkomen heeft dat op of onder 75 procent ligt van de voor deze huishoudens maandelijks gemiddeld benodigde budgetten voor levensonderhoud (de ondergrens van de bandbreedte; zie ook hoofdstuk 3).

Tenminste 43, 39 en 43 procent van de respectievelijk Bonairiaanse, Stataiaanse en Sabaanse huishoudens waarvan het inkomen is opgenomen in tabel 4.1 heeft een inkomen dat lager is dan het maande-

⁷⁵ Voor de inkomensstatistieken worden persoonsgebonden gegevens (o.a. Sedula/identiteitsnummer, aantal huishoudleden) uit bevolkingsbestanden (persoonsinformatievoorziening; PIVA) gekoppeld met inkomensgegevens van de Belastingdienst, RCN en DUO. Wanneer geen koppeling mogelijk is tussen deze inkomens en persoonsgebonden gegevens, dan worden deze niet in de inkomensstatistieken opgenomen en zodoende ontstaat incompleetheit. De compleetheit van de Stataiaanse inkomensstatistieken heeft in 2015 een sprong opwaarts gemaakt, als gevolg van een opschoning van de PIVA.

⁷⁶ Omdat de geraadpleegde inkomensstatistieken van het CBS betrekking hebben op het jaar 2015, hebben we een indexatie toegepast op de door ons in hoofdstuk 3 vastgestelde budgetten voor levensonderhoud, die betrekking hebben op 2018.

lijks gemiddeld benodigde budget voor deze huishoudens (een inkomen tot 90% van het referentiebudget).⁷⁷ Respectievelijk elf, negen en zeven procent van de Bonairiaanse, Stataianse en Sabaanse huishoudens heeft een inkomen gelijk aan of rond het maandelijks gemiddeld benodigde budget (een inkomen tussen 90 en 110% van het referentiebudget).⁷⁸

Meerderheid van de geënquêteerde huishoudens komt soms wel en soms niet rond

Kijken we naar de enquêteresultaten onder de bevraagde huishoudens van de drie eilanden met een laag inkomen, dan geeft een meerderheid van de respondenten op alle drie de eilanden aan soms wel en soms niet rond te kunnen komen van het totale huishoudinkomen. Een kleiner aandeel geeft aan (vrijwel) nooit rond te kunnen komen en een eveneens klein aandeel geeft aan (vrijwel) iedere maand rond te komen. We hebben hierbij uitgevraagd naar het totale huishoudinkomen, dat eventueel ook aanvullende inkomsten kan bevatten die niet door het CBS worden geregistreerd (zie ook 4.3).

Tabel 4.2 Is uw inkomen en het inkomen van de mensen waarmee u samenwoont genoeg voor al uw uitgaven?

	Bonaire % (n=180)	Sint Eustatius % (n=45)	Saba % (n=46)
Mijn huishouden kan elke maand alle noodzakelijke uitgaven doen	5	7	4
Mijn huishouden kan vaak alle noodzakelijke uitgaven doen	28	19	19
Mijn huishouden kan soms wel en soms niet alle uitgaven doen	45	49	52
Mijn huishouden kan vaak niet alle noodzakelijke uitgaven doen	19	20	21
Mijn huishouden kan (vrijwel) nooit alle noodzakelijke uitgaven doen	3	5	4

4.3 Strategieën om rond te komen

Op basis van de vorige paragraaf kan geconcludeerd worden dat een deel van de huishoudens in Caribisch Nederland niet over het inkomen (zoals dat bij het CBS bekend is) lijkt te beschikken dat benodigd is om alle maandelijks uitgaven te kunnen doen. Toch weten armere huishoudens in de praktijk vaak manieren te vinden om maandelijks de eindjes aan elkaar te knopen.

Tijdens onze gesprekken met Caribisch Nederlanders met een laag inkomen en met experts zijn meerdere strategieën benoemd hoe armere huishoudens omgaan met een beperkt budget. In deze paragraaf beschrijven wij vaak voorkomende strategieën op alle drie de eilanden. Waar relevant gaan we in op de specifieke situatie van de afzonderlijke eilanden.

Aanvullen van inkomsten en besparen op uitgaven

Volgens de benaderde experts zijn de door armere huishoudens toegepaste strategieën om rond te komen hoofdzakelijk gericht op enerzijds het aanvullen van het primaire inkomen (bijvoorbeeld bij een werkgever, als zelfstandige, of een uitkering) en anderzijds op besparing op het uitgavenpatroon. Beide vormen van strategieën kunnen deel uitmaken van het 'informele circuit', maar zoals in het onderstaande kader wordt toegelicht, is dat niet altijd het geval.

⁷⁷ We hebben tevens aanvullende inkomensanalyses door het CBS uit laten voeren van enkele typen huishoudenssamenstellingen, waarvan experts aangeven dat deze verhoogd risico lopen op armoede. Dit betroffen alleenstaanden met een kind, alleenstaanden met twee kinderen, paren met twee kinderen en alleenstaanden van AOV-gerechtigde leeftijd. De aantallen van deze typen huishoudens waarvan bij het CBS inkomensgegevens bekend zijn waren echter te laag, om hier met voldoende zekerheid uitspraken over te doen.

⁷⁸ Omdat het CBS niet over de inkomensgegevens beschikt van alle huishoudens, zal op alle drie de eilanden het aantal huishoudens met een lager inkomen dan de voor deze huishoudens in hoofdstuk 3 vastgestelde maandelijks benodigde budgetten vermoedelijk hoger zijn dan de in tabel 4.1 opgenomen aantallen (indien de inkomens van de huishoudens waarvan geen gegevens bij het CBS bekend zijn ongeveer vergelijkbaar is met of lager is dan die in tabel 4.1).

Informele economie

Tot de informele economie worden in dit rapport economische activiteiten en transacties gerekend die niet in officiële statistieken tot uiting komen, doordat ze niet worden waargenomen door instellingen als de Belastingdienst, het CBS of andere overheidsorganen en/of activiteiten die buiten overheidsregels vallen of zich onttrekken aan toezicht van de overheid.⁷⁹

Belangrijk om op te merken is dat het hierbij niet per definitie gaat om illegale activiteiten. Wanneer iemand bijvoorbeeld in ruil voor het repareren van een auto, deze auto een tijdje mag lenen komt deze 'transactie' waarbij geen geld is gemoeid, niet in officiële statistieken terecht (bijvoorbeeld bij de Belastingdienst) en is er dus sprake van een economisch informele (ruil) activiteit. Dit terwijl het hier om een volledig legale manier van zaken doen gaat.

Informele activiteiten kunnen echter ook (vaak) illegaal zijn, niet altijd omwille van de activiteit zelf, maar bijvoorbeeld omdat regels of wetten worden overtreden, belasting niet wordt betaald of omdat vergunningen voor de uitvoering van deze activiteiten ontbreken.

In Caribisch Nederland vindt veel in het informele circuit plaats aan de hand van 'side jobs'. Dat zijn kleinere klusjes die men verricht om bij te verdienen en waarvan de inkomsten vaak buiten het zicht van formele instanties blijven (zie de passage over strategieën gericht op aanvulling van het inkomen).

Besparingen op het uitgavenpatroon (aanschaf goedkope kleding of bijvoorbeeld het uitstellen van uitgaven aan een tandartsbezoek) worden doorgaans niet als informele activiteiten gezien. Besparen door bijvoorbeeld bepaalde rekeningen niet te betalen kan echter wel als informele activiteit worden gezien, omdat hier bijvoorbeeld bepaalde regels worden overtreden.

De scheidslijn tussen informele en niet-informele activiteiten kan soms dun zijn. Waar we in dit rapport spreken over strategieën om rond te komen, kunnen dit zowel informele als niet-informele strategieën betreffen en daar waar we over informele activiteiten spreken doelen we op activiteiten zoals deze in dit kader zijn beschreven.

Strategieën gericht op aanvulling van het inkomen

Bijverdiensten

Volgens de door ons benaderde experts is het voor mensen met een inkomen op of rond het WML, of op onderstandsniveau (zie ook hoofdstuk 2), op alle drie de eilanden lastig om zelfstandig rond te komen met alleen het inkomen van één baan, zeker wanneer men ook kinderen heeft. Onder de armere delen van de bevolking van alle drie de eilanden komt het volgens onze gesprekspartners dan ook veelvuldig voor dat mensen meerdere inkomstenbronnen hebben om zich in levensonderhoud te voorzien.

Side jobs

Vaak verrichten mensen naast een reguliere (voltijds of parttime) baan bij een werkgever extra (kleine) klusjes om bij te verdienen, ook wel 'side jobs' genoemd, zoals in de avonduren en/of in het weekend werken als kapster, als klusjesman, als beveiligger, of bijvoorbeeld zelf bereid eten verkopen (o.a. taarten bakken). Deze side jobs beperken zich overigens niet alleen tot de werkzame beroepsbevolking (van 15-64 jaar). Zo proberen volgens experts ook mensen van pensioengerechtigde leeftijd dikwijls nog bij te verdienen, om hun AOV en eventueel aanvullend pensioen aan te vullen. Ook kan het voorkomen dat mensen met een uitkering (op informele wijze) proberen bij te verdienen.

Side jobs worden volgens experts vaak contant/zwart uitbetaald, maar het kan ook voorkomen dat men op legale wijze bijverdient door middel van een side job. Daarnaast krijgen mensen soms in ruil voor een side job iets in natura terug (bijvoorbeeld boodschappen, of een tegenprestatie). Bij de strategieën om te besparen op uitgaven verderop in deze paragraaf gaan we in op het fenomeen ruilen (ruileconomie).

Meerdere banen bij verschillende werkgevers

Het komt volgens experts echter ook voor dat mensen twee volwaardige banen hebben bij verschillende werkgevers, zoals bijvoorbeeld werkzaamheden als schoonmaker van vroeg in de ochtend tot in de

⁷⁹ Zie ook: <https://www.cnvinternationaal.nl/nl/fatsoenlijk-werk/informele-economie>

middag en in de avond een baan in de bediening of als afwasser in een hotel of restaurant, of in de beveiliging.

Experts benadrukken dat een tweede baan niet per definitie een illegale baan betreft.⁸⁰ Het komt volgens de experts in bepaalde gevallen voor dat mensen twee (soms zelfs drie) parttime banen bij verschillende werkgevers, of in uitzonderlijke gevallen zelfs twee fulltime banen op volledig legale wijze combineren. Wel blijven de inkomsten van extra (kleine) klusjes of side jobs vaak buiten het zicht van de Belastingdienst en gaat het hier vaak om informele activiteiten.⁸¹

De bouw, de schoonmaak- en de voedselindustrie en persoonlijke verzorging zijn door experts benoemde sectoren waar vaak informeel (al dan niet zwart) wordt gewerkt. Overigens vermoeden de experts met wie gesproken is dat steeds meer mensen met informele side jobs (bijvoorbeeld kapsters, of klusjesmannen) zich willen laten inschrijven als zelfstandige (of dit al gedaan hebben) bij de Kamer van Koophandel, omdat controles op vergunningen strenger worden. In dat geval zou een deel van de werkzaamheden die nu plaatsvinden in het informele circuit verschuiven naar het formele/zichtbare deel van de economie.

Kijken we naar de twintig diepte-interviews met inwoners van de drie eilanden, dan geeft het merendeel (13 respondenten) aan het reguliere inkomen bij een werkgever aan te vullen met (informele) bijverdiensten. Bij ongeveer een derde van de geënquêteerde huishoudens wordt bijverdiend naast de reguliere inkomsten.⁸² Volgens experts is dit mogelijk een onderschatting, aangezien respondenten niet graag en/of precies (op papier en face to face) aangeven welke informele bijverdiensten zij hebben.

Door geïnterviewde en geënquêteerde Caribisch Nederlanders vaak benoemde manieren om bij te verdienen zijn extra werkzaamheden als kapster, oppas of als schoonmaker, ‘klusjes in en rond het huis’, verdiensten in de persoonlijke verzorging (o.a. nagelverzorging, massage) en het verkopen van zelf bereid eten.

Respondenten (en experts) op Sint Eustatius en Saba geven aan dat het op deze eilanden steeds moeilijker wordt om een side job te vinden. Volgens hen vinden door de autoriteiten (o.a. Belastingdienst, AFM) steeds strengere controles plaats. Tevens speelt de kleinschaligheid van deze eilanden een rol. Experts geven hierbij aan dat sommige Caribisch Nederlanders met een laag inkomen bang zijn dat de Belastingdienst gemakkelijk zwart werk op kan sporen, doordat veel mensen elkaar kennen in de kleine Statiaanse en Sabaanse gemeenschappen en verhalen zich snel verspreiden. Mogelijk speelt dit iets minder op Bonaire, dat een relatief groter eiland is. Volgens experts praten Caribisch Nederlanders met een laag inkomen dan ook niet graag over bijverdiensten.

Overige manieren om bij te verdienen

We hebben tevens uitgevraagd naar enkele overige manieren om bij te verdienen voor mensen met lage inkomens, zoals het houden van dieren (bijvoorbeeld kippen voor eieren) en daarin handelen, het verbouwen en verkopen van bijvoorbeeld groente of fruit, of het verhuren van woonruimte. Een verwaarloosbaar aandeel van onze respondenten bleek dieren voor handel te houden als bijverdiensite. Verbouw van eigen voedsel gebeurt volgens de door ons benaderde experts op zeer kleine schaal, zeker door armere huishoudens. Omdat de kosten van water (voor plantjes/gewassen) hoog zijn en investeren in de aanbouw van een kas of een omheining noodzakelijk is om ongedierte (bijvoorbeeld leguanen en insecten) tegen te gaan, is het volgens experts de vraag of verbouw van eigen voedsel voor armere huishoudens op korte termijn haalbaar en rendabel is. Dat geldt zeker op Saba, waar de kosten van water het hoogst zijn. Overigens beschikken sommige huishoudens wel over bijvoorbeeld een bananen- en/of een avocadoboom voor eigen consumptie, die vaak water krijgen via de afvoer van de douche.

⁸⁰ Experts geven tevens aan dat sommige mensen meer verdienen met een tweede baan in het informele circuit dan met hun primaire legale baan, maar dat zij de primaire/legale baan aan willen houden omdat zij via deze baan sociale premies betalen en aan bijvoorbeeld pensioenopbouw (zie ook hoofdstuk 2) doen.

⁸¹ Zoals aangegeven in hoofdstuk 2 geldt op alle drie de eilanden een belastingvrije som van 11.920 dollar per jaar (verhoogd met 1.348 dollar indien ouderenkorting van toepassing). Dat neemt niet weg dat bij de belastingaangifte ook inkomsten onder dat niveau moeten worden aangegeven en dat deze dus zichtbaar voor de Belastingdienst zouden moeten zijn.

⁸² We gaan ervan uit dat dit grotendeels bijverdiensten betreffen die niet zichtbaar zijn voor de Belastingdienst. We hebben de respondenten (face to face en enquête) niet specifiek gevraagd of dit eventueel illegale inkomsten betroffen. Dit mede ter voorkoming van een afschrikwekkend effect en ter verhoging van de respons op de enquête onder armere Caribisch Nederlandse inwoners.

Op Saba verhuren sommige inwoners een kamer aan studenten aan de Saba University School of Medicine. Dat gebeurde ook op Sint Eustatius, maar sinds de verhuizing van de University Sint Eustatius School of Medicine naar Sint Maarten in 2013 staan veel van de voor studenten bedoelde kamers leeg. Op alle drie de eilanden komt het voor dat mensen bijvoorbeeld een vis op zee vangen, om deze vervolgens door te verkopen. Respondenten geven hierbij echter aan dat dit steeds minder gebeurt, aangezien er door de autoriteiten strenger op vergunningen wordt gecontroleerd. Tot slot hebben we vernomen dat armere huishoudens in uiterste gevallen noodzakelijke spullen verkopen, zoals meubels, kleding of keukenartikelen, om financiële tekorten aan te vullen.

Criminaliteit en prostitutie

Volgens de door ons benaderde experts komen naast de bovengenoemde bijverdiensten ook andere manieren voor om het inkomen aan te vullen. Hierbij kan gedacht worden aan het criminele circuit (bijvoorbeeld stelen, of handelen in drugs). Ook prostitutie, zowel op legale als illegale wijze, is in Caribisch Nederland aanwezig. Tevens komt het in bepaalde gevallen voor dat mensen bedelen voor geld of eten. Betrouwbare statistieken ontbreken over de genoemde inkomstenbronnen. Volgens de experts betreft het vermoedelijk een klein aandeel van de bevolking dat zich in het criminele circuit begeeft. Tijdens interviews met inwoners hebben we hier niet gericht naar gevraagd. Een gegeven is dat criminaliteit, prostitutie en bedelen op alle drie de eilanden voorkomt, maar ons onderzoek was er niet op gericht om hier de omvang van in kaart te brengen.

Jobcultuur

Een vaak door experts benoemd aspect bij de toegepaste strategieën om rond te komen is de onder armere huishoudens heersende 'jobcultuur', waarbij men werkt van de ene (kleine) klus naar de volgende (al dan niet in het informele circuit). Hierbij wordt voorrang gegeven aan inkomsten op korte termijn, terwijl bij het doorbreken van dergelijke patronen op lange termijn mogelijk juist hogere inkomsten kunnen worden gegenereerd. Zo geven vertegenwoordigers van hulpverleningsorganisaties en de Openbaar Lichamen aan dat armere inwoners dikwijls niet op komen dagen voor een sollicitatie wanneer zij op dat moment ook een job/klus kunnen krijgen. Op dat moment verkiezen zij dus inkomsten op korte termijn boven mogelijk hogere inkomsten op langere termijn via de sollicitatie. Experts geven hierbij tevens aan dat voor veel armere huishoudens een algeheel terugkerend patroon van 'denken op korte termijn' een grote veroorzaker is van veel problemen. Dit fenomeen manifesteert zich niet alleen bij de strategieën om het inkomen aan te vullen, maar zoals verderop in deze paragraaf zal blijken, ook bij de strategieën om te besparen op het uitgavenpatroon.

Strategieën gericht op besparing op het uitgavenpatroon

Bij elkaar inwonen om gezamenlijk de woonlasten te dragen

Onder de arme Caribisch Nederlandse bevolking komt het volgens experts regelmatig voor dat meerdere generaties (ouders, kinderen, grootouders) dezelfde (te kleine) huisvesting delen (zie ook 2.4). Op deze manier delen zij gezamenlijk de woonlasten en worden deze per persoon dus effectief verlaagd. Arme huishoudens zien dat volgens experts als één van de meest voor de hand liggende maar ook 'gedwongen' oplossingen. Experts geven hierbij tevens aan dat het tot de traditionele cultuur behoort om lang in het ouderlijk huis te blijven wonen. Dochters blijven vaak met hun kind bij hun moeder wonen en ook zonen blijven lang thuis wonen. Ook na een scheiding keert men vaak met kinderen en al terug naar het ouderlijk huis. Volgens experts wonen ook grootouders relatief vaak bij één van hun kinderen in, mede als gevolg van beperkte voorzieningen voor senioren.

Vooraf voor kwetsbare delen van de bevolking met een laag inkomen, zoals niet-werkenden, arbeidsongeschikten, laagopgeleiden, alleenstaande moeders⁸³ of ouderen, kan het delen van huisvesting een manier zijn om toch betaalbaar onderdak te vinden. De voordelen van het verdelen van woonlasten over meerdere personen worden echter veelal overschaduwed door de huiselijke problematiek die dit met

⁸³ Experts vermoeden hierbij tevens dat vrouwen soms in een ongezonde (mogelijk gewelddadige) relatie blijven, omdat zij onvoldoende financiële middelen hebben om zelfstandig te kunnen wonen.

zich mee kan brengen (o.a. huiselijk geweld, problemen met de opvoeding van kinderen⁸⁴). Zoals aangegeven in hoofdstuk 3, gaan we bij onze budgetten uit van huishoudens die zoveel als mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Met (te) veel mensen onder hetzelfde dak wonen, is hierbij niet noodzakelijk.

Dat armere mensen vaak bij elkaar inwonen, betekent overigens niet dat zij geen problemen hebben om de maandelijkse woonlasten te betalen. Navraag bij bijvoorbeeld woningcorporatie Fundashon Cas Bonairiano (FCB) leert dat ook bij huurders van sociale huurwoningen (waarvan de huur aanmerkelijk lager is dan die van particuliere huurwoningen) problemen voorkomen bij het betalen van de huur en dat hier sprake is van huurachterstanden. Ook beschikken huurders bij de FCB vaak over onvoldoende geld om bijvoorbeeld een waarborgsom te betalen. De ervaring bij de FCB is dat mensen dan het benodigde geld weer ergens anders proberen te lenen. Volgens experts doen zich in de particuliere sector vergelijkbare problemen voor. De toegepaste strategieën om rekeningen (of waarborgsommen) te betalen, of de betaling daarvan uit te stellen, komen hieronder aan bod.

(uitstellen) betalen rekeningen

Armere huishoudens hebben vaak moeite met het betalen van alle maandelijkse rekeningen. Om te besparen op uitgaven op korte termijn kiezen armere huishoudens er soms voor om 'strategisch' om te gaan met het betalen van rekeningen en wordt, waar mogelijk, het betalen van bepaalde rekeningen uitgesteld. Zo worden gebruikers van elektriciteit en water doorgaans pas afgesloten na twee keer een rekening niet betaald te hebben, of een aantal dagen na ontvangst van een aanmaning.⁸⁵ Armere huishoudens maken volgens experts gebruik van die ruimte om zonder afsluiting de rekening niet te betalen. Experts geven aan dat dit voor sommige huishoudens kan resulteren in een maandelijks terugkerende 'puzzel' waarbij gekozen moet worden welke rekening op korte termijn voorrang krijgt en welke nog even kan wachten zonder al te veel consequenties, zodat zij aan het eind van de maand uitkomen (deze maand de elektriciteitsrekening, dan volgende maand de rekening voor het water en/of de huur). Daarnaast wordt in bepaalde gevallen 'bespaard' op uitgaven aan bijvoorbeeld de tandarts. Een expert van het Water en Energiebedrijf Bonaire (WEB) geeft aan dat er jaarlijks zo'n 160-180 gebruikers van water en elektriciteit worden afgesloten vanwege betalingsachterstanden.⁸⁶ Huurachterstanden komen bij woningcorporaties op alle drie de eilanden voor. Ook zijn er volgens experts uitzonderlijke gevallen bekend van mensen die van de ene buurt naar een volgende verhuizen met een nog openstaande huurschuld, om uiteindelijk met meerdere huurschulden het eiland te verlaten.

Aangaan van schulden

Om rekeningen te betalen wordt volgens experts vaak geld geleend bij familie/vrienden of andere bekenden, waardoor schulden in het informele circuit ontstaan. Tevens wordt in bepaalde gevallen de werkgever gevraagd om een voorschot⁸⁷ op het salaris. Daarnaast kopen armere huishoudens vaak boodschappen op krediet bij relatief duurdere buurtsupermarkten (zie ook 3.7). Experts geven aan dat armere huishoudens soms boven hun stand leven en bijvoorbeeld ook geld lenen voor luxe-uitgaven (sieraden, dure telefoon, auto). Dat gebeurt ook om in sociaal aanzien niet onder te doen voor anderen (die eventueel ook luxeproducten op krediet hebben aangeschaft). Op armoede heerst volgens experts bij veel armere huishoudens een taboe, waardoor zij niet willen uitstralen naar de buitenwereld dat zij het financieel zwaar hebben. Daarnaast behoort sparen volgens de experts onvoldoende tot de cultuur onder armere huishoudens en wordt vaak voorrang gegeven aan uitgaven op korte termijn (bijvoorbeeld aan eten en drinken voor feestjes, luxeproducten). Experts benoemen dat bij sommige huishoudens het geld vaak geruime tijd voor het eind van de maand op is en dat er dan bijvoorbeeld geen geld meer is voor benzine, prepaid beltegoed of elektriciteit, of voor de kinderopvang.

⁸⁴ Zie: https://www.regioplan.nl/publicaties/slug/type/rapporten/slug/verdrag_van_istanbul_en_huiselijk_geweld_in_cari-bisch_nederland

⁸⁵ Klanten bij het Water en Energiebedrijf Bonaire (WEB) hebben een krediettermijn van dertig dagen tellende vanaf de factuurdatum en zestig dagen tellende vanaf de meteropnamedatum. Het beleid van het WEB is om klanten die niet betalen aan te manen en daarna af te sluiten als ze niet binnen een aantal dagen na ontvangst van de aanmaning betalen.

⁸⁶ Een uitkomst voor Bonairianen hierbij kan Pagabon zijn, een prepaid vorm van elektriciteit, waarbij wordt betaald met prepaid tegoeden voor stroom. Het kan hierbij volgens experts echter voorkomen dat arme huishoudens aan het eind van de maand zonder stroom zitten, wanneer het prepaid tegoed is opgemaakt en mensen geen geld meer hebben voor nieuwe tegoeden.

⁸⁷ Hierbij kan volgens experts een vicieuze cirkel ontstaan: als om een aanzienlijk voorschot in de ene maand wordt gevraagd, dan ontstaat bij de salarisbetaling van de volgende maand ook een tekort en behoefte aan een voorschot.

Waar mogelijk wordt tevens geld geleend bij banken of andere (soms informele) kredietverstrekkers. Van experts hebben wij tevens vernomen dat Sabanen en Stationen in bepaalde gevallen naar Sint Maarten reizen om daar een lening aan te vragen, wanneer zij geen lening meer op de eilanden zelf kunnen krijgen. Het voorkomen van schulden onder Caribisch Nederlandse huishoudens blijkt ook uit onze enquête, waarin meerdere respondenten aangeven maandelijks af te betalen aan een banklening, credit card of een buurtsupermarkt. Tevens geven huishoudens aan vaak niet in de gelegenheid te zijn om te sparen. Ouderen geven relatief vaak aan het als een probleem te zien dat zij niet kunnen sparen. Betrouwbare statistieken over schulden onder Caribisch Nederlanders ontbreken, vooral ook door leningen in het informele circuit (o.a. bij familie/vrienden, buurtsupermarkten of andere winkels), maar experts vermoeden dat onder de armere huishoudens een groot aandeel met schulden kampt. Zo hadden volgens de armoedeverkenning in 2012⁸⁸ 354 van de 432 huurders van een sociale huurwoning bij de FCB een huurschuld. Bijna veertig procent van de door ons geënquêteerde huishoudens gaf aan schulden te maken om de eindjes aan elkaar te knopen. Mogelijk is dit een onderschatting, aangezien Caribisch Nederlanders met een laag inkomen volgens experts niet graag (op papier) aangeven of zij schulden maken. Tot slot geven experts aan dat een deel van de schulden wordt veroorzaakt door gokverslavingen (o.a. loterijen).

Onderhouden worden door derden

Volgens experts komt het voor dat armere huishoudens in bepaalde gevallen onderhouden/ondersteund worden door familie/vrienden, al dan niet van buiten Caribisch Nederland, zoals bijvoorbeeld Curaçao, Sint Maarten of Europees Nederland. Dergelijke ondersteuning is niet per definitie van financiële aard. Zo kan het ook voorkomen dat mensen bijvoorbeeld de auto van een ander mogen lenen of dat zij door vrienden of familie worden uitgenodigd voor het avondeten, wanneer zij krap bij kas zitten. Ook kerken bieden in bepaalde gevallen financiële ondersteuning aan huishoudens die dat nodig hebben, of zij verschaffen kleding of andere spullen.

Het behoort volgens experts ook tot de Caribisch Nederlandse cultuur, om elkaar te helpen wanneer dit nodig is. Kijken we naar het aandeel huishoudens dat aangeeft onderhouden/ondersteund te worden door derden, dan geldt dit voor twee derde van de respondenten. Uit onze enquête bleek niet hoeveel huishoudens volledig afhankelijk zijn van ondersteuning door derden, maar volgens experts komt het in uiterste gevallen voor dat huishoudens niet zonder ondersteuning van familie of vrienden kunnen rondkomen.

Aanschaffen van producten van lage kwaliteit

Armere huishoudens proberen volgens experts zoveel als mogelijk te besparen op de aanschaf van bepaalde noodzakelijke artikelen, zoals kleding, meubels, keukenapparatuur of gasflessen om mee te koken (zie hoofdstuk 3). Op korte termijn levert dit een besparing op, maar doordat zij vaak artikelen van relatief lage kwaliteit aanschaffen, of spullen die minder lang meegaan, is dit op lange termijn juist duurder. Twee derde van de geënquêteerde Caribisch Nederlandse huishoudens gaf aan producten van lage kwaliteit aan te schaffen ter besparing op de maandelijkse uitgaven.

Eenzijdig voedingspatroon

Wanneer armere huishoudens krap bij kas zitten, is er vaak geen geld voor verse groente en fruit. Vooral aan het eind van de maand, wanneer het geld voor boodschappen vaak grotendeels is gespendeerd, houden armere huishoudens in bepaalde gevallen een eenzijdig voedingspatroon aan (rijk aan koolhydraten en vet, weinig vitamines en bouwstoffen/eiwitten). Zo kan het voorkomen dat mensen langere tijd bijvoorbeeld voornamelijk op droog brood of op funchi (maïsmeel) leven. Zoals eerder aangegeven kunnen mensen wel vaak bij vrienden of familie terecht voor het avondeten wanneer zij krap bij kas zitten en behoort elkaar helpen wanneer dit nodig is tot de Caribisch Nederlandse cultuur.

De gevolgen van ongezonde voedingspatronen worden bij veel Caribisch Nederlanders op lange termijn zichtbaar. Zo is volgens de experts het aandeel diabetespatiënten in Caribisch Nederland relatief hoog en kampen veel mensen met overgewicht en/of een hoge bloeddruk als gevolg van een ongezond voedingspatroon. Naast ongezonde voedingspatronen komen volgens experts ook relatief veel alcoholverslavingen voor onder de armere bevolking.

⁸⁸ Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2012/06/22/armoede-in-caribisch-nederland-een-verkenning>

Ruileconomie

Zoals aangegeven bij de passage over bijverdiensten, krijgen mensen niet altijd geld voor kleine klusjes/side jobs, maar krijgen zij vaak iets anders hiervoor in ruil terug. Tijdens interviews met inwoners met een laag inkomen hebben wij vaak vernomen dat mensen in ruil voor bijvoorbeeld oppassen op kinderen, of een (schoonmaak) klusje in en rond het huis, mee mogen eten of boodschappen krijgen, of dat zij op een ander moment kunnen rekenen op hulp van degene voor wie ze een klusje hebben uitgevoerd.

Volgens experts speelt de ruileconomie een grote rol voor de armere delen van de Caribisch Nederlandse bevolking. Binnen de ruileconomie kunnen ook schulden op informele wijze worden vereffend.⁸⁹ Het merendeel van de activiteiten binnen de ruileconomie gebeurt informeel (al dan niet op legale wijze) en blijft buiten geregistreerde statistieken.

Sociale spaarsystemen

In Caribisch Nederland bestaan tevens sociale spaarsystemen ook wel Kasmoni, Partnerhand of ROSCA's (Rotating Saving and Credit Association) genoemd. Bij dergelijke spaarsystemen leggen deelnemers maandelijks geld in voor een gezamenlijke spaarkas. Deelnemers kunnen vervolgens aanspraak maken op geld uit de kas wanneer zij dat nodig hebben voor een grote uitgave (bijvoorbeeld voor een nieuwe koelkast of een computer). Elke maand wordt één van de leden het beheer van de kas toegewezen, door loting, of op afspraak, zodat gespaard kan worden met controle van de groep voor deelnemers die een grote uitgave willen doen. Wanneer iemand net een bedrag heeft gekregen, dan kan hij/zij een tijdje geen aanspraak maken op geld uit de kas.⁹⁰

Indien iedereen uiteindelijk zijn/haar inleg volledig terugkrijgt, is dit feitelijk geen systeem waarmee men bespaart op uitgaven. Wel kan het systeem werken voor mensen die moeite hebben om de voor sparen benodigde discipline op te brengen. Omdat deelnemers meedenken/beslissen over aan welke uitgaven geld uit de kas wordt besteed, kan dit systeem voor armere huishoudens tevens behulpzaam zijn om verstandige uitgaven te doen. Het komt volgens de experts echter ook voor dat mensen meer geld inleggen dan zij eigenlijk kunnen missen, bijvoorbeeld in de hoop om op korte termijn een grote aanschaf via het spaarsysteem te kunnen doen.

Liften

Zoals toegelicht in hoofdstuk 3 is in Caribisch Nederland geen openbaar vervoer aanwezig en is de auto het meest gebruikte vervoersmiddel. Voor armere huishoudens is een auto echter een grote uitgavenpost. Het vragen bij andere automobilisten om een lift, is een vaak door armere huishoudens toegepaste manier om zich in vervoer te voorzien en te besparen op vervoerskosten. Daarnaast delen sommige arme huishoudens een auto, of proberen zij een auto bij een ander te lenen.

4.4 Belang strategieën om rond te komen

Uit onze face-to-face gesprekken met Caribisch Nederlanders met een laag inkomen bleek dat het merendeel (65%) (informele) bijverdiensten heeft naast het reguliere werk. Ongeveer één op de drie⁹¹ geënquêteerde huishoudens gaf aan bijverdiensten te hebben (zie ook 4.3). Deze statistieken zijn echter indicatief en gebaseerd op een klein aandeel van de arme Caribisch Nederlandse bevolking.

Kijken we naar de inkomensstatistieken van het CBS, dan heeft op alle drie de eilanden ten minste één op de drie huishoudens een inkomen dat gelijk is aan of dat lager is dan 75 procent van het gemiddeld benodigde budget voor levensonderhoud (de ondergrens van de bandbreedte). Daarnaast is het inkomen van ongeveer twee op de vijf huishoudens op alle drie de eilanden onvoldoende voor de door ons geraamde gemiddelde uitgaven aan levensonderhoud.

Het is aannemelijk dat strategieën om rond te komen (en eventueel informele activiteiten), zeker voor de huishoudens met een inkomen lager dan de ondergrens, een belangrijke rol kunnen spelen om

⁸⁹ Experts vermoeden hierbij dat in bepaalde gevallen ook seksuele diensten worden aangeboden, in ruil voor bijvoorbeeld onderdak, boodschappen of andere spullen.

⁹⁰ <http://ugp.rug.nl/ast/article/view/23926/21378>

⁹¹ Volgens experts is dit aandeel mogelijk een onderschatting, aangezien respondenten niet graag en/of precies (op papier en face to face) aangeven welke bijverdiensten zij hebben en welke omvang dit heeft.

maandelijks de eindjes aan elkaar te knopen. Dit beeld wordt bevestigd door zowel de geïnterviewde Caribisch Nederlanders met een laag inkomen als de benaderde experts, die aangeven dat het voor huishoudens met een inkomen op of rond het WML lastig is om rond te komen zonder dat men naast het primaire inkomen bijverdient, bespaart op het uitgavenpatroon, of een combinatie van beiden.

Bijverdiensten vormen (belangrijke) aanvulling voor een deel van huishoudens met een laag inkomen

De geënquêteerde huishoudens met bijverdiensten geven aan gemiddeld zo'n 250 dollar per maand bij te verdienen. Bijverdiensten maken volgens het merendeel van de respondenten nul tot dertig procent van hun totale inkomen uit. Bijna twee derde van de respondenten met bijverdiensten geeft aan dat deze bijverdiensten (strikt) noodzakelijk zijn om maandelijks rond te kunnen komen. Door de overige bijverdienende respondenten worden bijverdiensten gezien als aanvulling op het reguliere inkomen. Vanwege een beperkt aantal waarnemingen geldt echter dat deze cijfers indicatief zijn.

Aanvullen tot het maandelijks benodigde budget voor levensonderhoud

Kijken we naar de door ons opgestelde budgetten voor alleenstaanden, dan valt op dat op alle drie de eilanden het genoemde bedrag dat maandelijks gemiddeld wordt bijverdiend niet voldoende is om een inkomen tegen betaling van het WML (op voltijdsbasis) aan te vullen tot het maandelijks gemiddeld benodigde bedrag voor deze huishoudenssamenstelling. Wel is het genoemde bedrag op alle drie de eilanden toereikend om het WML aan te vullen tot de ondergrens van de bandbreedte. Indien we bij paren (zonder kinderen) uitgaan van twee voltijds inkomens tegen betaling van het WML, dan is het genoemde bedrag voor Bonairiaanse en Sabaanse paren wel voldoende om het inkomen aan te vullen tot het maandelijks gemiddeld benodigde budget om rond te komen. Een Statiaans paar met twee voltijds inkomens tegen betaling van het WML heeft geen aanvullend inkomen nodig om aan het maandelijks gemiddeld benodigde budget te komen.

Tekorten voor zowel basale zaken als luxeartikelen

Respondenten met maandelijkse financiële tekorten geven aan gemiddeld zo'n 350 dollar per maand extra nodig te hebben om alle gewenste uitgaven te kunnen doen. Respondenten geven aan tekorten te hebben voor uitgaven aan basale zaken zoals bijvoorbeeld kinderopvang, kleding, benzine, internet, beltegoed/telefoonkaarten en verse groenten en fruit. Ook worden financiële tekorten benoemd voor verzorgingsproducten, of lekker/luxe eten en drinken, waaronder vleesproducten, yoghurt, snacks of bier en wijn.

Slotwoord: strategieën om rond te komen van belang, omvang onzeker

Alles overziend kunnen strategieën, gericht op aanvulling van het inkomen en/of op besparing op het uitgavenpatroon, van (groot) belang zijn voor huishoudens met een laag inkomen. Dat blijkt uit de input van zowel experts als die van Caribisch Nederlanders met een laag inkomen. Ook de inkomensstatistieken van het CBS wijzen uit dat het primaire inkomen van een aanzienlijk deel van de huishoudens op alle drie de eilanden ontoereikend is voor de door ons geraamde gemiddeld benodigde budgetten voor levensonderhoud (en de ondergrens hiervan).

Mede door het vaak onzekere en eventueel seizoensgebonden karakter van bijverdiensten is het echter lastig om op basis van het onderzoek het precieze aandeel van bijverdiensten in het totale inkomen te bepalen.

Zoals eerder aangegeven, is het aannemelijk dat in ieder geval de huishoudens met een inkomen lager dan de voor deze huishoudens vastgestelde ondergrens strategieën toepassen om het inkomen aan te vullen en/of om te besparen op uitgaven. Omdat huishoudens er echter ook voor kunnen kiezen om te besparen op in het mandje opgenomen voor levensonderhoud noodzakelijke uitgavenposten (denk aan uitgaven aan verzekeringen, kleding, of tandartsbezoeken) is het niet vanzelfsprekend dat ieder huishouden het inkomen aanvult tot de in hoofdstuk 3 opgenomen budgetten per type huishouden.

Samenvatting en conclusies

5

5 Samenvatting en conclusies

5.1 Inleiding

Caribisch Nederland, bestaande uit de eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba, kent geen vastgesteld sociaal minimum. Het sociaal minimum is het bedrag dat minimaal nodig is om van te leven en wordt in Europees Nederland vastgesteld door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW). In lijn met de wens van de drie eilanden en de Staten-Generaal is ten behoeve van het garanderen van bestaanszekerheid en armoedebestrijding in Caribisch Nederland besloten om, op basis van objectieve gegevens verkregen via empirisch onderzoek, tot een ijkpunt voor een sociaal minimum te komen.

Regioplan heeft hiertoe in opdracht van het ministerie van SZW onderzoek gedaan naar de kosten van levensonderhoud op de drie eilanden, aan de hand van een 'mandje' met voor alle inwoners van Caribisch Nederland noodzakelijke en onvermijdbare uitgaven om van te kunnen leven. Daarnaast is onderzoek gedaan naar de verhouding tussen de inkomens van armere huishoudens en de voor levensonderhoud noodzakelijke uitgaven en de door Caribisch Nederlanders toegepaste strategieën om rond te komen, gegeven deze verhouding. Het doel van het onderzoek was om objectieve gegevens op te leveren die gebruikt kunnen worden om per eiland een afzonderlijk sociaal minimum te bepalen.

In dit conclusiehoofdstuk vatten we de onderzoeksresultaten samen en lichten we de opzet van het onderzoek toe.

5.2 Opzet van het onderzoek

Voor het onderzoek zijn verschillende activiteiten uitgevoerd. We hebben hierbij gebruikgemaakt van de input van inwoners van de drie eilanden met een laag inkomen, input van experts en van eigen observaties op locatie. Hieronder lichten we de belangrijkste onderzoeksactiviteiten beknopt toe.

Samenstellen mandje te toetsen noodzakelijke uitgaven levensonderhoud

Om de kosten van levensonderhoud in Caribisch Nederland te bepalen is een 'mandje' samengesteld en getoetst bij inwoners van Caribisch Nederland en experts, waarin de belangrijkste uitgavenposten zijn opgenomen die in principe voor alle inwoners van Caribisch Nederland noodzakelijk en onvermijdbaar zijn. Dit mandje is ingedeeld naar vaste lasten (o.a. huur, elektriciteit), uitgaven die niet iedere maand terugkomen en waarvoor moet worden gespaard, zogenoemde reserveringsuitgaven (o.a. kleding, aanschaf huishoudelijke apparaten), en huishoudelijke uitgaven, zoals uitgaven aan boodschappen en verzorgings-, schoonmaakartikelen en uitgaven aan kinderopvang en/of naschoolse opvang. Luxe-uitgaven (denk aan uitgaven aan sieraden, designer kleding) zijn niet in het mandje opgenomen. Wel bevat het mandje enkele uitgavenposten, waarvan de noodzakelijkheid afhankelijk is van de specifieke situatie van het huishouden (bijvoorbeeld wel of niet werkend). Het gaat hierbij om uitgaven aan airconditioning (alleen voor Bonairianen), internet, vervoer, kinderopvang en naschoolse opvang en sociale participatie (o.a. recreatie en vakantie). In de maandelijks vastgestelde budgetten per type huishouden hebben we rekening gehouden met minimale uitgaven aan deze posten. Gedurende het onderzoek bleek dat het mandje qua samenstelling grotendeels overeenkwam op de drie eilanden, maar dat het prijsniveau per uitgavenpost op ieder eiland verschillend was.

Schriftelijke enquête en face-to-facegesprekken met inwoners van Bonaire, Sint Eustatius en Saba

Onder inwoners van Bonaire, Sint Eustatius en Saba met een laag inkomen is een schriftelijke enquête afgenomen. Met de enquête konden we een breder beeld schetsen van wat inwoners van de eilanden met een beperkt budget aan producten en diensten kopen, hoeveel zij daaraan uitgeven, of hun inkomen hiervoor toereikend is en welke strategieën zij toepassen om financieel de eindjes aan elkaar te knopen. We hebben erop gelet om een gevarieerde groep respondenten met een laag inkomen (op en rond het WML, of lager) samen te stellen. De groep respondenten bestond, onder meer, uit mannen en vrouwen van uiteenlopende leeftijden (20-82 jaar), alleenstaanden, gezinnen, alleenstaande moeders, werkenden, niet-werkenden en arbeidsongeschikten.

Expertbijeenkomsten

Op Bonaire, Sint Eustatius en Saba is een expertbijeenkomst georganiseerd (drie bijeenkomsten in totaal), gericht op de specifieke situatie van het betreffende eiland. De expertbijeenkomsten hadden onder meer als doel om het te toetsen mandje met noodzakelijke uitgaven voor levensonderhoud verder af te stemmen op het betreffende eiland, zowel wat betreft samenstelling van uitgavenposten als de hoogte van uitgaven. Daarnaast zijn de door huishoudens met een laag inkomen toegepaste strategieën om rond te komen en de rol van de informele economie hierbij besproken. Tevens zijn de expertbijeenkomsten benut om de eerste input van inwoners van de eilanden te duiden, aan te vullen en te nuanceren.

Tevens is een bovineilandelijke expertbijeenkomst georganiseerd, waarbij we zijn ingegaan op Caribisch Nederland als geheel. De doelstellingen en het programma van deze bovineilandelijke bijeenkomst kwam overeen met die van de bovengenoemde expertbijeenkomsten.

Interviews met experts en observaties op locatie

Ter aanvulling op de expertbijeenkomsten zijn op alle drie de eilanden diepte-interviews afgenomen met experts. De expertise van de gesprekspartners liep uiteen van kennis van en ervaring met de bestuurlijke context van de eilanden, de lokale economie en prijzen, de rol van de informele economie tot sociale voorzieningen. Tijdens deze interviews kwamen in ieder geval de programmaonderdelen van de expertbijeenkomsten aan bod (zie hierboven). Daarnaast zijn aanvullende vragen gesteld, afgestemd op de specifieke expertise van de gesprekspartner.

Naar aanleiding van de eerste input van inwoners van de drie eilanden en experts hebben we de prijzen van enkele uitgavenposten in het mandje onder de loep genomen bij supermarkten en winkels waarvan werd aangegeven dat inwoners met een laag inkomen daar inkopen doen.

Samenvoegen input Caribisch Nederlanders met een laag inkomen, experts en observaties

Tot slot hebben we per eiland de input van inwoners van de eilanden met een laag inkomen, experts en observaties verzameld en gecombineerd, om zo tot op de afzonderlijke eilanden afgestemde mandjes en prijsniveaus van uitgavenposten te komen. Waar nodig, is de input van inwoners van de eilanden aangevuld of genuanceerd met het beeld dat experts schetsten.

Maandelijkse uitgaven vastgesteld in bandbreedtes

Per eiland is voor verschillende huishoudenssamenstellingen (alleenstaand, paar/gehuwd, huishoudens met kinderen etc.) een inschatting gemaakt van het maandelijks gemiddeld benodigde budget om rond te kunnen komen en om alle in het mandje opgenomen uitgaven (huur, elektra, eten en drinken etc.) te kunnen doen. Omdat de daadwerkelijke uitgaven per huishoudenssamenstelling sterk uiteen kunnen lopen hebben we een bandbreedte vastgesteld, waarbinnen de minimale kosten van levensonderhoud voor de meeste huishoudenssamenstellingen vallen. De ondergrens van deze bandbreedte kwam uit op 75 procent van de door ons vastgestelde gemiddelde kosten van levensonderhoud. Omdat de door ons vastgestelde budgetten een ijkpunt voor het sociaal minimum reflecteren en we ervan uitgaan dat mensen met een laag inkomen er werk van maken om uitgaven zo laag mogelijk te houden, hebben we geen bovengrens vastgesteld. Met de keuze om de onderzoeksresultaten in bandbreedtes te presenteren wordt door ons geen uitspraak over het politiek te hanteren sociaal minimum beoogd.

Analyse inkomensstatistieken van het CBS

Om de omvang van het aantal huishoudens in kaart te brengen met onvoldoende inkomen om in levensonderhoud te voorzien, zijn de vastgestelde noodzakelijke uitgaven per huishoudenssamenstelling per eiland gekoppeld met inkomensstatistieken van het CBS. Hiermee is een beeld geschetst van de aantallen huishoudens die onder, op, of net boven het door ons vastgestelde gemiddeld benodigde inkomen uitkomen. Tevens is het aantal huishoudens in kaart gebracht met een inkomen dat niet uitkomt boven de vastgestelde ondergrens van de bandbreedte van de kosten voor levensonderhoud. De inkomensstatistieken van het CBS betreffen alleen door de Belastingdienst Caribisch Nederland geregistreerde inkomens. Niet-geregistreerde inkomens, bijvoorbeeld verkregen in het informele circuit, zijn hier niet in meegenomen; harde/betrouwbare gegevens hierover ontbreken.

5.3 Kosten van levensonderhoud

Kosten van levensonderhoud op Bonaire

Rekening houdend met een bandbreedte (zie 5.2), schatten we dat de voor levensonderhoud maandelijks benodigde (afgeronde) uitgaven voor Bonairiaanse alleenstaanden uiteenlopen van 1.010 dollar (ondergrens bandbreedte) tot gemiddeld rond 1.350 dollar. Ook bij paren zonder kinderen constateren we sterke variatie in het uitgavenpatroon en hanteren we voor de uitgaven aan levensonderhoud een bandbreedte die uiteenloopt van maandelijks 1.380 dollar tot gemiddeld 1.840 dollar. Bij Bonairiaanse paren met een kind (4-12 jaar) hanteren we voor de maandelijkse uitgaven een bandbreedte uiteenlopend van 1.660 dollar tot gemiddeld 2.220 dollar. Niet-werkenden hebben doorgaans lagere kosten aan vervoer, kinderopvang en naschoolse opvang. Voor niet-werkende alleenstaanden, paren, en paren met een kind (4-12 jaar) schatten we de maandelijks gemiddelde uitgaven op respectievelijk 1.270 dollar, 1.720 dollar en 2.020 dollar. Dit betreffen gemiddelde uitgaven, die ook lager kunnen uitvallen.

Kosten van levensonderhoud op Sint Eustatius

De maandelijkse gemiddelde kosten voor levensonderhoud op Sint Eustatius liggen hoger dan op Bonaire. Hogere huurprijzen, uitgaven aan water en een algeheel hoger prijspeil van boodschappen liggen hier mede aan ten grondslag. Op Sint Eustatius hebben we de bandbreedtes van uitgavenpatronen voor alleenstaanden geschat op maandelijks (afgerond) 1.070 tot gemiddeld 1.430 dollar, voor paren zonder kind op maandelijks 1.430 tot gemiddeld 1.900 dollar en voor paren met een kind (4-12 jaar) op maandelijks 1.710 tot gemiddeld 2.280 dollar. Voor niet-werkende alleenstaanden, paren, en paren met een kind (4-12 jaar) schatten we de maandelijks gemiddelde uitgaven op respectievelijk 1.310 dollar, 1.770 dollar en 2.090 dollar.

Kosten van levensonderhoud op Saba

Op Saba constateren we vergelijkbare bandbreedtes bij de maandelijkse (afgeronde) uitgaven voor alleenstaanden (1.150 tot gemiddeld 1.540 dollar), voor paren zonder kinderen (1.550 tot gemiddeld 2.060 dollar) en voor paren met een kind van 4 tot 12 jaar (1.870 tot gemiddeld 2.500 dollar). Gemiddeld zijn de kosten voor levensonderhoud op Saba het hoogst. Dat komt mede door het algeheel hogere prijspeil op Saba. Tevens hebben we kosten gerekend voor het kopen van drinkwater in supermarkten, aangezien het eiland vooralsnog niet beschikt over een gedegen waterleidingnetwerk. Voor niet-werkende alleenstaanden, paren, en paren met een kind (4-12 jaar) schatten we de maandelijks gemiddelde uitgaven op respectievelijk 1.410 dollar, 1.900 dollar en 2.250 dollar.

Variatie in uitgaven toegelicht

De belangrijkste variatie tussen de geschatte kosten van levensonderhoud per eiland wordt veroorzaakt door (grote) verschillen in huurprijs, noodzakelijke vaste lasten, zoals water en elektriciteit, en het prijspeil van alledaagse boodschappen. De feitelijke maandelijkse uitgaven lopen ook per type huishoudenssamenstelling en per situatie sterk uiteen. Zo hebben niet-werkenden doorgaans lagere kosten aan vervoer en maken zij minder vaak gebruik van kinderopvang en zijn de woonlasten voor bewoners van een sociale huurwoning en in bepaalde gevallen van huiseigenaars relatief laag.

Door uit te gaan van een bandbreedte houden we ook rekening met verschillen in kosten van levensonderhoud per situatie van het huishouden.

Budgetten aan de ondergrens van de bandbreedte bieden beperkte ruimte voor uitgaven aan sociale participatie, kinderopvang en naschoolse opvang (zie tabel 5.1).

Tabel 5.1 Kosten van levensonderhoud voor alleenstaanden, paren en paren met een kind (4-12 jaar) op Bonaire, Sint Eustatius en Saba, in dollars per maand, 2018

	Bonaire			Sint Eustatius			Saba		
	Alleenstaande	Paar	Paar met kind	Alleenstaande	Paar	Paar met kind	Alleenstaande	Paar	Paar met kind
Vaste Lasten	960	1.130	1.220	1.010	1.160	1.240	1.110	1.290	1.400
Reserveringsuitgaven	100	160	220	100	160	230	110	170	240
Huishoudelijke uitgaven	240	460	660	260	480	670	270	500	720
Sociale participatie	50	90	120	60	100	140	50	100	130
Totale kosten levensonderhoud	1.350	1.840	2.220	1.430	1.900	2.280	1.540	2.060	2.500
Totale kosten niet werkenden	1.270	1.720	2.020	1.310	1.770	2.090	1.410	1.900	2.250
Ondergrens totale kosten levensonderhoud	1.010	1.380	1.660	1.070	1.430	1.710	1.150	1.550	1.870

5.4 Inkomens en strategieën om rond te komen

Inkomens huishoudens ten opzichte van voor levensonderhoud benodigde budgetten

Respectievelijk 33 procent van de Bonairiaanse, 35 procent van de Statiaanse en 36 procent van de Sabaanse huishoudens, waarvan het inkomen bij het CBS is geregistreerd, heeft een besteedbaar inkomen dat op of onder 75 procent ligt van de voor deze huishoudens maandelijks gemiddeld benodigde budgetten voor levensonderhoud (de ondergrens van de bandbreedte).

Tenminste 43, 39 en 43 procent van de respectievelijk Bonairiaanse, Statiaanse en Sabaanse huishoudens heeft een inkomen dat lager is dan het maandelijks gemiddeld benodigde budget voor deze huishoudens (een inkomen tot 90 procent van het maandelijks gemiddeld benodigde budget; zie tabel 5.2 en de infographic verderop). Niet bij het CBS geregistreerde inkomens, bijvoorbeeld verkregen in het informele circuit, zijn niet in deze cijfers meegenomen.

Het 'referentiebudget' in tabel 5.2 stelt het maandelijks gemiddeld benodigde budget per type huishouden voor.

Tabel 5.2 Aantal huishoudens met een besteedbaar inkomen (geregistreerd bij het CBS; afgerond op vijftigtallen) tot het voor de betreffende huishoudens vastgestelde gemiddeld benodigde budget voor levensonderhoud (referentiebudget), als aandeel van het totale aantal huishoudens (tussen haakjes), 2015

	Bonaire	Sint Eustatius	Saba
Totaal aantal huishoudens (aandeel (%) van totaal aantal huishoudens)	7.000* (100%)	1.150* (100%)	700* (100%)
<i>waaronder</i>			
Inkomen tot max. 75% van referentiebudget	2.300 (33%)	400 (35%)	250 (36%)
Inkomen tot max. 90% van referentiebudget	3.000 (43%)	450 (39%)	300 (43%)
Inkomen tot max. 100% van referentiebudget	3.400 (49%)	500 (43%)	350 (50%)
Inkomen tot max. 110% van referentiebudget	3.750 (54%)	550 (48%)	350 (50%)
Inkomen tot max. 125% van referentiebudget	4.300 (61%)	600 (52%)	400 (57%)
Inkomen boven 125% van referentiebudget	2.700 (39%)	550 (48%)	300 (43%)

* De feitelijke aantallen huishoudens op Bonaire, Sint Eustatius en Saba komen in 2017 respectievelijk neer op 8.132, 1.531 en 1.054. De in de tabel opgenomen aantallen zijn lager als gevolg van incompleteiteit van de inkomensstatistieken.

Bron: CBS inkomensstatistiek Caribisch Nederland

Strategieën om rond te komen

Op basis van tabel 5.2 kan geconcludeerd worden dat een deel van de huishoudens in Caribisch Nederland niet over het inkomen (zoals dat bij het CBS bekend is) lijkt te beschikken dat benodigd is om alle maandelijkse uitgaven te kunnen doen. Toch weten armere huishoudens in de praktijk vaak manieren te vinden om maandelijks de eindjes aan elkaar te knopen.

Op basis van input van experts en Caribisch Nederlanders met een laag inkomen hebben we bij de door armere huishoudens toegepaste strategieën om rond te komen onderscheid gemaakt tussen strategieën gericht op enerzijds het aanvullen van het primaire inkomen (bijvoorbeeld bij een werkgever, als zelfstandige, of een uitkering) en anderzijds op besparing op het uitgavenpatroon.

Strategieën gericht op aanvulling van het inkomen

Vaak verrichten mensen met een laag inkomen naast een reguliere (voltijds of parttime) baan bij een werkgever extra (kleine) klusjes om bij te verdienen, ook wel 'side jobs' genoemd, zoals in de avonduren en/of in het weekend werken als kapster, als klusjesman, als beveiligger, of bijvoorbeeld zelf bereid eten verkopen (o.a. taarten bakken). Side jobs worden volgens experts vaak contant uitbetaald, maar het kan ook voorkomen dat mensen hier in ruil iets in natura voor terugkrijgen. Een deel van deze side jobs vindt in het informele circuit plaats en wordt bijvoorbeeld niet geregistreerd door de Belastingdienst.

Het kan tevens voorkomen dat mensen naast een primaire baan een volwaardige extra baan bij een andere werkgever hebben. Experts benadrukken hierbij dat een extra baan niet per definitie een illegale baan betreft. Het komt volgens de experts in bepaalde gevallen voor dat mensen twee (soms zelfs drie) parttime banen bij verschillende werkgevers, of in uitzonderlijke gevallen zelfs twee fulltime banen op volledig legale wijze combineren. Wel blijven de inkomsten van extra (kleine) klusjes of side jobs vaak buiten het zicht van de Belastingdienst en gaat het hier vaak om informele activiteiten.

De bouw, de schoonmaak- en de voedselindustrie en persoonlijke verzorging zijn door experts benoemde sectoren waar vaak informeel (al dan niet zwart) wordt gewerkt.

Overige manieren om bij te verdienen, zoals bijvoorbeeld het verbouwen van voedsel, het houden van dieren en hierin handelen (bijvoorbeeld kippen voor eieren), of het verhuren van (woon)ruimte komen volgens experts op zeer beperkte schaal voor onder huishoudens met een laag inkomen.

Strategieën gericht op besparing op het uitgavenpatroon

Bij elkaar inwonen om gezamenlijk de woonlasten te dragen

Onder de arme Caribisch Nederlandse bevolking komt het volgens experts regelmatig voor dat meerdere generaties (ouders, kinderen, grootouders) dezelfde (te kleine) huisvesting delen. Op deze manier delen zij gezamenlijk de woonlasten en worden deze per persoon dus effectief verlaagd. Vooral voor kwetsbare delen van de bevolking met een laag inkomen, zoals niet-werkenden, arbeidsongeschikten, laagopgeleiden, alleenstaande moeders of ouderen, kan het delen van huisvesting een manier zijn om toch betaalbaar onderdak te vinden.

De voordelen van het verdelen van woonlasten over meerdere personen worden echter overschaduwd door de huiselijke problematiek die dit met zich mee kan brengen (o.a. huiselijk geweld, problemen met de opvoeding van kinderen). De in tabel 5.1 opgenomen budgetten gaan ervan uit dat huishoudens zoveel als mogelijk zelfstandig kunnen wonen. Met (te) veel mensen onder hetzelfde dak wonen, is hierbij niet noodzakelijk.

(Uitstellen) betalen rekeningen

Armere huishoudens hebben vaak moeite met het betalen van alle maandelijkse rekeningen. Om te besparen op uitgaven op korte termijn kiezen armere huishoudens er soms voor om 'strategisch' om te gaan met het betalen van rekeningen en wordt, waar mogelijk, het betalen van bepaalde rekeningen uitgesteld. Experts geven aan dat dit voor sommige huishoudens kan resulteren in een maandelijks terugkerende 'puzzel' waarbij gekozen moet worden welke rekening op korte termijn voorrang krijgt en welke nog even kan wachten zonder al te veel consequenties, zodat zij aan het eind van de maand uitkomen (deze maand de elektriciteitsrekening, dan volgende maand de rekening voor het water en/of de huur).

Aangaan van schulden

Om rekeningen te betalen, wordt volgens experts vaak geld geleend bij familie/vrienden of andere bekenden, waardoor schulden in het informele circuit ontstaan. Tevens wordt in bepaalde gevallen de werkgever gevraagd om een voorschot op het salaris. Daarnaast kopen armere huishoudens vaak boodschappen op krediet bij relatief duurdere buurtsupermarkten. Betrouwbare statistieken over het voorkomen van schulden onder Caribisch Nederlanders ontbreken, vooral ook door leningen in het informele

circuit (o.a. bij familie/vrienden, buurtsupermarkten of andere winkels), maar experts vermoeden dat onder de armere huishoudens een groot aandeel met schulden kampt.

Onderhouden worden door derden

Volgens experts komt het voor dat armere huishoudens in bepaalde gevallen onderhouden/ondersteund worden door familie/vrienden, al dan niet van buiten Caribisch Nederland, zoals bijvoorbeeld Curaçao, Sint Maarten of Europees Nederland. Dergelijke ondersteuning is niet per definitie van financiële aard. Zo kan het ook voorkomen dat mensen bijvoorbeeld de auto van een ander mogen lenen of dat zij door vrienden of familie worden uitgenodigd voor het avondeten, wanneer zij krap bij kas zitten. Dit behoort volgens experts ook tot de Caribisch Nederlandse cultuur, om elkaar te helpen wanneer dit nodig is.

Aanschaffen van producten van lage kwaliteit

Armere huishoudens proberen volgens experts zoveel als mogelijk te besparen op de aanschaf van bepaalde noodzakelijke artikelen, zoals kleding, meubels, keukenapparatuur of gasflessen om mee te koken. Op korte termijn levert dit een besparing op, maar doordat zij vaak artikelen van relatief lage kwaliteit aanschaffen, of spullen die minder lang mee gaan, is dit op lange termijn juist duurder.

Eenzijdig voedingspatroon

Wanneer armere huishoudens krap bij kas zitten, is er vaak geen geld voor verse groente en fruit. Vooral aan het eind van de maand, wanneer het geld voor boodschappen vaak grotendeels is gependeed, houden armere huishoudens in bepaalde gevallen een eenzijdig (en in veel gevallen een ongezond) voedingspatroon aan (rijk aan koolhydraten en vet, weinig vitamines en bouwstoffen/eiwitten).

Ruileconomie

Zoals aangegeven bij de passage over strategieën gericht op aanvulling van het inkomen, krijgen mensen niet altijd geld voor kleine klusjes/side jobs, maar krijgen zij vaak iets anders hiervoor in ruil terug. Tijdens interviews met inwoners met een laag inkomen hebben wij vaak vernomen dat mensen in ruil voor bijvoorbeeld oppassen op kinderen, of een (schoonmaak) klusje in en rond het huis, mee mogen eten of boodschappen krijgen, of dat zij op een ander moment kunnen rekenen op hulp van degene voor wie ze een klusje hebben uitgevoerd. Volgens experts speelt de ruileconomie een grote rol voor de armere delen van de Caribisch Nederlandse bevolking. Binnen de ruileconomie kunnen ook schulden op informele wijze worden vereffend. Het merendeel van de activiteiten binnen de ruileconomie gebeurt informeel en blijft buiten geregistreerde statistieken.

Sociale spaarsystemen

In Caribisch Nederland bestaan tevens sociale spaarsystemen, ook wel Kasmoni, Partnerhand of ROSCA's (Rotating Saving and Credit Association) genoemd. Bij dergelijke spaarsystemen leggen deelnemers maandelijks geld in voor een gezamenlijke spaarkas. Deelnemers kunnen vervolgens aanspraak maken op geld uit de kas wanneer zij dat nodig hebben voor een grote uitgave (bijvoorbeeld voor een nieuwe koelkast of een computer).

Liften

In Caribisch Nederland is geen openbaar vervoer aanwezig en is de auto het meest gebruikte vervoersmiddel. Voor armere huishoudens is een auto echter een grote uitgavenpost. Het vragen bij andere automobilisten om een lift, is een vaak door armere huishoudens toegepaste manier om zich in vervoer te voorzien en te besparen op vervoerskosten.

Belang strategieën om rond te komen

Uit onze face-to-facegesprekken met Caribisch Nederlanders met een laag inkomen bleek dat het merendeel (65%) (informele) bijverdiensten heeft naast het reguliere werk. Ongeveer een derde van de geënquêteerde huishoudens gaf aan bijverdiensten te hebben.

Kijken we naar de inkomensstatistieken van het CBS dan heeft op alle drie de eilanden ten minste één op de drie huishoudens een inkomen dat gelijk is aan of dat lager is dan 75 procent van het gemiddeld

benodigde budget voor levensonderhoud (de ondergrens van de bandbreedte). Daarnaast is het inkomen van ten minste twee op de vijf huishoudens op alle drie de eilanden onvoldoende voor de door ons geraamde gemiddelde uitgaven aan levensonderhoud. Het is aannemelijk dat in ieder geval de huishoudens met een inkomen lager dan de voor deze huishoudens vastgestelde ondergrens strategieën toepassen om het inkomen aan te vullen en/of om te besparen op uitgaven. Mede door het vaak onzekere en eventueel seizoensgebonden karakter van bijverdiensten is het echter lastig om op basis van het onderzoek het precieze aandeel van bijverdiensten in het totale inkomen te bepalen.

5.5 Slotwoord

Dit onderzoek was erop gericht om een inschatting te maken van de kosten van levensonderhoud op Caribisch Nederland, aan de hand van een mandje met voor iedereen noodzakelijke en onvermijdbare uitgaven. De onderzoeksdoelstelling was om, op basis van empirisch onderzoek, objectieve gegevens op te leveren die behulpzaam zijn bij het bepalen van het sociaal minimum.

Het bepalen van wat mensen precies nodig hebben voor levensonderhoud is een lastige opgave.

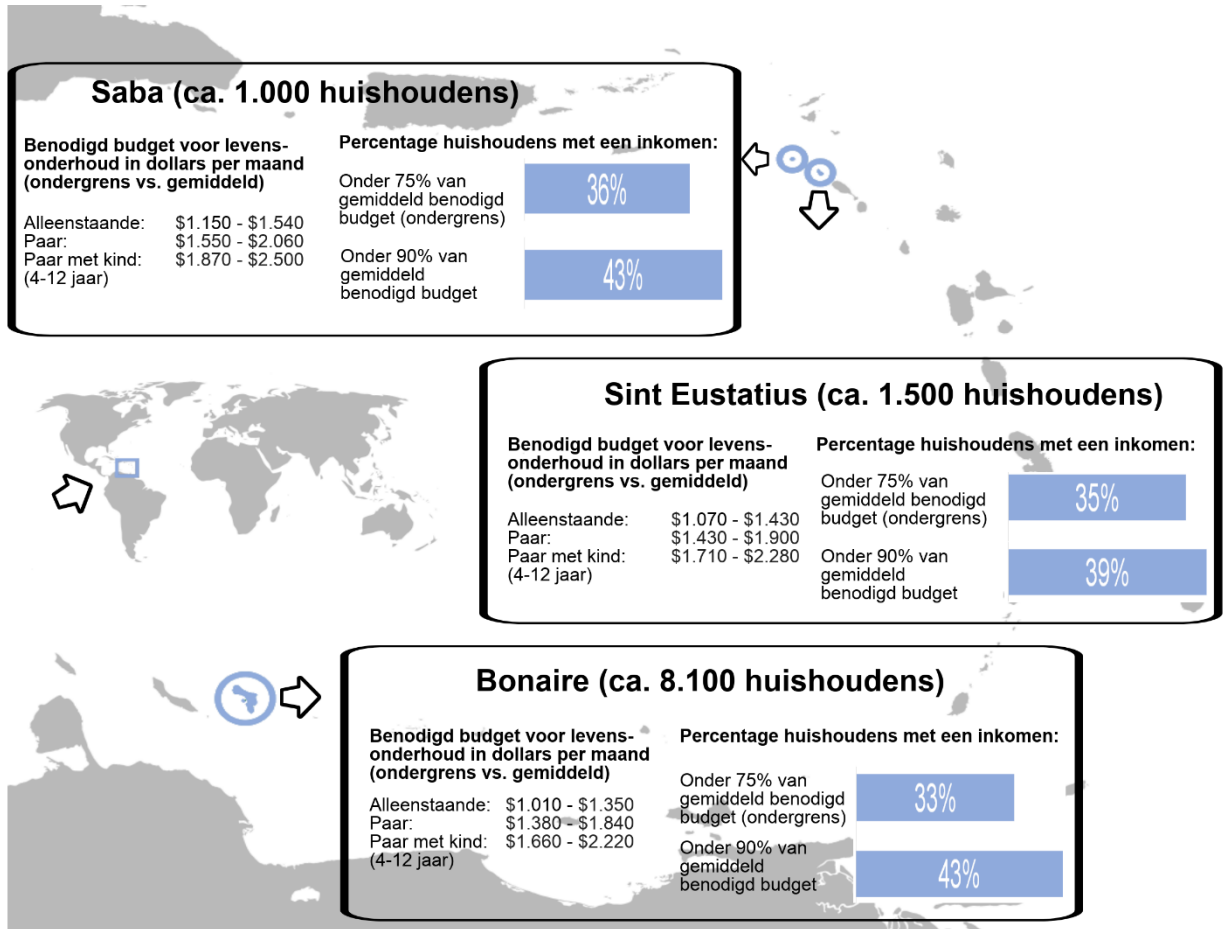
In de praktijk kan dit bijvoorbeeld worden onderzocht door meerdere mensen voor langere tijd huishoudboekjes bij te laten houden, waarin zij gedetailleerd rapporteren welke uitgaven zij doen. Aan een dergelijke methode kleven echter nadelen. Naast het feit dat dit een tijdrovende en kostbare manier van onderzoek is, zullen niet alle gerapporteerde uitgaven relevant voor het onderzoek zijn en moet achteraf worden gedestilleerd welke uitgavenposten als noodzakelijk moeten worden aangemerkt en hoe hoog deze uitgaven mogen zijn.

Wij hebben onderzocht met welke uitgavenposten inwoners van de drie eilanden op structurele basis te maken hebben en hoe hoog deze uitgaven zijn. We hebben dit gedaan aan de hand van een uitgavenanalyse (d.m.v. een enquête en diepte-interviews) onder inwoners van Caribisch Nederland met een laag inkomen (op en rond het WML, of lager) en input van experts. De input van experts is mede benut om het door inwoners geschetste beeld verder te duiden en/of te nuanceren. Deze analyses vormden de basis om per eiland en voor verschillende huishoudenssamenstellingen een inschatting te maken van de kosten van levensonderhoud.

De in hoofdstuk 3 opgenomen bedragen per uitgavenpost dienen echter ter indicatie. Uiteindelijk hebben consumenten een grote mate van vrijheid om zelf te kiezen waar zij hun geld aan besteden en bij veel uitgavenposten kunnen zij zelf beslissen hoeveel zij hieraan uitgeven. Deze keuzevrijheid van consumenten en de verschillen in waargenomen uitgavenpatronen komen terug in de in dit onderzoek gehanteerde bandbreedtes.

De in dit rapport opgenomen budgetten per huishoudenssamenstelling kunnen dienen als ijkpunt voor een afzonderlijk sociaal minimum per eiland. De uiteindelijke vaststelling van het sociaal minimum en het bijbehorende vervolgtraject vallen echter buiten de scope van dit onderzoek en is een politieke overweging.

Infographic Budgetten voor levensonderhoud versus inkomens in Caribisch Nederland

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Geraadpleegde bronnen

6

6 Geraadpleegde bronnen

Geraadpleegde bronnen

Centraal Bureau voor de Statistiek (2017). *Trends in the Caribbean Netherlands 2017*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag / Heerlen / Kralendijk.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2015). *Price level measurements Caribbean Netherlands 2015*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag / Heerlen / Kralendijk.

Drewes, M. (2012). *Armoede in Caribisch Nederland, een verkenning*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport / Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag.

Ecorys (2013). *De arbeidsmarkt in Caribisch Nederland 2013 – Inclusief aanbevelingen voor beleid*. Ecorys, Rotterdam.

Ecorys en Curconsult (2017). *Onderzoek naar prijzen in Caribisch Nederland*. Ecorys, Rotterdam.

Nibud / Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (2014). *Minimumvoorbeeldbegrotingen voor Bonaire*. Nibud, Utrecht.

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

RegioPlan
Jollemanhof 18
1019 GW Amsterdam
T +31(0)20 531 53 15
www.regioplan.nl